

IHOR ŹUK

<https://orcid.org/0000-0003-1543-8198>

Ukraiński Uniwersytet Katolicki

Architekci pogranicza kulturowego: Julian i Alfred Zachariewiczowie, Iwan Lewiński, Tadeusz Obmiński

Abstract

Architects of the cultural borderland: Julian and Alfred Zachariewicz, Ivan Levynskyi, Tadeusz Obmiński

This text has been dedicated to the four most prominent architects of the city of Lviv in the late 19th and early 20th centuries – the architectural «quartet» whose members are: Julian Octawian Zachariewicz (1837-1898), Alfred Zachariewicz Jr. (1871-1937), Ivan Levynskyi (1851-1919), and Tadeusz Obmiński (1874-1932). These four carried out the most important architectural and construction projects of Lviv in the age of the greatest construction boom in the city's history.

The role of the «elder» in this group was played by Julian Zachariewicz – a professor at Lviv Polytechnic, the founder of Lviv's architectural school of the latter half of the 19th century, its leader during the era of historical styles. The creative work of Julian Zachariewicz impresses with its style metamorphoses, which can be traced from the neo-Renaissance building of the Polytechnic (1874-1877), oriented to the Ringstrasse, up to the *Julietka* villa (1891-1893), its design reflecting the influence of the English concept of a reformed single-family house. In addition, Professor Zachariewicz devoted much of his time and effort to various projects outside of practical architecture, acting as a theorist, restorer, archaeologist, museum curator and public figure.

His son Alfred left his mark in history as an outstanding builder of Lviv in the first third of the last century, a highly gifted representative of the local architectural school during the periods of Art Nouveau, early modernism, and Neoclassicism of the early 20th century, the initiator of promoting the reinforced concrete in the construction industry of Galicia. Alfred

Zachariewicz became famous, in particular, for the projects of the buildings for the Lviv Chamber of Commerce and Industry (1907-1910) and the Land Credit Society (1911-1916).

Ivan Levynskyi was a leading construction entrepreneur of Galicia in the late 19th – early 20th centuries whose firm erected the largest objects of Lviv architecture of the period, such as the Civic Theater (1897-1900), or the Main Railway Station (1901-1904). During the 1880s-1910s, Levynskyi, being a brilliant specialist in architectural planning, built numerous complexes of residential architecture – both single-family and multi-apartment. He also effectively served architectural and construction orders received from a number of Ukrainian institutions in Lviv.

Tadeusz Obmiński entered the history of architecture as a researcher of folk wooden construction, and at the same time as a leading architect of Art Nouveau style, taking part in designing such objects as Segal's house (1904-1905) or the *Dnister* insurance company building (1905-1906).

The complex, multiple identities of the four creative professionals to whom this article is dedicated can be interpreted in various contexts: political, social, national, confessional, linguistic, artistic. During the fin de siècle and throughout subsequent historical cataclysms, each of these four was destined to a greater or lesser extent to experience a deep crisis, and even more so – a dramatic collapse of their mixed identity.

Keywords: Lviv, fin de siècle, cultural borderland, mixed identity, architecture, historicism

Niniejszy tekst poświęcono czterem najwybitniejszym architektom Lwowa przełomu XIX i XX w. – architektonicznemu „kwartetowi”, którego członkami byli: twórca ówczesnej lwowskiej szkoły architektonicznej prof. Julian Oktawian Zachariewicz; pionier budownictwa z żelbetu w Galicji Alfred Zachariewicz – syn Juliana; czołowy przedsiębiorca budowlany „królewskiego stołecznego” miasta Lwowa Iwan Lewiński (Jan Lewiński); a także wiodący projektant lwowskich budynków secesyjnych Tadeusz Obmiński.

Członkowie tego kwartetu, często współpracując ze sobą, wykonywali najważniejsze projekty architektoniczno-budowlane we Lwowie w czasach największego w historii tego miasta *boomu* budowlanego, nazywanego „ruchem budowlanym”¹. Wzniesienie budynków Politechniki, Teatru Miejskiego, kompleksu Dworca Głównego,

¹ Termin „ruch budowlany” regularnie występuje w tekstach, które publikowano we Lwowie na przełomie XIX i XX w. Oto przykłady: „Rozbudzony *ruch budowlany*, wzrastający z każdym rokiem, pożyczka 10-milionowa na cele inwestycyjne... przyczyniają się do coraz większego rozwoju terytorialnego miasta” (M. Kowalczyk, *Rozwój terytorialny miasta*, [w:] *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870-1895*, Lwów 1896, s. 351); „*Ruch budowlany* rozszerza się na wszystkie strony miasta [Lwowa] i jakkolwiek odbywa się nieco chaotycznie... posiada jednak pewną cechę europejskiego rozmachu, nieznanego gdzieindziej u nas w Galicji” (F. Mącznyński, *Najnowszy Lwów*,

Izby Przemysłowo-Handlowej i wielu innych najcenniejszych zabytków architektury wiąże się z grupą Zachariewiczów-Lewińskiego. W historii architektury i przemysłu budowlanego grupa ta uchodzi za cieszący się wielkim powodzeniem profesjonalny „klan”, który zdominował rynek architektoniczny i budowlany.

W życiorysach wszystkich czterech wymienionych architektów można odnaleźć wspólne cechy, szczególnie widoczne w sferze społecznej, zawodowej, kulturalnej, politycznej, etnicznej, wyznaniowej, artystyczno-stylistycznej i innych. Opowieści o bohaterach niniejszego artykułu, których losy się krzyżowały, mają wspólny kontekst. O podobieństwie między nimi świadczy zwłaszcza jeden istotny czynnik – hybrydowy charakter ich tożsamości.

Julian Zachariewicz

Najstarszym w tej grupie był Julian Oktawian z Lwigródu Zachariewicz – profesor Politechniki Lwowskiej, organizator wyższego szkolnictwa technicznego w Galicji, twórca lwowskiej szkoły architektonicznej w drugiej połowie XIX w. i jej lider w dobie panowania historyzmu w architekturze. Był on nauczycielem Iwana Lewińskiego, Tadeusza Obmińskiego i oczywiście swojego syna Alfreda.

Przez prawie sto lat podstawowe informacje o Julianie Zachariewiczu autorzy publikacji o historii architektury czerpali z biogramu zamieszczonego w książce poświęconej Politechnice Lwowskiej, którą w 1894 r. wydał prof. Władysław Zajązkowski:

Julian Oktawian Zachariewicz, urodził się 17. lipca 1837 we Lwowie. Po ukończeniu Szkoły realnej we Lwowie i odbyciu studyów technicznych w b. Akademii technicznej we Lwowie i w Instytucie politechnicznym w Wiedniu, wstąpił w lutym 1858 jako elew do c.k. generalnej Dyrekcji dla budowy państwowych kolei we Wiedniu. Po sprzedaniu kolei państwowych otrzymał miejsce elewa przy Dyrekcji budownictwa w Temeszwarze. [W roku] 1859 za urlopem przybył do Wiednia celem dalszego kształcenia się w architekturze pod kierunkiem budowniczego tumu św. Szczepana, [Leopolda] Ernsta. W r. 1860 wstąpił do służby kolei żelaznej Karola-Ludwika, gdzie pozostawał do r. 1865, poczem przeszedł do kolei czerniowieckiej, przy której przeszedłszy różne stopnie doszedł w końcu do stanowiska naczelnika ruchu na liniach austriackich i rumuńskich z siedzibą w Czerniowcach. [W roku] 1871 powołany na profesora architektury b. Akademii technicznej przeniósł się do Lwowa. W latach 1877/8 i 1882/3 sprawował urząd rektora Szkoły polit[echnicznej]².

„Architekt” 1908, z. 9, s. 92). W ówczesnych lwowskich czasopismach odnajdujemy także rubrykę „Ruch budowlany”. Tu i w kolejnych cytatach kursywa moja – I. Ż.

² W. Zajązkowski, C.K. *Szkoła Politechniczna we Lwowie. Rys historyczny jej założenia i rozwoju, tudzież stan jej obecny*, Lwów 1894, s. 141. Cytowany tekst napisał prawdopodobnie

Po tej krótkiej wzmiance biograficznej w przytoczonej książce dodano także spis głównych projektów budowli autorstwa Juliana Zachariewicza, obejmujący trzy obiekty we Lwowie: korpusy c.k. Szkoły Politechnicznej, kościół z klasztorem ss. Franciszkanek oraz gmach Galicyjskiej Kasy Oszczędności³.

Wykaz ten można uzupełnić zbudowanymi według projektów Zachariewicza (a niewspomnianymi przez Zajączkowskiego) lwowskimi willami (wśród których zwłaszcza – „Julietkę”), jedną kamienicą i dwoma odrestaurowanymi średniowiecznymi kościołami. Porównując ten krótki rejestr z rozległymi spisami prac innych lwowskich architektów (mniej znanych niż Zachariewicz – takich jak choćby Jan Schulz czy Alfred Kamienobrodzki)⁴, którzy tworzyli w tym samym okresie, trzeba mówić o swoistym „paradoksie Juliana Zachariewicza”, albowiem jak na tak charyzmatycznego lidera szkoły architektonicznej lista jego zrealizowanych projektów wydaje się nieco krótka. Częściowo można wytłumaczyć to tym, że Julian Zachariewicz był zaangażowany w wiele innych inicjatyw, wykraczających poza praktykę architektoniczną, a będących pochodną jego złożonej samoidentyfikacji; ponadto prawie nie projektował on kamienic czynszowych.

Jak wspomniano w tekście przywołanego biogramu, Zachariewicz odbył nauki w Szkole Realnej oraz Akademii Technicznej (późniejszej Szkole Politechnicznej) we Lwowie, gdzie wszechstronnie kształcono go na inżyniera obeznanego w zakresie wiedzy technicznej z połowy XIX w. Współczesny prof. Zachariewiczowi młodszy od niego ukraiński kolega, Wasyl Nahirny, pisał: „Akademia Techniczna był to instytut, gdzie uczono tego, co musiał wiedzieć ówczesny urzędowy inżynier, otóż wszystkiego po trochu z informacji technicznych”⁵. Od początku swojej drogi zawodowej

sam Zachariewicz (do takiego wniosku skłania wzmianka w biogramie o bardzo krótkim – ale dla Zachariewicza subiektywnie ważnym – epizodzie praktyki podczas restauracji katedry św. Stefana w Wiedniu). Później podstawowym źródłem informacji o Julianie Zachariewiczu był słownik architektów autorstwa Stanisława Łozy (S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 338-339). Pod koniec XX w. na rozwój wiedzy na temat Juliana i Alfreda Zachariewiczów znacząco wpłynęło wprowadzenie do obiegu nowych, wartościowych wiadomości pochodzących z materiałów archiwum rodzinnego, które odziedziczyła prawnuczka Juliana Zachariewicza – pani Krystyna Jurasz-Dąbbska. Na jej własne badania (K. Jurasz-Dąbbska, *Julian Oktawian Zachariewicz 1837-1898. Życie i dzieło (maszynopis w posiadaniu autorki)*) oraz na dokumenty historyczne, fotografie i rozmaite pamiątki rodzinne przechowywane w jej prywatnych zbiorach, a także udzielone ustnie informacje powołuje się autor w niniejszym artykule. Wspomniane pamiątki były eksponowane w 1996 r. na wystawach w Warszawie, Krakowie i Wrocławiu (zob. [I. Żuk], *Julian Zachariewicz 1837-1898. Alfred Zachariewicz 1871-1937. Wystawa twórczości. Katalog*, Warszawa 1996).

³ W. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 141.

⁴ Dla porównania można wspomnieć o osiągnięciach zawodowych Alfreda Kamienobrodzkiego – w centrum Lwowa w samych tylko granicach kwartału usytuowanego pomiędzy ulicami Kraszewskiego (obecnie ul. Kruszelnickiej) i Sykstuskiej (obecnie ul. Doroszenki) można doliczyć się aż ośmiu kamienic zaprojektowanych przez tego architekta. Są to budynki pod następującymi adresami: ul. Kraszewskiego/Kruszelnickiej 1, 3, 13, 19 i 19a oraz ul. Sykstuska/Doroszenki 50 56 i 58.

⁵ В. Нагірний, *З моїх споминів*, Львів 1935, s. 26.

Julian Zachariewicz wytyczył ogólny kierunek przejścia od statusu „technika” z drugiej poł. XIX w. poprzez model urzędowego inżyniera, tzn. urzędnika technicznego w służbie cywilnej, do nowoczesnego inżyniera-przedsiębiorcy.

Karierę zawodową Julian Zachariewicz rozpoczął jako inżynier kolejnictwa. Wczesnym projektem architektonicznym wykonanym przez Zachariewicza w tej roli jest budynek dworca w Jassach (obecnie Rumunia, 1868-1870)⁶, którego prosta bryła powtarzająca normatywne planowanie ówczesnych budynków dworcowych zamiast motywów tradycyjnego stylu arkadowego (niem. *Rundbogenstil*) została ozdobiona – niespodziewanie – formami weneckiego gotyku.

Po udanej karierze na kolei Zachariewicz wrócił do rodzimej Galicji – wówczas kraju koronnego monarchii habsburskiej, autonomicznego po reformach z lat 60. XIX w., którego stolica, miasto Lwów, uzyskała wyższy status administracyjno-polityczny i otrzymała samorząd na podstawie statutu miejskiego z 14 października 1870 r.⁷ We Lwowie Zachariewicz dostał posadę profesora Akademii Technicznej i (dzięki wsparciu namiestnika Agenora Gołuchowskiego) rozpoczął prace nad projektami jej budynków w mieście⁸. Tym sposobem zmienił swoją drogę zawodową, z inżyniera kolejowego stając się profesorem akademickim.

Julian Zachariewicz działał nie tylko jako praktykujący architekt, lecz także jako teoretyk i krytyk. Opublikowany przez niego w 1877 r. tekst programowy pt. *Odczyt o architekturze*⁹ świadczy o nim jako o dobrze wykształconym architekcie-intelektualście. W tekście tym Zachariewicz postawił tezę, że „objaw [...] ducha ludzkości i czasu” przedstawia się w różnych sztukach różnymi środkami¹⁰. Według autora z Hegłowskim „duchem czasu” (Zeitgeist) łączy się kategoria „stylu”: „Styłem architektonicznym nazywamy [...] *ten harmonijny układ* utworu, który odpowiada wymaganiom przeznaczenia swego [...] uwzględnia materiał i odpowiada tegoczesnemu pojęciu piękna”¹¹. Zachariewicz dokonał przeglądu rozwoju europejskiej architektury na przestrzeni dziejów jako zmieniających się po sobie stylów architektonicznych¹², a za kulminację tego procesu uznał renesans¹³. Był to zrozumiały wybór w czasach nadzwyczajnej popularności sztuki Odrodzenia napędzanej dodatkowo takimi publikacjami jak *Die Kultur der Renaissance in Italien* Jacoba Burckhardta (1860). W projektach budynków Politechniki Lwowskiej Zachariewicz, co było do przewidzenia, objawił się jako mistrz architektury neorenesansowej.

⁶ I. Mitican, *Gara Iași la 100 de ani*, „Revista Căilor Ferate” 1971, nr 1, s. 47-49.

⁷ „Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim” 1870, cz. 22, nr 79.

⁸ Z. Popławski, *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844-1945*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 58. Zastanawiające jest, skąd taka przychylność ze strony namiestnika Agenora Gołuchowskiego do młodszego inżyniera kolejnictwa.

⁹ J. Zachariewicz, *Odczyt o architekturze*. Wygłoszony 19. Marca 1877, Lwów 1877.

¹⁰ *Ibidem*, s. 4.

¹¹ *Ibidem*, s. 5.

¹² *Ibidem*, s. 7-27.

¹³ *Ibidem*, s. 22-25.

Całość twórczości Juliana Zachariewicza jako praktykującego architekta imponuje metamorfozą stylu, w którym tworzył: od typowych obiektów kolejowych z lat 60. XIX w. przez zespół budynków c.k. Szkoły Politechnicznej wzorowanych na architektonicznych formach wiedeńskiej Ringstrasse w poł. lat 70. XIX w., dalej neoromantyczne „amalgamaty” stylistycznych form rodem ze średniowiecza i epoki wczesnonowożytnej w kolejnych dwóch dekadach i wreszcie po angielską z pochodzenia koncepcję zreformowanego domu jednorodzinnego powiązaną z ideologią ruchu „Arts and Crafts”.

Najbardziej znane dzieło Juliana Zachariewicza, neorenesansowy główny gmach Politechniki Lwowskiej przy ul. Sapiehy (obecny adres – ul. Bandery 12; 1873-1877)¹⁴, właściwie prezentuje zespół kilku odmiennych nurtów stylistycznych – widzimy: palladiańską kolumnadą w centralnym ryzalicy, archiwolty ozdobione reliefami w stylu Jacopa Sansovino, paradną klatką schodową, przypominającą wewnętrzne arkadowe podwórze włoskiego palazzo¹⁵ w centralnej osi korpusu budynku oraz motywami północnoeuropejskiego manieryzmu w bibliotece¹⁶. Zachowano przy tym klasycystyczny, symetryczny plan.

Korpus Wydziału Chemii (pl. św. Jura; 1873-1876)¹⁷, ulokowano na jednej osi z budynkiem przy ul. Sapiehy. W strukturze obu korpusów lustrzana symetria łączy się z amfiladowo-korytarzowym systemem komunikacji¹⁸.

¹⁴ Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego (Державний архів Львівської області, dalej: ДАЛО), ф. 2, оп. 2, спр. 4763; A. Kamiembrodzki, *O budowie gmachów c.k. Szkoły Politechnicznej we Lwowie*, „Dźwignia” 1877, nr 5, s. 35-36; J. Zachariewicz, *K.k. technische Hochschule in Lemberg*, „Allgemeine Bauzeitung” 1881, s. 95-96, tabl. 70-73; Z. Popławski, *Dzieje...*, s. 58, 66; С. Лінда, *Архитектура*, [w:] *Архитектура Львова. Час і стилі. XIII-XXI ст.*, ред. Ю. Бірюльов, Львів 2008, s. 290-291; J. Bohdanova, B. Cherkes, S. Linda, *Sources of modernism: architectural education in the Lviv Polytechnic*, [w:] *Lviv: city, architecture, modernism*, eds. B. Cherkes i A. Szczerski, Wrocław 2016, s. 373-374.

¹⁵ Za czasów Ringstrasse architektoniczno-stylistyczny kostium włoskiego renesansu stał się wizualnym „językiem”, który preferowała biurokracja monarchii habsburskiej, gdy należało zrealizować projekty budynków urzędów, muzeów, szkół, koszar, więzień, dworców kolejowych itd. (zob. F. Achleitner, *The Pluralism of Modernity. The Architectonic „Language Problem” in Central Europe*, [w:] *Shaping the Great City. Modern Architecture in Central Europe, 1890-1937*, eds. E. Blau, M. Platzer, Munich [et al.] 1999, s. 96). Neorenesans typu włoskiego był swoistym przejawem lojalności w odniesieniu do Wiednia.

¹⁶ J. Zachariewicz, *Szafa biblioteczna c. k. lwowskiej Szkoły Politechnicznej*, „Dźwignia” 1880, nr 3, s. 22-23, tabl. 2.

¹⁷ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 4764; A. Kamiembrodzki, *op. cit.*, s. 36; J. Zachariewicz, *K.k. technische...*, s. 96, tabl. 74-76; Z. Popławski, *Dzieje...*, s. 103.

¹⁸ Z innej strony, należy zwrócić uwagę na liczne innowacje techniczno-konstrukcyjne oraz nowe materiały: nowoczesne mieszanki cementowo-gipsowe (zastosowanie których zapewniło plastyczność, która jakościowo wyróżnia dekorację fasad Politechniki Lwowskiej od ascetycznych budynków doby przedmarcowej (niem. *Vormärz*), metalowe elementy szkieletu konstrukcji czy cegłę maszynową (zob. A. Kamiembrodzki, *op. cit.*, s. 36)).

Polichromia w auli Politechniki Lwowskiej, wykonana przez uczniów Jana Matejki według szkiców mistrza, składa się z cyklu 11 obrazów filozoficznie przedstawiających postęp cywilizacji: od stworzonego przez Trójkę Świętą geniusza ludzkości, symbolizującego twórcze natchnienie, przez epizod popadnięcia ludzkości w grzech i późniejszego ratunku przez Matkę Bożą, aż po rozkwit wszystkich sztuk, pojawienie się kolei, wynalezienie telegrafu i budowę Kanału Sueskiego¹⁹. Zainstalowana nad głównym ryzalitem grupa rzeźbiarska autorstwa Leonarda Marconiego ma z kolei symbolizować tryumf nowoczesnej techniki, postępu w naukach ścisłych oraz wiedzy zdobywanej dzięki pozytywnej weryfikacji teorii za pomocą empirycznej metody naukowej.

Wybór epitetów użytych w *Odczycie o architekturze* świadczy natomiast o neoromantycznej wrażliwości Zachariewicza. Wspomniał na przykład o greckiej świątyni, której kolumny i gzymsy „odbijają się od ciemnego błękitu południowego nieba oblane złotymi promieniami słonecznego światła”²⁰. Kościół w stylu romańskim opisał zaś tak:

W wspaniałych i rozłożystych masach, wieżami i wieżyczkami piętrzy się gmach kościoła. Wchodząc [...] zostajemy uderzeni czarującym i smętnym urokiem. Z jasnego światła dziennego, wstępujemy do naw mglisto i mistycznie oświetlonych. Majestatyczne filary i słupy [...]. Purpurą odziani kapłani [...]²¹.

W dalszej części tekstu pojawia się patetyczny opis gotyckiej katedry:

[S]iatka sklepienna jak gdyby tryumfowała nad ciężącą ziemską materią. Wnętrze jaśnieje rześystem światłem. Słońce stubarwnymi olbrzymimi oknami wnika do świątyni zsyłając swe promienie [...]²².

O neoromantycznych upodobaniach Juliana Zachariewicza świadczą zaprojektowane przez niego budynki kościoła Najświętszego Serca Jezusowego i klasztoru ss. Franciszkanek Najświętszego Sakramentu (ul. Kurkowa / Łysenki 43; 1878-1889)²³. W tym projekcie punktem odniesienia dla jego autora była średnio-wieczna architektura. Połączenie romańskich i gotyckich motywów nie stanowi jednak odtworzenia jakiegoś konkretnego historycznego prototypu, lecz jest raczej uosobieniem idealistycznej syntezy będącej wytworem wyobraźni architekta. W tym

¹⁹ Z. Popławski, *Dzieje...*, s. 72, 103.

²⁰ J. Zachariewicz, *Odczyt...*, s. 9.

²¹ *Ibidem*, s. 19.

²² *Ibidem*, s. 21.

²³ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 7367; J. Zachariewicz, *Budowa kościoła i klasztoru PP. S. Św. Franciszka i Przenajśw. Sakramentu we Lwowie*, „Dźwignia” 1879, nr 12, s. 92, tabl. II, III, VI, VII, IX, XI, XII; P. Krasny, *Kościół p.w. Najświętszego Serca Jezusa i klasztor SS. Franciszkanek Najświętszego Sakramentu*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, cz. 1, *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, t. 12, *Kościół i klasztor Lwowa z wieków XIX i XX*, red. A. Betlej, s. 77-101.

projekcie, jak i w późniejszych dziełach, Zachariewicz jawi się jako zwolennik aktywnego stosowania efektów kolorystycznych w architekturze, przez wykorzystanie jaskrawej polichromowanej cegły w ozdabianiu nieotynkowanych fasad.

W twórczości architektonicznej Juliana Zachariewicza uzupełnieniem jego emocjonalnego podejścia jest element racjonalizmu wyrażony matematycznymi formułami i figurami geometrycznymi. Profesor Zachariewicz skrupulatnie ustalał proporcje kościoła i klasztoru, podporządkowując formy fasady i planu matematycznie obliczonej „krystalograficznej figurze”²⁴. Uwidacznia się tutaj dwojaka natura Zachariewicza jako romantyka i racjonalisty.

Oprócz klasztoru ss. Franciszkanek Julian Zachariewicz zaprojektował kilka innych świątyń różnych obrządków – na co warto zwrócić uwagę w kontekście jego przekształcającej się tożsamości religijnej (będzie o tym mowa w dalszej partii niniejszego tekstu). Lista budynków sakralnych jego autorstwa zawiera: kościół św. Michała Archanioła w Zarzeczcu pod Jarosławiem (poświęcony w 1880 r.)²⁵, kościół św. Wojciecha w Bucniowie (obecnie obwód tarnopolski, Ukraina; 1887-1888)²⁶. Przedtem zaprojektował również synagogę w Czerniowcach (1873-1878)²⁷.

Według Juliana Zachariewicza „[c]elem założenia kościoła jest umieszczenie ołtarza”²⁸. Projektując świątynie, prof. Zachariewicz poświęcał ołtarzom szczególną uwagę, o czym świadczą projekty ołtarzy w kościele Karmelitanek Bosych we Lwowie i restaurowanej przez niego katedrze w Tarnowie²⁹. Oprócz pojęcia ołtarza w jego teorii figuruje jeszcze jedna kategoria – „ognisko”. Zachariewicz pisał, że w architekturze:

²⁴ J. Zachariewicz, *Budowa...*, s. 92, tabl. XI, XII. „Krystalograficzne figury” i „linie korykcyjne” Julian Zachariewicz zastosował także w innych swoich projektach. Zob. T. Münnich, *Kościół św. Jana Chrzciciela we Lwowie*, „Czasopismo Techniczne” 1888, nr 16, s. 136, tabl. VIII; J. Zachariewicz, *Kilka słów o niedosłej restauracji Synagogi na placu Rybim we Lwowie (z 6 tablicami)*, „Czasopismo Techniczne” 1896, nr 5, s. 60-61, tabl. IV-VI; nr 6, s. 73-75; [J. Zachariewicz, I. Szaraniewicz], *Wycieczka do Załukwi, Halicza i na Kryłos*, „Dźwignia” 1882, nr 12, s. 192-193, tabl. XII, XIII. Architektka nurtowała idea harmonii architektonicznych, którą powiązał z pitagorejskim systemem tonów muzycznych (system kwintowy). Zob. J. Zachariewicz, *O poglądach J. Świecianowskiego na harmonię w architekturze*, „Dźwignia” 1879, nr 3, s. 18-19.

²⁵ Kościół w Zarzeczcu, „Dźwignia” 1880, nr 11, s. 98; P. Krasny, *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596-1914*, Kraków 2003, s. 279-280; T.S. Jaroszewski, *Od klasycyzmu do nowoczesności. O architekturze polskiej XVIII, XIX i XX wieku*, Warszawa 1996, s. 21.

²⁶ J. Zachariewicz, *Wiadomości o pracach architektonicznych w kraju*, „Czasopismo Techniczne” 1891, nr 9, s. 65-66; J.K. Ostrowski, *Kościół parafialny p.w. Św. Wojciecha w Bucniowie*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej...*, cz. 1, t. 16, Kraków 2011, s. 36.

²⁷ J. Zachariewicz, *Israelitischer Tempel in Czernowitz*, „Allgemeine Bauzeitung” 1882, s. 48-49, tabl. 28-32.

²⁸ Idem, *Odczyt...*, s. 16.

²⁹ Idem, *Wiadomości o pracach architektonicznych...*, s. 66-67; P. Krasny, *Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i Św. Józefa oraz klasztor SS. Karmelitanek Bosych*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej...*, cz. 1, t. 12, s. 141.

chodzi [...] o założenie i wybudowanie obszaru do ustawienia [...] *ogniska*, które jest symbolem przeznaczenia budowy, jej *ołtarzem*.

Sposób wywiązania się z tego zadania, cechuje właśnie *styl*, bo jest odzwierciedleniem *ducha ludzkiego*³⁰.

Tak więc tworzy się łańcuch powiązanych ze sobą podstawowych kategorii: „ognisko” – „ołtarz” – „styl” – „duch” (czasu/ludu). Powstaje przy tym wrażenie, że „ognisku” jako symbolowi funkcji („przeznaczenia budowy”) autor przypisywał szczególne znaczenie, podkreślając swój osobisty kult „ogniska” i „ognia”. Możliwe, że z tego właśnie wynikało jego szczególne podejście do wypalanej gliny – ceramiki³¹.

Ceramika była wielką pasją Juliana Zachariewicza. Propagował rozwój przemysłu ceramicznego w Galicji, nadzorował Ceramiczną Stację Doświadczalną na Politechnice Lwowskiej i szkołę garncarską w Kołomyi, a także założył fabrykę kafli w Głińsku pod Lwowem³². Jego rodzinną willę w dzielnicy Kastelówka we Lwowie również zdobiła kolekcja ceramiki huculskiej³³.

Ceramiczne detale – cegła licowa i majolikowe reliefy – często zdobią budynki zaprojektowane przez Juliana Zachariewicza, a zwłaszcza użyto ich na dużą skalę na elewacjach Galicyjskiej Kasy Oszczędności (ul. Karola Ludwika / просп. Swobody 15;

³⁰ J. Zachariewicz, *Odczyt...*, s. 6.

³¹ Za podstawę teoretyczną twórczości Juliana Zachariewicza niektórzy autorzy uważają idee Gottfrieda Sempera (B. Czerkes, I. Danczak, *Architekt Julian Zachariewicz w ukraińskiej i polskiej kulturze*, [w:] *Ochrona wspólnego dziedzictwa kulturowego*, Warszawa 1993, s. 72). Jeśli tak, to można zwrócić uwagę na rolę, jaką Semper przypisywał ceramice jako jednemu z czterech elementów konstrukcyjnych stosowanych w architekturze (zob. H.-W. Kruff, *A History of Architectural Theory From Vitruvius to the Present*, New York 1994, s. 314). Można dyskutować na temat wpływu teorii Sempera na Zachariewicza czy też angielskiej koncepcji zreformowanego domu jednorodzinnego albo pitagorejskiej harmonii liczb, a także innych hipotez, ale na pewno „teoria architektonicznych cywilizacji” Markijana Prokopowycza (M. Prokopovych, *Habsburg Lemberg. Architecture, public space, and politics in the Galician capital, 1772-1914*, West Lafayette 2009, s. 110-117) nie ma związku z teoretyczną spuścizną lwowskiego architekta. To ten przypadek, gdy autor zastępuje badanie konkretnych źródeł historycznych własną fantazją (zob. recenzję tej pracy: I. Жук, „Теорія архітектурних цивілізацій”: критичні уваги щодо монографії Маркіяна Прокоповича Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772-1914 (West Lafayette: Purdue University Press, 2009), „Україна модерна” 2016, ч. 23, s. 259-267).

³² W jednym z urzędowych sprawozdań czytamy, że prof. Zachariewicz „wykonał mnóstwo [...] pieców (dla fabryki Głińsko), naczyń, waz (dla szkoły w Kołomyi) itp.” ([A. Chmiel], *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Historii Sztuki za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1899 roku*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1906, t. 7, z. 1-2, kol. XI, przyp. 1). Ceramiczna Stacja Doświadczalna została powołana jako oddział Wydziału Chemii na Politechnice (Z. Popławski, *Dzieje...*, s. 79), a jej kierownik, wysokowykwalifikowany technolog ceramiki Edmund Krzen aktywnie współpracował zarówno z prof. Zachariewiczem, jak i jego współnikiem Iwanem Lewińskim. „Wizytówką” budowli zaprojektowanych przez Juliana Zachariewicza, a w późniejszym czasie przez biuro Lewińskiego, były kafle na fasadach.

³³ Informacja od Krystyny Jurasz-Dąbskiej.

1889-1891)³⁴. Imponujący gmach bankowy z narożną kopułą i medalionami po bokach nad oknami przypominającymi *Palazzo della Cancelleria*, wygląda jak jedna z budowli neorenesansowych, lecz w rzeczywistości zawiera mieszankę elementów formalnych zapożyczonych z różnych stylów doby wczesnonowożytnej. Jasna polichromia jego wyposażenia łączy się z bogactwem tekstur, co wnosi do architektonicznego obrazu ożywienie i emocjonalny akcent. Widzimy tu nowatorskie zastosowanie cegły licowej na nieotynkowanych fasadach, wyłożone kamieniem cokoły, kuty metal na zewnątrz, a we wnętrzu sztuczny kamień, witraże i rzeźbione drewniane panele³⁵.

W budynku Galicyjskiej Kasy Oszczędności zainstalowano również nowoczesne urządzenia techniczne dotąd niespotykane we Lwowie – własny system zaopatrzenia w wodę, centralne ogrzewanie i generator prądu elektrycznego³⁶. Zastosowano tu nowoczesną konstrukcję – metalowy szkielet konstrukcyjny, który zgodnie z założeniami *Bekleidungstheorie* Gottfrieda Sempera został jednak ukryty pod „artystyczną szatą” sztucznego kamienia i tynków³⁷.

Julian Zachariewicz nie projektował – z jednym wyjątkiem – domów czynszowych. Jedyna lwowska kamienica jego autorstwa to dom Stanisława (?) Brykczyńskiego (ul. 3. Maja / Strzelców Siczowych 14; 1883-1884)³⁸. Zasadniczo profesor nie uważał projektowania domów czynszowych za wzniosły gatunek twórczości architektonicznej, natomiast aktywnie propagował, jako alternatywne rozwiązanie, koncepcję zreformowanej architektury domu jednorodzinnego.

Wybudowany według projektu Zachariewicza pokazowy dom prywatny z ogrodem – willa-pracownia jego przyjaciela malarza Jana Styki – pojawił się nieopodal Politechniki Lwowskiej (ul. Mickiewicza / Listopadowego Czynu 11; 1889-1890)³⁹. Zachariewicz projektował go jako idealną rezydencję dla artysty, odnoszącego sukcesy przedstawiciela wolnego zawodu, po raz kolejny stosując paradygmat architektury neoromantycznej. Wyrazistą sylwetkę i nieotynkowaną ceglana fasadę domu Styki można odlegle powiązać z historyczną architekturą krajów europejskiej północy, którą prof. Zachariewicz podziwiał w jednym z tekstów, opisując: „piękne szczyty budynków zamku Rosenborg w Kopenhadze lub Frederiksborg w Danii, albo te szczyty czerwonych domków z XVII w. w ulicach miast na Pomorzu”⁴⁰.

W swojej twórczości Julian Zachariewicz dał się poznać jako admirator architektonicznego typu domu jednorodzinnego z ogródkiem. Planował z rozmachem

³⁴ *Gmach kasy oszczędności we Lwowie*, „Czasopismo Techniczne” 1890, nr 14, s. 119; A.B., *Galicyjska Kasa Oszczędności*, „Czasopismo Techniczne” R. 9, 1891, nr 21, s. 163-167; *Gmach Galicyjskiej Kasy Oszczędności we Lwowie*, „Architekt” 1900, nr 1, s. 10; С. Лінда, *Архитектура*, s. 318-319.

³⁵ *Gmach kasy oszczędności...*, s. 119.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ H.-W. Kruft, *op. cit.*, s. 315.

³⁸ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 1086, арк. 46-54.

³⁹ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 1228.

⁴⁰ J. Zachariewicz, *Wycieczka w powiat sokalski*, Lwów 1892, s. 17.

zastosować ten model, którym zajmował się w latach 90. XIX w. we współpracy ze swoim niegdysiejszym uczniem, budowniczym Iwanem Lewińskim, w projekcie kolonii willowej na południowym zachodzie Lwowa, w rejonie Kastelówki⁴¹. Zachariewicz i Lewiński odkupili od właścicieli ziemskich kompleks parcel z różnymi numerami konskrypcyjnymi⁴² (największa z nich miała numer 93¼, a do niej przyłączono parcele 73¼, 96¼, 97¼ i inne grunty)⁴³. Na pierwszym, oryginalnym planie zabudowy – „mapie Zachariewicza-Lewińskiego”⁴⁴ – ten zbiorowy kompleks podzielono na 64 działki (odpowiednia numeracja pojawi się dalej, obok adresów w niniejszym tekście).

Projekt Kastelówki bazował na wywodzącej się z Anglii koncepcji domu rodzinnego, przeniesionej do Europy Środkowej (prototypem mógł być wiedeński *Cottageviertel* stworzony przez Heinricha von Ferstela⁴⁵). Niestety, wille Kastelówki nie zachowały się w swojej pierwotnej formie. Tylko kilka budynków uniknęło większych przebudów i zniszczeń, np. niegdysiejsza willa Józefy Madejskiej na działce nr 3 (ul. Lenartowicza / Nieczuja-Łewyckiego 20; 1890-1891)⁴⁶.

⁴¹ І. Жук, *Проект „Кастелівка”*, [w:] Іван Левинський. *Імпульс*, Львів 2019, s. 20-33; С. Лінда, *Кастелівка: народно-романтичні тенденції у розвитку архітектури львівського історизму*, „Народознавчі зошити” 2000, ч. 2, s. 272-281; Ž. Komar, J. Bohdanova, *Secesja we Lwowie*, Kraków 2014, s. 26-28.

⁴² Numery konskrypcyjne (spisowe) – to system rejestracji administracyjnej stosowany w dokumentach austriackiego okresu dla oznaczenia obiektów nieruchomości. Równoległe z tym używano numerów rejestracji hipotecznej oraz katastru ziemskiego, ale także tzw. numerów „orientacyjnych” (zwyczajny współczesny format adresu). Te ostatnie zostały wprowadzone we Lwowie w latach 70. XIX w. Na przykład budynek Izby Przemysłowo-Handlowej, o którym w dalszej części artykułu będzie mowa, został oznaczony „orientacyjnym” numerem 17-19 przy ul. Akademickiej (obecnie prospekt Szewczenki), a jego konskrypcyjne numery to 676¼ i 429¼.

⁴³ І. Жук, *Проект „Кастелівка”*, s. 22. Czytając opowieść Iwana Ołeksyna, o tym jak Lewiński wspólnie z prof. Zachariewiczem nabył „wielki niezabudowany obszar – tzw. Kastelówkę, gdzie obecnie rozciąga się ulica Potockiego (dawniej ul. Krzyżowa)”, można odnieść wrażenie, że przestrzeń Kastelówki pojawiła się na mapie miasta w jednym momencie niczym „Atena z głowy Zeusa” (zob. І. Олексин, *Життя і діяльність Івана Левинського*, [w:] Іван Левинський. *Його життя та праця*, Львів 1934, s. 10). W rzeczywistości dzielnica powstawała stopniowo w drodze kupna kilku działek od różnych właścicieli niczym kołdra zszywana z kawałków różnych tkanin. Brak krytycznej analizy źródeł prowadzi do prymitywnego dyskursu w opisywaniu Kastelówki, przykład czego prezentuje książka: О. Нора, *Іван Левинський: архітектор, підприємець, меценат*, Львів 2009, s. 27.

⁴⁴ „Mapa Zachariewicza-Lewińskiego” to kolorowa litografia formatu 36,5 x 76 cm, zachowana w jednej z archiwalnych spraw (zob. ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 2550, арк. 59). Zob. І. Жук, *Проект „Кастелівка”*, s. 24.

⁴⁵ R. Wagner-Rieger, *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*, Wien 1970, s. 215-216; R. Kasal-Mikula, *Heinrich von Ferstel (1828-1883). Bauten und Projekte für Wien. Hermesvilla, Lainzer Tiergarten, 26. März 1983 bis 18. März 1984*, Wien 1983, *Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien*, 81, s. 64-65, 84-85; І. Жук, *Львів Левинського: місто і будівничий*, Київ 2010, s. 36.

⁴⁶ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 1780. Pierwotny wygląd innych zabytków Kastelówki można odtworzyć jedynie na podstawie projektów w archiwum i historycznych fotografiach. Przykładem może być willa na działce nr 8 przy ul. Krzyżowej (obecnie ul. Generała Czupryni 11) z lat 1889-1890 –

W twórczej spuściźnie Juliana Zachariewicza odrębne miejsce zajmują dwa projekty jego własnych willi rodzinnych. Pierwsza z nich została zbudowana przy ul. Kleinowskiej (obecnie ul. Kamieniarzy 9; 1873-1874)⁴⁷ wkrótce po powrocie Zachariewicza do Lwowa ze służby w kolejnictwie. Stylem nie wychodziła ona poza tradycyjne ramy italianizmu z lat 60-70. XIX w., obecne były w niej również echa *Rundbogenstil*.

Zupełnie inna jest druga willa Zachariewicza – „Julietka” (ul. Strzała / Metrologiczna 14a; 1891-1893)⁴⁸, ulokowana na działkach nr 45 i nr 46 Kastelówki. Lotna bryła dwukondygnacyjnego budynku swobodnie rozciąga się w otoczeniu niegdysiejszego miniparku, ukazując malownicze skupisko figur o różnych rozmiarach i kształtach oraz płynną, dynamiczną sylwetkę dachu. Również fasady i otwory okienne budynku zaskakiwały różnorodnymi kształtami i rozmiarami. Ten swobodny, elastyczny układ miał być znakiem odnowionego stylu życia i niezrytualizowanego sposobu funkcjonowania wewnątrz budynku.

Willa obłożona jest piękną licową cegłą o delikatnej terakotowej barwie. Julian Zachariewicz nie przestawał zadziwiać innowacjami: „Julietka” przywodzi na myśl „czerwony dom” (*Red House*) zaprojektowany przez architekta Philippa Webba dla Williama Morrisa, lidera artystycznego ruchu „sztuki i rzemiosła” (*Arts and Crafts*)⁴⁹. Zachariewicz stworzył „Julietkę” jako własne gniazdo rodzinne (tak samo jak Morris – swój „czerwony dom”) i zamieszkał w nim wraz ze swoją drugą żoną⁵⁰.

Pod koniec XIX w. Julian Zachariewicz pokazał się w roli zagorzałego architekta-restauratora zabytków, kierując renowacją starych lwowskich kościołów: św. Jana Chrzciciela (1887-1890)⁵¹ i Marii Panny Śnieżnej (1888-1892)⁵². Można odnieść wrażenie, że interesowało go nie tyle, jak wyglądały naprawdę jednonawowe skromne kościoły na przedmieściach średniowiecznego „miasta w murach”, ile bardziej znalezienie odpowiedzi na pytanie, jakie (według wyobraźni neoromantycznego

kameralny domek mieszkalny z tradycyjną narożną wieżyczką z powodu licznych późniejszych dobudówek stopniowo przekształcił się w pozbawioną wyrazu czynszówkę (zob.: ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 2528). Z kolei piękna willa na działce nr 23 z lat 1889-1890 została wyburzona, a na jej miejscu jeszcze przed I wojną światową wybudowano nową kamienicę przy ul. Nabelaka (obecnie ul. Kotlarewskiego 35a). Niestety, wykaz ten można rozszerzać.

⁴⁷ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 4530

⁴⁸ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 706; С. Лінда, *Архитектура*, s. 354; Ж. Комар, J. Bohdanova, *op. cit.*, s. 30-34.

⁴⁹ N. Pevsner, *Pioneers of Modern Design. From William Morris to Walter Gropius*, Harmondsworth 1987, s. 58-59.

⁵⁰ Informację o drugim ślubie Zachariewicza podała Krystyna Jurasz-Dąmbska: „we wrześniu 1877 ożenił się z młodą 26-letnią wdową... Nazywała się Ludwinia z Sidorowiczów Gromadzińska” (zob. K. Jurasz-Dąmbska, *op. cit.*). Dokumenty dotyczące emerytury Ludwinii Zachariewicz zachowały się w archiwaliach Politechniki Lwowskiej (zob. ДАЛО, ф. 27, оп. 4, спр. 967).

⁵¹ J.K. Ostrowski, *Kościół p.w. Św. Jana Chrzciciela*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej...*, cz. 1, t. 19, *Kościół i klasztor Lwowa z okresu przedrozbiorowego. 1*, Kraków 2011, s. 22.

⁵² M. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 338; J.K. Ostrowski, *Kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Śnieżnej*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej...*, cz. 1, t. 19, s. 41.

architekta z końca XIX w.) powinny być idealne formy sztuki romańskiej. Zauważyć tu można podobieństwo do zasad, którymi kierował się w swoich inicjatywach restauracyjnych Eugène Viollet-le-Duc⁵³. Profesor Zachariewicz przeprowadził także projekty przebudowy wieży bazyliki katedralnej Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Tarnowie (1889-1891)⁵⁴ oraz odbudowy zniszczonego po pożarze kościoła parafialnego pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Stryju (1886-1891)⁵⁵. Ponadto należy wspomnieć o jego niezrealizowanej (trzeba zaznaczyć – dość dziwacznej) propozycji przebudowy lwowskiej synagogi Templum, którą – jak pisał sam Zachariewicz – zamierzał rekonstruować „w duchu stylu świątyni Salomona w Jeruzalem”⁵⁶.

Profesor Zachariewicz oddawał się również projektom innym niż architektura. Próbował swoich sił w roli archeologa, gdy pod koniec 1881 r. odpowiedział na nieoczekiwaną propozycję seniora Instytutu Stauropigialnego Izydora Szaraniewicza, by pojechać na ekspedycję na wykopaliska w Haliczu, czego rezultatem była wspólna z Szaraniewiczem publikacja naukowa⁵⁷.

Wystąpił także z inicjatywą stworzenia we Lwowie Muzeum Przemysłowego jako instytucji mającej stymulować rozwój sztuki użytkowej i rzemiosła artystycznego⁵⁸, której funkcjonowanie należy rozpatrywać w związku z państwowym programem wspierania rzemiosła jako narzędzia polityki społecznej państwa Habsburgów⁵⁹.

Julian Zachariewicz już od młodości dał się poznać jako bardzo zdolny artysta także poza sferą twórczości architektonicznej. Wśród pamiątek rodzinnych zachowały się jego wirtuozyjne rysunki i próby malarskie. Działalność Zachariewicza jako artysty należy rozumieć w kontekście obranej przez niego samej szerszej misji zreformowania lwowskiego budownictwa – skończenia z rutyną prowincjonalnego cechowego *Nutzbau* (cytując termin Tadeusza Mańkowskiego)⁶⁰. Celem Juliana Zachariewicza było nie zwykłe „budownictwo”, lecz tworzenie architektury podniesionej do rangi sztuki wysokiej.

⁵³ H.-W. Kruft, *op. cit.*, s. 284.

⁵⁴ F. Herzig, *Katedra niegdyś kolegiata w Tarnowie wraz z krótką wzmianką o innych kościołach tarnowskich. Szkic historyczny na pamiątkę 500. rocznicy istnienia tegoż kościoła*, Tarnów 1900, s. 155-158.

⁵⁵ J.T. Petrus, *Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Stryju*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej...*, cz. 1, t. 9, Kraków 2001, s. 213, 224.

⁵⁶ J. Zachariewicz, *Kilka słów o niedosłej restauracji Synagogi...*, s. 60.

⁵⁷ [J. Zachariewicz, I. Szaraniewicz], *op. cit.*

⁵⁸ „Już w r. 1872 ówczesny profesor Politechniki, znakomity architekt ś.p. Julian Zachariewicz, opracowuje memoriał do Rządu w sprawie założenia we Lwowie Muzeum Przemysłowego z funduszków państwowych” (zob. *Sprawozdanie dyrekcji Miejskiego Muzeum Przemysłowego we Lwowie za lata 1874-1910*, Lwów 1911, s. 4). Stanisław Łoza podał błędną informację, przypisując Julianowi Zachariewiczowi autorstwo budynku Muzeum Przemysłowego (zob. S. Łoza, *Architekci i budownictwo w Polsce*, s. 338). Tę pomyłkę rozpowszechniły kolejne, późniejsze publikacje.

⁵⁹ C.E. Schorske, *Fin-de-Siècle Vienna. Politics and Culture*, New York 1981, s. 66-67.

⁶⁰ T. Mańkowski, *Początki nowożytnego Lwowa w architekturze*, Lwów 1923, s. 23-24.

Profesor wykazywał idealistyczną przychylność do historycznych rekonstrukcji – na przykład miał zamiar zwyczajem dawnych kamieniarzy własnoręcznie wmurować relikwie w fundamencie klasztoru ss. Franciszkanek⁶¹. W jednym ze swoich tekstów pisał o nastroju, w jaki wprawiała go architektura średniowiecznych kościołów:

Któż oglądając te świątynie nie uległby pobożnemu nastrojowi, który rycerstwo podniecone gorącym słowem Piotra z Amiens, prowadzi do świętej ziemi na krucjatę? A i my, dzieci dzisiejszego wieku [...] czyż możemy doznać innego uczucia?⁶²

Mnich, o którym pisał profesor, to Piotr Pustelnik (Piotr z Amiens, Piotr Eremita), uczestnik pierwszej krucjaty 1096 r. Julian Zachariewicz, podejmując się różnych inicjatyw na rzecz rozwoju rodzimego miasta i kraju, przedstawiał siebie jako „krzyżowca”.

Mamy tu do czynienia z groteskową dychotomią dwóch wizerunków: Zachariewicza jako misjonarza i Zachariewicza jako energicznego przedsiębiorcy. W książce *Lwowskie przedmieścia* Adam Krajewski pisał o dzielnicy Bajki znajdującej się obok Kastelówki:

Pionierami Bajek, tego prawdziwego Far Westu Lwowa, byli: niepokązny na oko człowieczek, a wielce przedsiębiorczy p. prof. architektury Jan Lewiński i ś.p. [Julian] Zachariewicz. Oni to pierwsi, niby traperzy amerykańscy, zapuścili się w przedmieście bajeckie i stworzyli Kastelówkę, a z nią nowe drogi do parcelacji⁶³.

Tak więc mieszana samoidentyfikacja Zachariewicza łączyła w sobie cechy i „krzyżowca”, i „amerykańskiego traperę”.

Profesor Zachariewicz był osobą aktywną społecznie; w latach 70.-90. XIX w. stale pełnił funkcje radnego miejskiego i posła wiedeńskiej Rady Państwa, biorąc udział w pracach różnych ciał kolegialnych, delegacjach czy komitetach konkursowych i komisjach egzaminacyjnych. Obrano go rektorem Politechniki Lwowskiej (1877/1878) oraz dziekanem Wydziału Budownictwa (od 1872 r. do 1877 r. i w roku akademickim 1880/1881)⁶⁴.

Przypuszczenie co do jego politycznych sympatii można zrekonstruować kontekstowo, wykorzystując po raz kolejny cytat. Profesor Zachariewicz przeciwstawiał stylom „egipskiemu” i „azjatyckiemu” ideał greckiej świątyni: „W stylu greckim dopiero, w świątyni greckiej wyraża się idea narodu wolnego”⁶⁵. Wspomnieć też można

⁶¹ P. Krasny, *Kościół p.w. Najświętszego Serca Jezusa i klasztor SS. Franciszkanek...*, s. 80.

⁶² J. Zachariewicz, *Odczyt...*, s. 20.

⁶³ A. Krajewski, *Lwowskie przedmieścia. Obrazki i szkice z przed pół wieku*, Lwów 1909, s. 41.

⁶⁴ K. Ostaszewski-Barański, *Pogląd na działalność reprezentacji król. stol. miasta Lwowa w okresie 1871-1895*, [w:] *Miasto Lwów w okresie samorządu...*, s. 192, 199, 208, 214, 222, 235, 249; Z. Popławski, *Dzieje...*, s. 302, 306; J. Lewicki, *Między tradycją a nowoczesnością. Architektura Lwowa lat 1893-1918*, Warszawa 2005, s. 69.

⁶⁵ J. Zachariewicz, *Odczyt...*, s. 7.

rzeźbę autorstwa Marconiego przy kopule na gmachu Galicyjskiej Kasy Oszczędności, naśladującą Statuę Wolności Frédéric Bartheholdiego⁶⁶.

Jeśli uznać, że Julian Zachariewicz był liberałem z przekonania, to przede wszystkim reprezentował on rozpowszechniony w Austrii typ liberała lojalnego wobec dynastycznego państwa Habsburgów⁶⁷. Cesarska administracja nagrodziła go Orderem Korony Żelaznej, a także uzyskał od Najjaśniejszego Pana dyplom nadający mu szlachectwo. Co prawda według rodzinnego przekazu dwukrotnie próbował wymigać się od tej nobilitacji, ale za trzecim razem – pod groźbą wszczęcia sprawy za obrazę majestatu – zgodził się przyjąć to wyróżnienie⁶⁸.

Zarówno jako architekt praktyk, jak i działacz społeczny, Julian Zachariewicz podtrzymywał związki z arystokratycznym establishmentem Galicji – polskimi konserwatystami. Zaprojektował dla klientów z grona wpływowych ziemian kilka pałacowych rezydencji: zamek w Husiatynie (obecnie w granicach obwodu tarnopolskiego na Ukrainie) dla marszałka Sejmu Krajowego Adama Gołuchowskiego młodszego (ok. 1890 r.)⁶⁹, pałac Karola Lanckorońskiego w Rozdole pod Lwowem (przebudowa w latach 70. XIX w.), pałac Reyów w Psarach (obecnie wieś Pryozerne w obwodzie iwano-frankińskim) w latach 1880-1882 i kilka innych rezydencji⁷⁰.

Julian Zachariewicz urodził się we Lwowie, ale jak dotąd nie znaleziono w archiwach jego metryki. Prawnuczka słynnego architekta, Krystyna Jurasz-Dąbska, rekonstruując drzewo genealogiczne rodziny, napisała w swoich badaniach:

Niestety niewiele wiem o jego rodzicach – Jerzym i Józefie z d[omu] Grossman, czy rodzeństwie, choć przypuszczam, że miał młodszego brata Aleksandra (1839-1866), zaś Teodor Zachariewicz (1810-1897), też pochowany w rodzinnym grobowcu to prawdopodobnie jego stryj⁷¹.

Hipoteza dotycząca jego ormiańskiego pochodzenia, która czasem pojawia się w publikacjach, jak dotąd nie znalazła potwierdzenia w źródłach historycznych⁷².

⁶⁶ Ż. Komar, *Allegory and symbol: Galicia in art*, [w:] *The Myth of Galicia*, ed. J. Purchla [et al.], Kraków 2014, s. 212.

⁶⁷ C.E. Schorske, *op. cit.*, s. 5.

⁶⁸ Informacja udzielona przez Krystynę Jurasz-Dąbską. Może w tym być ziarno prawdy, bowiem w 1877 r. pojawiło się w prasie zawiadomienie o przyznaniu Zachariewiczowi Orderu Korony Żelaznej („Postanowieniem cesarskim nadany został: p. Julianowi Zachariewiczowi, rektorowi Szkoły politechnicznej lwowskiej order żelaznej korony trzeciej klasy” – zob. *Wiadomości personalne*, „Dźwignia” 1877, nr 5, s. 40), natomiast data nobilitacji umieszczona na dyplomie nadania szlachectwa (który zachował w zbiorach rodzinnych) była o wiele późniejsza – 27 kwietnia 1880 r.

⁶⁹ J. Zachariewicz, *Zamek w Husiatynie projektu prof. J. Zachariewicza*, „Czasopismo Techniczne” 1890, nr 6, s. 49, tabl. 5.

⁷⁰ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 2, t. 7, Wrocław [et al.] 1995, s. 165, 542; T.S. Jaroszewski, *op. cit.*, s. 64.

⁷¹ K. Jurasz-Dąbska, *op. cit.*

⁷² Panieńskie nazwisko matki, jak podaje Jurasz-Dąbska, brzmiało „Grossman”. Oczywiście nie było ono ormiańskie. Tymczasem Jurij Biriulow bez odwołania do źródeł stwierdził, że Julian

Wydaje się, że do osoby Juliana Zachariewicza pasowałby cytat z jednego z rozdziałów księgi jubileuszowej wydanej pod tytułem *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870-1895*:

[E]tnologicznie wzięty Lwowianin przedstawia najróżnobarwniejszą *mozajkę krwi*, w której obok wszelkich słowiańskich, znajdziesz pierwiastki germańskie, romańskie a nawet orientalne. Rusin i Polak i Serb, Niemiec południowy i Sas i Hanzeata i Szkot, Wołoszyn i syn Italii, Greczyn i Armeńczyk, Żyd i Tatar i wszelki Azjata ślali tu sobie gniazda... Nad kolebką Lwowianina rozbrzmiewały: i smętna dumka Małanki i dziarski mazurek Jagi i sentymentalna nuta Gretchen; piastunek i mamek miał on tyle, ile wymienionych wyżej narodowości⁷³.

Juliana Zachariewicza kusił ideał nowoczesności. Potrzeba modernizacji była egzystencjalnym rozwiązaniem („modernizuj się albo zgin” za słowami Jarosława Hrycaka)⁷⁴. W realiach autonomicznej Galicji, za czasów polskiej dominacji kulturalnej europejska nowoczesność Lwowa wydatnie prezentowała się – jeśli użyć słów Ihora Szewczenki – „w polskim kontuszu”⁷⁵. W ostatnim trzydziestoleciu XIX w. zamiar Juliana Oktawiana z Lwirodu Zachariewicza zostania archetypem mieszkańca nowoczesnego miasta łączy się z jego polską tożsamością. Jednocześnie odnosił się on lojalnie i przyjaźnie do wszystkich innych etnicznych komponentów mieszanej kultury Galicji i Lwowa.

Warto tu wspomnieć, że sam Julian Zachariewicz w „tandemie” z Iwanem Lewińskim zbudował „pawilon ruskich towarzyszt” na Powszechnej Wystawie Krajowej w 1894 r.⁷⁶ i zainicjował badania nad pamiątkami ukraińskiego drewnianego budownictwa ludowego w ramach serii publikacji pt. *Zabytki sztuki w Polsce*⁷⁷.

Na lwowską „mozaikę krwi” Juliana Zachariewicza nałożyła się także zmiana wyznania związana z poślubieniem Dunki, które odbyło się pod koniec jego służby na kolei. Krystyna Jurasz-Dąmbska zaświadczyła: „W tym czasie ożenił się z młodą Dunką, Józefą Anną Dawid i prawdopodobnie wtedy zmienił wyznanie na

Zachariewicz narodził się „w rodzinie ormiańskiego pochodzenia” i napomknął o genealogicznym związku z nadwornym jubilerem króla Jana III Sobieskiego, Bedrosem Zachariewiczem (zob. Ю. Бірюльов, *Захаревичі: творці столичного Львова*, Львів 2010, s. 7).

⁷³ B. Komorowski, *Rozwój ruchu utylowego i towarzyskiego we Lwowie w okresie 1870-1895*, [w:] *Miasto Lwów w okresie samorządu...*, s. 672.

⁷⁴ Я. Грицак, *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886)*, Київ 2006, s. 436.

⁷⁵ І. Шевченко, *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття*, Львів 2001, s. 3.

⁷⁶ *Провідник по виставі краєвій у Львові з особливим оглядом на відділ етнографічний і на павільон руских народних товариств*, Львів 1894, s. 2 (na 2 poz.).

⁷⁷ *Zabytki sztuki w Polsce. Zdjęcia wykonane przez słuchaczy Wydziału Budownictwa s. k. Szkoły Politechnicznej we Lwowie pod przewodnictwem profesora Juliana Zachariewicza i asystentów*, z. 2, 3, Lwów 1885.

ewangelicko-augsburskie⁷⁸. Jest to dodatkowo, ciekawy przykład transformującej się tożsamości wyznaniowej profesora.

Julian Zachariewicz postępował niczym „misjonarz”, był zwolennikiem reform społecznych i filantropem⁷⁹. Na tle rozpaczliwego obrazu „galicyjskiej nędzy”, według słów Stanisława Szczepanowskiego⁸⁰, jego różnorodne inicjatywy miały pod wieloma względami bardzo utopijny charakter, przypominając walkę z wiatrakami. Być może gromadzona z tego powodu frustracja przybliżyła przedwczesną śmierć czołowego architekta lwowskiego historyzmu?

Julian Oktawian z Lwirodu Zachariewicz zmarł nagle 27 grudnia 1898 r. w wieku 61 lat. Pochowany został na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie.

Już od początku minionego stulecia Julian Zachariewicz był krytykowany przez przedstawicieli młodszego pokolenia kierującego się estetyką modernizmu⁸¹. Analogicznie krytyki zaznała jego metoda restauracji zabytków⁸². Obecnie nastał dobry moment, by należycie ocenić kapitalny wkład w kulturalne oblicze Lwowa przez tego architekta-intelektualistę, który odegrał rolę promotora wielu innowacji, i oddać mu sprawiedliwość jako „kulturowemu bohaterowi”, uwzględniając także jego złożoną, mieszaną tożsamość.

Alfred Zachariewicz

Nagła śmierć prof. Juliana Zachariewicza pod koniec 1898 r. okazała się wielkim ciosem dla jego syna Alfreda. Niemniej Zachariewicz junior postanowił udowodnić, że bez ojcowskiego wsparcia uda mu się osiągnąć ogromny sukces w branży architektonicznej i budowlanej. Występował jako spadkobierca sławy Juliana Zachariewicza i równocześnie – jak można wywnioskować z jego upodobań kulturalnych i politycznych oraz zawodowego *credo* – jako „antypoda” Zachariewicza seniora. W osobie Alfreda Zachariewicza mamy do czynienia ze specyficznym rodzajem mieszanej tożsamości – fenomenem „spadkobiercy-antypody”.

⁷⁸ K. Jurasz-Dąmbaska, *op. cit.*

⁷⁹ Tytułem przykładu, na rzecz I Domu Techników Zachariewicz wraz z Iwanem Lewińskim podarowali jedną z parcel Kastelówki (zob. Z. Popławski, *Dzieje...*, s. 113). Według „mapy Zachariewicza-Lewińskiego” była to działka nr 56.

⁸⁰ S. Szczepanowski, *Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, Lwów 1888.

⁸¹ Ma się wrażenie, że Adolf Szyszko-Bohusz mógł mieć na uwadze Juliana Zachariewicza, narzekając na to, że „[t]ypem dotychczas zupełnie nieznanym, a zjawiającym się dopiero w połowie XIX wieku, jest typ profesora historii sztuki, profesora estety, a nie artysty” (zob. A. Szyszko-Bohusz, *Zadania polskiej architektury nowoczesnej*, Lwów 1913, s. 4).

⁸² B. Janusz, *Zabytki architektury Lwowa*, [w:] *Lwów dawny i dzisiejszy*, red. idem, Lwów 1928, s. 11-15.

Alfred Władysław Krystian Robert Zachariewicz pozostawił po sobie ślad w historii jako wybitny budowniczy Lwowa pierwszego trzydziestolecia minionego wieku, najzdolniejszy przedstawiciel lwowskiej szkoły architektonicznej okresu secesji i neoklasycyzmu początku XX w., a także wczesnego modernizmu, inicjator wprowadzenia żelbetu w galicyjskim budownictwie, projektant setek żelazno-betonowych mostów. Zachariewicza młodszego obserwujemy w podwójnej „hipostazie”: jako uosobienie typu nowoczesnego przedsiębiorcy, a przy tym uzdolnionego, bardzo wyrafinowanego architekta – prawdziwego artysty architektury.

Przez długi czas w pracach poświęconych historii architektury niemal o nim nie wspomniano. Jedynym źródłem informacji o Alfredzie Zachariewiczu był artykuł wspomnieniowy inż. Jerzego Nechaya (1937)⁸³. Taki stan wiedzy utrzymywał się do lat 90. XX w., gdy opublikowano materiały z archiwum domowego Krystyny Jurasz-Dąbskiej⁸⁴.

Alfred Zachariewicz urodził się 26 sierpnia 1871 r. we Lwowie, uczył się w miejscowej Szkole Realnej, wyższe wykształcenie zdobył we lwowskiej Szkole Politechnicznej na Wydziale Budownictwa, gdzie wstąpił w 1890 r., oraz w Wyższej Szkole Technicznej w Wiedniu (studiował tam w semestrze wiosennym roku akademickiego 1894/1895 i przez cały rok 1895/1896)⁸⁵. Jeszcze jako student Alfred Zachariewicz dał się poznać jako odnoszący sukcesy początkujący profesjonalista: według jego projektu zbudowano bramę wejściową na Powszechną Wystawę Krajową w 1894 r.⁸⁶ (oczywiście student IV roku otrzymał to zamówienie nie bez protekcji ojca).

W przeciwieństwie do ojca Alfred Zachariewicz nie pozostawił po sobie publikacji o charakterze teoretyczno-naukowym, nie zabierał głosu na forum akademickim, dość szybko porzucił stanowisko wykładowcy w Politechnice Lwowskiej⁸⁷. Trudno sobie go wyobrazić w roli muzealnika, konserwatora zabytków czy archeologa. Odniósł za to sukces jako magnat budowlany – cieszący się dużym powodzeniem, ale radykalny w swoim przedsiębiorczym pragmatyzmie biznesmen.

Od najmłodszych lat wyróżniała go wielka ambicja, która przejawiała się zwłaszcza w tym, że świadomie artykułował swoją misję jako innowator – „prawodawca stylu” architektury Lwowa w początku XX w. Był pierwszym z lwowskich

⁸³ J. Nechaj, *Pierwsze kroki żelbetu w Polsce*, „Cement” 1937, nr 8, s. 113-115.

⁸⁴ Zob. przyp. 2 do niniejszego artykułu.

⁸⁵ Akt urodzenia, świadectwo maturalne, a także świadectwo ukończenia szkoły średniej i zdobycia wyższego wykształcenia zachowały się w archiwum Krystyny Jurasz-Dąbskiej. W pierwszych swoich publikacjach o Zachariewiczu juniorze niestety omyłkowo podałem 1870 r. jako datę narodzin architekta (zob. I. Żuk, *Twórczość Alfreda Zachariewicza a historia architektury Lwowa*, [w:] *Sztuka i historia. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*. Kraków, listopad 1988, red. M. Bielska-Lach, Warszawa 1992, s. 343).

⁸⁶ *Powszechna wystawa krajowa 1894 r. i siły produkcyjne kraju. Wstęp geograficzno-statystyczny. Historia i organizacja wystawy*, t. 1, Lwów 1897, s. 175.

⁸⁷ Z. Popławski, *Wykaz pracowników naukowych Politechniki Lwowskiej w latach 1844-1945*, Kraków 1994, s. 213.

architektów, który zwrócił się ku formom nowego kierunku stylistycznego, rozprzestrzeniającego się w ostatnich latach XIX i na początku XX w. jako antyteza historyzmu doby Juliana Zachariewicza – secesji⁸⁸. Zachariewicza juniora fascynowała charakterystyczna dla sztuki secesyjnej tendencja do szczególnego dychotomicznego traktowania formy i treści, demonstracyjnego połączenia różnorodnych elementów, co doprowadziło do dziwnych symbioz, chimerycznych półtonów i groteskowych – typowo „secesyjnych” – mutacji⁸⁹.

Alfred Zachariewicz rozpoczął karierę zawodową jako współautor i asystent bliskiego ojcu towarzysza i niezawodnego partnera, architekta i budowniczego Iwana Lewińskiego, biorąc z nim udział w projektach dalszej zabudowy Kastelówki pod koniec lat 90. XIX i w pierwszej dekadzie wieku XX.

Do ówczesnych prac wykonanych przez Zachariewicza juniora w duecie z Łewińskim zaliczamy projekty dwóch willi ulokowanych, według „mapy Zachariewicza–Lewińskiego”, na działkach o numerach od 26 do 28 na Kastelówce. Jedna z nich była własnością kierownika znanego kowalskiego warsztatu Jana Dascheka (ul. Nabelaka / Kotlarewskiego 41; 1897-1898)⁹⁰.

W modelowaniu jej kunsztownie kutych wsporników wykorzystano charakterystyczny motyw pędu, który może jednocześnie sprawiać wrażenie naprężonego i rozluźnionego⁹¹, a nieotynkowana „fabryczna” fasada akcentuje celowe znielowanie stylowych odmienności między architekturą rezydencji miejskich i obiektów przemysłowych. Druga willa – budynek Karola Dzielińskiego (ul. Nabelaka / Kotlarewskiego 47; 1903-1906)⁹² – świadczy o Zachariewiczu juniorze jako o wyjątkowo uzdolnionym mistrzu architektonicznego detalu.

Alfred Zachariewicz wykorzystywał elegancki styl wiedeński, kultywowany przez Ottona Wagnera. Przy tym dość rzadko, raczej w drodze wyjątku sięgał do stylizacji motywów rodzimych – na przykład w projekcie willi zbudowanej na działce nr 50 (ul. Strzała / Metrologiczna 2; 1904-1905)⁹³ dla znanego badacza sztuki ludowej i wysokiej rangi urzędnika kolei, Ludwika Wierzbickiego, który był przyjacielem Zachariewicza seniora.

Na główny kompleks zabudowy Lwowa początku XX w. składają się zabytki architektury mieszkalnej – co w tym czasie odzwierciedla szybki wzrost liczby

⁸⁸ Ów styl w sztuce i architekturze końca XIX i początku XX w. rozprzestrzenił się pod różnymi nazwami: *art nouveau*, *modern style*, *style 1900*, *Jugendstil*, *Sezessionstil*, *secesja* i inne (zob. M. Wallis, *Secesja*, Warszawa 1974, s. 14-15).

⁸⁹ I. Żuk, *Zakopiańszczyzna – secesja – neoklasycyzm: ewolucja stylowa w twórczości Tadeusza Obmińskiego*, „Folia Historiae Artium. Seria Nowa” 2017, t. 15, s. 117.

⁹⁰ Na marginesie rysunku fasady znajduje się podpis „AZ 97” (zob. ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 5266, арк. 17).

⁹¹ I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 117.

⁹² ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 5272.

⁹³ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 698.

mieszkańców miasta⁹⁴ – a jej lwią część stanowią kamienice czynszowe. We współpracy z Iwanem Lewińskim Alfred Zachariewicz zaprojektował dom Marii Hoffmann (ul. Tańskiej / Rudańskiego 3; 1899-1900)⁹⁵ – w jego oficynie projektanci umieścili kotłownię, generator prądu, pralnię mechaniczną dla obsługi sąsiedniego luksusowego Hotelu George, którego właścicielką była Hoffmanowa (jest to kolejny przykład stylu wielofunkcyjnego budynku, w jakim specjalizował się Lewiński), a na przedniej fasadzie Zachariewicz umieścił charakterystyczny dla secesji ornamentalny motyw słonecznika, spopularyzowany za pośrednictwem *Aesthetic Movement*⁹⁶. Nieco później, po otrzymaniu koncesji jako budowniczy Alfred Zachariewicz zaprojektował we Lwowie jeszcze kilka kamienic z secesyjnymi elewacjami, takich jak dom Mieczysława Teodorowicza z lat 1905-1906 przy ul. Zachariewicza 7 (obecnie ul. Architektorskiej)⁹⁷, gdzie figurują rozpoznawalne atrybuty stylu – biomorficzne „naprężone-rozluźnione” wsporniki i płaskie ornamentowane reliefy, które wyglądają jak wzorzyste tapety.

Innym zadaniem, któremu oddał się Alfred Zachariewicz, było wprowadzenie zupełnie nowych funkcjonalnych typów architektury, z których jednym stała się na przełomie XIX i XX w. galeria handlowa – pasaż. Na zamówienie spadkobierców Piotra Mikolascha, założyciela znanej firmy farmaceutycznej, Zachariewicz zaangażował się w projekt Pasażu Mikolascha (ul. Kopernika 1; 1899-1900)⁹⁸. Zaprojektowany we współpracy z Lewińskim pasaż był ulicą nakrytą cyklopowym szklanym dachem, który położono pośrodku kwartału od początku ul. Kopernika do Hotelu George wraz z rozmieszczonymi tam kramami, kawiarniami, kinoteatrem – całym handlowo-rozrywkowym miasteczkiem. Lewiński podjął się ogólnego zaplanowania kompleksu parcel z numerami konskrypcyjnymi 9¼, 924¼ i 1534¼ i zaadaptowania do już istniejącej zabudowy na terenie (odpowiednio do swojej koncepcji „racjonalnego planu”, o którym będzie mowa dalej w tekście), a Alfred Zachariewicz jako jego asystent-architekt opracował w szczegółach konstrukcję i secesyjną dekorację.

Patos związany z oswojeniem nowożytniej architektury o nowych funkcjach, do których odnoszą się również obiekty nowoczesnego budownictwa komunikacyjnego, znalazł swój wyraz w budowie lwowskiego Dworca Głównego (1901-1904). Alfred Zachariewicz brał udział w tym, jak na lwowskie warunki, gigantycznym i wieloautorskim projekcie⁹⁹ już jako równy partner przedsiębiorstwa, zarejestrowanego

⁹⁴ M. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 314, 348; S. Horszowski, *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772-1914*, Lwów 1935, s. 55-64, 113.

⁹⁵ W projekcie fasady widniał monogram „AZ 99” (zob. ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 3700, арк. 73).

⁹⁶ L. Lambourne, *The Aesthetic Movement*, London 1996, s. 36.

⁹⁷ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 159.

⁹⁸ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 5425; F. Barański, *Przewodnik po Lwowie. Z planem i widokami Lwowa*, Lwów [1902], s. 107; M. Omilanowska, *Świątynie handlu. Warszawska architektura komercyjna doby wielkomięskiej*, Warszawa 2004, s. 217-219; Ż. Komar, J. Bohdanowa, *op. cit.*, s. 52-56.

⁹⁹ W wyniku słów Mieczysława Orłowicza, który w swoim przewodniku wspominał „dworzec osobowy zbudowany w r. 1904 w stylu secesyjnym, wedle proj. Władysława Sadłowskiego” (zob.

pod nazwą „Lewiński, Sosnowski i Zachariewicz”. Firma ta otrzymała zlecenie wykonania najważniejszych robót budowlanych, powiązanych z kompleksem dworca¹⁰⁰. Wiadomo, że Alfred Zachariewicz zaprojektował wnętrza głównego budynku dworca¹⁰¹ (później utracone, tak samo jak i cały Pasaż Mikolascha).

Pomimo strat, jakich dworzec doznał w czasie późniejszych wojen, zachował się bardzo ważny komponent tego kompleksu: żelbetowe tunele pod peronami, z których pasażerowie korzystają do dzisiaj. Właśnie za wykonanie żelbetowych elementów konstrukcji przy budowie lwowskiego terminalu kolejowego władza austriacka nadała Zachariewiczowi tytuł honorowy „radcy budownictwa”¹⁰².

W 1903 r. Alfred Zachariewicz został „koncesjonowanym” budowniczym¹⁰³, a niedługo wcześniej nawiązał kontakty z konsorcjum François Hennebique’a – francuskiego przedsiębiorczego inżyniera, który gruntownie udoskonalił technikę budowania z żelbetu, rejestrując patent na własną innowacyjną technologię, i rozsyłał po całym świecie swoich agentów w celu zorganizowania sieci firm partnerskich¹⁰⁴.

Przedstawiciel Hennebique’a, inż. Michał Finkelstein, dotarł również do Lwowa i za jego pośrednictwem Alfred Zachariewicz dołączył do konsorcjum¹⁰⁵. Wraz ze

M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Lwowie. Ze 102 ilustracjami i planem miasta*, Lwów–Warszawa 1925, s. 155), w późniejszej literaturze przedmiotu rozpowszechniła się informacja o Władysławie Sadłowskim jako „jedynym” projektancie lwowskiego dworca. Tymczasem według projektu Sadłowskiego wykonano tylko fasadę głównego budynku stacji – gdyż jeszcze przed zakończeniem robót budowlanych, z powodu ostrego osobistego konfliktu z Ludwikiem Wierzbickim, odsunięto go od dalszego projektowania jako głównego kierownika prac. Architektoniczne autorstwo dworca we Lwowie jest więc zbiorowe: pełny spis projektantów obiektu, oprócz Sadłowskiego, zawiera jeszcze kilku architektów i inżynierów, w tym Alfreda Zachariewicza (zob. *Nowy dworzec kolei państwowej we Lwowie*, „Architekt”, 1904, nr 7, s. 101-110; *Pisma do redakcji*, „Czasopismo Techniczne” 1904, nr 9, s. 135-136; zob. także: Ż. Komar, J. Bohdanowa, *op. cit.*, s. 45).

¹⁰⁰ *Budowa nowego dworca we Lwowie*, „Kurjer Lwowski” 1901, nr 210 z 31 VII, s. 4; *Kronika*, „Słowo Polskie” 1901, nr 355 z 1 VIII, s. 2; *Kronika miejscowa. Lwów, 1 sierpnia*, „Słowo Polskie” 1901, nr 356 z 2 VIII, s. 4; *Lwowski dworzec kolejowy*, „Przemysłowiec” R. 1, 1903-1904, nr 27, s. 7-8.

¹⁰¹ *Nowy dworzec...*, tabl. XXXI, XXXVI.

¹⁰² „Jego ces. i król. Apostolska Mość raczył Najwyższem postanowieniem z dnia 23. Marca 1904 najłaskawiej nadać Wielmożnemu Panu przy ukończeniu budowy nowego dworca kolejowego we Lwowie w uznaniu zasług położonych około tej budowy tytuł Radcy budownictwa...” – brzmi powiadomienie w liście, który zachował się w archiwum Krystyny Jurasz-Dąbskiej.

¹⁰³ Oddział rękopisów Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka (Львівська національна наукова бібліотека України ім. Василя Стефаника, dalej: ЛННБУ ім. Стефаника), ф. ТЛБ, спр. 27, арк. 217. W tym samym czasie Alfred Zachariewicz założył biuro architektoniczno-projektowe we własnej willi na Kastelówce (*Rozmaitości*, „Czasopismo Techniczne” 1903, nr 11, s. 156).

¹⁰⁴ J. Nechaj, *op. cit.*, s. 113-114; W.J.R. Curtis, *Modern Architecture Since 1900*, London 1996, s. 76.

¹⁰⁵ Michał Finkelstein organizował we Lwowie publiczne prezentacje poświęcone systemowi Hennebique’a (np. wystąpienie w Towarzystwie Politechnicznym 9 października 1901 r., zob. „Czasopismo Techniczne” 1901, nr 22, s. 284) i publikował o nim (zob. M. Finkelstein, *System Hennebique w Galicyi*, „Czasopismo Techniczne” 1902, nr 14, s. 199). Istnieją podstawy przypuszczać,

swoim kolegą Józefem Sosnowskim, jednym z młodych asystentów Iwana Lewińskiego, Zachariewicz młodszy założył firmę „Sosnowski i Zachariewicz, pierwsze krajowe przedsiębiorstwo robót żelazobetonowych”, która po raz pierwszy w praktyce budowlanej Galicji wdrożyła konstrukcje systemu Hennebique’a, stosując je przy budowie dworca kolejowego we Lwowie.

Dla badań nad spuścizną Alfreda Zachariewicza szczególnie pomocnym źródłem historycznym o wyjątkowej wartości jest katalog jubileuszowy wydany przez firmę „Sosnowski i Zachariewicz” z okazji dziesiątej rocznicy jej działalności¹⁰⁶. Wymienionym w nim projektom nadano numery, pod którymi zostały one niegdyś zdeponowane w archiwum zakładowym, dlatego w dalszych partiach analizy te numery będą figurować w opisach odpowiednich obiektów architektonicznych.

Przed I wojną światową wspomniane przedsiębiorstwo zbudowało setki mostów żelbetonowych, które należały do największych w Austro-Węgrzech (choć w literaturze przedmiotu są nadal mało znane). Prawdziwą perłą wśród zrealizowanych przez firmę projektów jest 15 mostów o typie konstrukcji „belka łukowa”, których fotografie zostały zamieszczone w pierwszej części katalogu¹⁰⁷. W tej grupie szczególnie wyróżniał się pięcioprzęsłowy most łukowy na Wisłoce pod Przeczycą (obecnie województwo podkarpackie, projekt nr 517; ok. 1907)¹⁰⁸. Godna podziwu była także nowoczesna modernistyczna konstrukcja mostu nad Rybnicą na drodze Kosów–Jasionów Górny (projekt nr 166; 1905).¹⁰⁹ Estetyka modernistycznych form wymowie przejawia się w licznych budowlach o przeznaczeniu czysto użytkowym, w tym wieży wodnej zakładu dla umysłowo chorych w Kulparkowie (projekt nr 243; 1904).¹¹⁰ Szczególne miejsce na liście dzieł Alfreda Zachariewicza zajmuje budynek fabryki sukna we wsi Rakszawa (województwo podkarpackie, projekt nr 954; 1909-1912)¹¹¹ jako cenny przykład architektury wczesnomodernistycznej, który

że M. Finkelstein oraz „inżynier Morssen”, którego przywołuje Nechaj, to jedna i ta sama osoba (zob. J. Nechaj, *op. cit.*, s. 114).

¹⁰⁶ [J. Sosnowski, A. Zachariewicz], *J. Sosnowski i A. Zachariewicz*, Kraków [1913]. Wydanie to jest bibliograficznym rarytasem, na problem z dostępem do niego swego czasu narzekał Andrzej Olszewski (zob. A.K. Olszewski, *Nowa forma w architekturze polskiej 1900-1925. Teoria i praktyka*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 87, przyp. 6). Obecnie dostępne w wersji zdigitalizowanej: <https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/resources/2000>.

¹⁰⁷ Projekty o nr. 90, 114, 166, 167, 173, 181, 280, 322, 325, 363, 383, 517, 531, 795, 801 (zob.: [J. Sosnowski, A. Zachariewicz], *op. cit.*, s. 2-7, 9, 10, 13, 16, 17, 20 [8-13, 15, 16, 19, 22, 23, 26]).

¹⁰⁸ Rozpiętość środkowego przęsła wynosi 38 m, boczne mają po 30,5 m (zob.: *ibidem*, s. 13 [19], 4 [78]). Projekt tego mostu zachował się w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie (Центральний державний історичний архів України, м. Львів, dalej: ЦДІАУЛ), ф. 165, оп. 66, спр. 119.

¹⁰⁹ [J. Sosnowski, A. Zachariewicz], *op. cit.*, s. 20 [26], 2 [76]; H. Czaplicki, *Mosty żelazno-betonowe systemu Hennebique’a na drogach krajowych i powiatowych w Galicji*, „Z czasopismo Techniczne” 1907, nr 15, s. 229-230, tabl. XV, XVI.

¹¹⁰ [J. Sosnowski, A. Zachariewicz], *op. cit.*, s. 9 [41], 12 [86].

¹¹¹ *Ibidem*, s. 6-7 [38-39], 9 [83].

można porównywać z dziełami Petera Behrensa czy Waltera Gropiusa¹¹² z okresu przed I wojną światową.

Stosując mieszany styl w projektach przemysłowych budynków, Alfred Zachariewicz pragnął zademonstrować zacieranie się różnic pomiędzy utylitarnymi obiektami a dziełami architektury o charakterze reprezentacyjnym. Na przykład główna hala piekarni „Merkury” (ul. Gródecka 168; 1908-1909) została ozdobiona wielkimi płaskorzeźbami dłuta wybitnego rzeźbiarza-symbolisty Zygmunta Kurczyńskiego¹¹³ – rzeźbiarskimi obrazami tego samego typu, do którego należą monumentalne reliefy w sali posiedzeń Izby Handlowo-Przemysłowej we Lwowie, wykonane również przez Kurczyńskiego. Równoległe architekt demonstracyjnie stosował charakterystyczne „przemysłowe” formy w projekcie gmachu dla prywatnego gimnazjum żeńskiego Zofii Strzałkowskiej (ul. Zielona 22; 1911-1912)¹¹⁴.

W 1907 r. lwowskie budownictwo dotknął kryzys – w związku z ogólną stagnacją gospodarczą banki wstrzymały udzielanie kredytów hipotecznych, które stanowiły podstawę finansowania w budownictwie prywatnym¹¹⁵. Po okresie stagnacji, kiedy wznowiono prace budowlane, stylistyczne „szaty” architektury miejskiej uległy zmianie. Stylistyka nowych budynków powstających w tym czasie nabrała form bardziej geometrycznych, ograniczono zastosowanie ornamentyki i odwoływano się coraz częściej do motywów klasycystycznych. W szczególności pod koniec pierwszej dekady XX w. Alfred Zachariewicz zaczął regularnie przyozdabiać fasady swoich budynków rzędami pilastrów jońskich.

O ile główny budynek Politechniki Lwowskiej uchodzi za najszlachetniejszy projekt w dorobku Zachariewicza seniora, o tyle gmach Izby Handlowo-Przemysłowej we Lwowie (ul. Akademicka / просп. Szewczenki 17-19; 1907-1910), zbudowany w kompleksie z Instytutem Technologicznym (ul. Bourlarda / Nyżankińskiego 5; 1907-1909)¹¹⁶ można uznać za najważniejszą z budowli użyteczności publicznej zaprojektowanych przez jego syna Alfreda. Ten złożony projekt wyraźnie ukazuje

¹¹² H.-R. Hitchcock, *Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries*, New Haven-London 1977, s. 457-459, 489-491; W.J.R. Curtis, *op. cit.*, s. 101-105.

¹¹³ *Merkury*, „Nasz Kraj” 1910, nr 82 z 22 I, s. 8-9.

¹¹⁴ Zob. ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 4198.

¹¹⁵ S. Horszowski, *op. cit.*, s. 60. Niestety, w historii architektury jej związek z czynnikami ekonomicznymi jest często pomijany przez badaczy. W szczególności ekonomicznych kontekstów historii architektury w żaden sposób nie odwołania *Habsburg Lemberg...* Markijana Prokopowycza, co jest jedną ze słabości wspomnianej pracy. Zwrócił na to uwagę Jacek Purchla (zob. J. Purchla, *Czy Lwów wybije się na „Mikrokosmos”? Uwagi na marginesie książki Markiana Prokopowycza Habsburg Lemberg. Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772-1914*, *West Lafayette, Indiana* 2008, ss. 365, „Kwartalnik Historyczny” R. 119, 2012, nr 2, s. 348; I. Жук, „Теорія архітектурних цивілізацій”..., s. 231-232.

¹¹⁶ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 56, 58; I. Žuk, *Architektura Lwowskiej Izby Handlowo-Przemysłowej*, [w:] *Przed wielkim jutrem. Sztuka 1905-1918. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*. Warszawa, październik 1990, [red. T. Hrankowska], Warszawa 1993, s. 119-120. Uroczyste otwarcie budynku przy ul. Akademickiej 17-19 odbyło się 3 lipca 1910 r., choć w aktach magistratu jako datę

wpływ stylu wiedeńskiego zwolenników Ottona Wagnera, domykając w dziejach budownictwa lwowskiego okres późnej secesji i zapoczątkowując stylistyczne przejście do neoklasycyzmu posecesyjnego. Alfred Zachariewicz opracował plany budynków Izby i Instytutu we współautorstwie ze swoim przyjacielem jeszcze z czasów studiów, Tadeuszem Obmińskim¹¹⁷. Zasadnicze prace budowlane powierzono, zwyczajowo już, przedsiębiorstwu Iwana Lewińskiego¹¹⁸.

Pomimo tego, że budownictwo poprzedził konkurs architektoniczny, ostatecznie zrealizowano projekt Zachariewicza i Obmińskiego, którzy do rywalizacji nie stanęli¹¹⁹. Wyjaśnieniem tego stanu rzeczy był najpewniej fakt, że firma „Sosnowski i Zachariewicz” nabyła wcześniej prawa własności do działek pod numerami konkursowymi 676¼ i 429¼, na których *de facto* planowano wzniesienie gmachu¹²⁰. Transakcje na rynku nieruchomości były integralną częścią działalności zawodowej Alfreda Zachariewicza.

Biorąc pod uwagę złożoną konfigurację parceli, należy zaznaczyć, że rozplanowanie przy ul. Akademickiej 17-19 i ul. Bourlarda 5 zespołu dwu budowli ze wspólnym wewnętrznym dziedzińcem świadczy o wielkim profesjonalizmie współautorów projektu. Uwzględniono nie tylko specyfikę ukształtowania terenu, ale również potrójne przeznaczenie gmachu Izby Handlowo-Przemysłowej we Lwowie jako obiektu pełniącego funkcje reprezentacyjne, biurowo-administracyjne oraz giełdy¹²¹.

Budynek harmonijnie organizuje przestrzeń ul. Akademickiej, akcentując jej środek. Troska o funkcjonalność została w planowaniu wewnętrznym gmachu połączona z wyrafinowaną estetyką niepowtarzalnych wnętrz. Budynek Izby Handlowo-Przemysłowej we Lwowie jest podziwiany jako przykład *Gesamtkunstwerk* – „syntheticzne dzieło sztuki”. Trzy główne elementy zespołu artystycznego wchodzi tu w syntezę z architekturą: witraże i mozaiki (wykonane przez firmę Stanisława Gabriela Żeleńskiego w Krakowie), rzeźba (w szczególności symboliczne płaskorzeźby Zygmunta Kurczyńskiego w sali posiedzeń) oraz polichromie (Feliks Wygrzywalski). Bogato zdobiony fryz w sali obrad pędzla Feliksa Wygrzywalskiego można odczytać jako zmitologizowaną opowieść, w której celebrytuje się bohaterskie zwycięstwo handlu i przemysłu – najnowszą wersję mitu o Złotym Wieku, przedstawioną we Lwowie w przededniu Wielkiej Wojny¹²². Projekt budynku Izby Handlowo-Przemysłowej w pełni oddaje osobowość Alfreda Zachariewicza jako energicznego, odważnego biznesmena i wyrafinowanego artysty.

całkowitego i ostatecznego ukończenia prac budowlany podano 6 maja 1911 r. (zob. ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 58, арк. 49).

¹¹⁷ I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 99.

¹¹⁸ *Sprawozdanie z czynności i posiedzeń plenarnych Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie za rok 1907*, Lwów 1909, s. 213, 404.

¹¹⁹ *Konkurs na dom izby handlowej i przemysłowej we Lwowie*, „Architekt” 1907, z. 7, s. 8; J. Lewicki, *op. cit.*, s. 156-157.

¹²⁰ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 1009, арк. 41.

¹²¹ I. Żuk, *Architektura...*, s. 122.

¹²² *Ibidem*, s. 125.

W przeciwieństwie do prof. Zachariewicza, który z zasady nie projektował domów czynszowych, jego spadkobierca zrealizował projekty kilkudziesięciu kamienic. Pod tym względem sezony budowlane 1908/1909, 1909/1910, 1910/1911 i 1911/1912 były dla Zachariewicza młodszego szczególnie udane¹²³. Dał się on poznać w tym okresie jako projektant nowego typu kamienic; jego oferta skierowana była do majątnych mieszkańców miasta, którzy wzbogacili się w okresie *belle époque* dzięki możliwościom, jakie dawał Lwowowi status królewskiego stołecznego miasta. Eli-tarną architekturę mieszkaniową ówczesnego Lwowa reprezentują domy o masywnych fasadach, potężnych wykuszach, wysokich dachach i (dzięki nowelizacji statutu budowlanego w 1909 r.) ze zwiększoną liczbą kondygnacji¹²⁴. Za przykład budownictwa tego typu może uchodzić kamienica zaprojektowana przez Zachariewicza juniora na zamówienie okulisty Teodora Bałlabana („pod kogutkiem” – ul. Halicka 21; 1908-1910), której wyrazista bryła z narożną wieżą tworzy kompozycyjne centrum zabudowy pl. Halickiego¹²⁵. Elementy konstrukcji żelbetowej przewidziane w projekcie budynku (projekt nr 756) umożliwiły wykorzystanie szerokich otworów okiennych, pomiędzy którymi rozmieszczone zostały piękne płaskorzeźby dłuta Zygmunta Kurczyńskiego z wizerunkami postaci tytanów¹²⁶. Ikonografię tę można odczytywać jako symboliczne przedstawienie potęgi żelbetu.

Do listy przykładów architektury późnosecesyjnej w wydaniu Alfreda Zachariewicza należy dodać ponadto kamienicę towarzystwa ubezpieczeniowego „Assicurazioni Generali” (ul. Kopernika 3; 1908-1911)¹²⁷, dom adwokata Ozjasza Wassera (ul. Kościuszki 6; 1909-1910¹²⁸) i kilka innych kamienic, wyróżniających się w krajo-brazie architektonicznym Lwowa ostatnich lat przed I wojną światową. W architekturze budynków tego typu uwagę zwraca kunsztowne modelowanie fasady z regularnymi występami i wgłębieniami, wykuszami i wnękami. Podkreślano także płaskość ściany elewacyjnej, interpretowanej jako wyrazista „membrana” pomiędzy zewnętrzną i wewnętrzną przestrzenią architektury – w stylu Wagnera. Należy zauważyć, że motywy kwiatowe secesji zastąpiły kształty geometryczne, czego szczególnym

¹²³ Sezon budowlany we Lwowie na przełomie XIX i XX w. wyglądał zazwyczaj następująco: w przypadku budowy typowej kamienicy prace budowlane rozpoczynano w połowie roku, ściany wznoszono przed zimą, a wiosną następnego roku budynek był tynkowany i wykańczany (zob.: I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 22). Normatywy Ustawy budowniczej dla Lwowa z 21 kwietnia 1885 r. (zob. „Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim” 1885, cz. 10, nr 31), ujęte w §§ 31 i 70, zabraniały oddawania budynku do użytku tego samego roku, w którym kładziono jego fundamenty (zob. I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 103, przyp. 41).

¹²⁴ Ograniczenia wysokości budynków we Lwowie zostały częściowo zniesione ustawą z 26 lipca 1909 r. (zob. „Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim” 1909, cz. 13, nr 111).

¹²⁵ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 2119; M. Orłowicz, *op. cit.*, s. 95.

¹²⁶ [J. Sosnowski, A. Zachariewicz], *op. cit.*, s. 6 [54], 9 [83], 13 [87].

¹²⁷ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 5428.

¹²⁸ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 5177.

przykładem była położona obok domu Bałlabana kamienica przy ul. Wałowej 9 budowana w latach 1909-1911 z przeznaczeniem na siedzibę Banku Lwowskiego¹²⁹. Odnotować można także obecność charakterystycznych dla klasycystycznej architektury motywów – choć w architekturze późnej secesji pojawiają się one w postaci interpretacji nieklasycystycznej, pozaakademickiej.

Alfred Zachariewicz porzucił charakterystyczny dla poprzedniej epoki sposób planowania kamienic, tradycyjnie formowanych z bryły frontowej i dostawionych od tyłu skrzydeł-oficyn¹³⁰. Pod koniec pierwszej dekady XX w. takich struktur nie zobaczymy już w projektach Zachariewicza młodszego, wraz z nimi znika także „berliński pokój” (*Berlinerzimmer* – pomieszczenie na styku oficyny i kamienicy¹³¹). Jest to przejściowy styl w planowaniu architektonicznym, którego rozwój po I wojnie światowej doprowadzi do zniknięcia oficyny jako takiej w budownictwie mieszkalnym.

Pierwsze dziesięciolecie XX w. to okres rozkwitu lwowskich instytucji finansowych. Alfred Zachariewicz w pełni wykorzystał tę sprzyjającą okoliczność, by zastąpić jako projektant gmachów lwowskich banków, takich jak okazały neoklasycystyczny budynek Akcyjnego Banku Związkowego (pl. Smolki / Hryhorenki 3; 1911-1912)¹³². Ostateczny kształt wspomnianego budynku może uchodzić za dobry przykład unowocześnionej wersji neoklasycyzmu dostosowanej do żelbetu. Na początku drugiej dekady XX w. Alfred Zachariewicz po raz kolejny stał się prekursorem lwowskiej architektury, wytyczając kierunek w architekturze nurtu postsecesyjnego neoklasycyzmu.

Zaprojektowany przez niego nowy gmach Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego (ul. Kopernika 4; 1911-1916) stał się wybitnym zabytkiem architektury neoklasycystycznej – największym spośród ówczesnych budynków bankowych Lwowa¹³³. Organizując jego przestrzeń wewnętrzną, architekt sięgnął po genialne rozwiązanie: wielka sala operacyjna Banku Ziemskiego została nakryta szklanym sklepieniem, które zapewniło dostęp światła dziennego przenikającego przez podłogę wyłożoną odlanymi ze szkła przezroczystymi cegłami do holu znajdującego się na parterze budynku. Rozwiązanie to nawiązuje niewątpliwie do słynnego projektu Ottona Wagnera – sali Pocztowej Kasy Oszczędnościowej w Wiedniu¹³⁴. Wspomniany projekt był ostatnim wielkim dziełem architekta w przededniu I wojny światowej.

¹²⁹ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 958.

¹³⁰ I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 113; J. Lewicki, *op. cit.*, s. 276, 472.

¹³¹ J.F. Geist, K. Kürvers, *Das Berliner Mietshaus 1862-1945. Eine dokumentarische Geschichte von „Meyer’s-Hof” in der Ackerstraße 132-133, der Entstehung der Berliner Miethausquartiere und der Reichshauptstadt zwischen Gründung und Untergang*, München 1984, s. 224-228.

¹³² ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 2899.

¹³³ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 5431. Z powodu wojny budowa tego monumentalnego obiektu opóźniła się, a jej zakończenie magistrat odnotował dopiero w 1916 r. (zob. ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 5504, арк. 12).

¹³⁴ O.A. Graf, *Otto Wagner. Das Werk des Architekten*, Bd. 2, *Werkverzeichnis 1903-1918*, Wien-Köln-Weimar 1994, s. 425-447.

Podobnie jak jego ojciec, Zachariewicz junior był we Lwowie osobą publiczną. Zasiadał we władzach Izby Handlowo-Przemysłowej i innych ważnych instytucji miejskich¹³⁵. Poza działalnością zawodową jedną z funkcji publicznych zawdzięczał duńskiemu pochodzeniu swojej matki. Z tego tytułu bowiem został mianowany w 1908 r. konsulem honorowym Królestwa Danii we Lwowie¹³⁶. Ponadto angażował się w działalność społeczności wyznania protestanckiego.

Poglądy polityczne powiązały Alfreda Zachariewicza nie ze starymi środowiskami konserwatywnymi, z którymi sympatyzował jego ojciec, lecz z kręgami endeckimi, które na początku XX w. wraz z innymi partiami masowymi zdominowały scenę polityczną ówczesnej Galicji¹³⁷. Znamienne wydaje się zatem to, że właśnie Zachariewicz junior zaprojektował siedzibę gazety „Słowo Polskie” (ul. Zimorowicza / Dudajewa 15; 1907-1908)¹³⁸. To jednakże nie przeszkadzało mu przyjaźnić się i współpracować z Ukraińcem Iwanem Lewińskim.

W 1896 r. rodziną „mozaikę krwi” Alfreda Zachariewicza wzbogaciła nowa osoba – ożenił się z panną Marthą Amme, córką jubilera z Hamburga¹³⁹.

Radykalną zmianę w jego życiu przyniosła I wojna światowa. Odnoszący sukcesy zawodowe architekt-budowniczy, przyzwyczajony do gry o wysoką stawkę, nie bał się podejmować ryzykownych decyzji. Jednakże intuicja zawiodła go wczesną jesienią 1914 r., gdy zdecydował się podjąć współpracę z rosyjską władzą okupacyjną Lwowa¹⁴⁰. Musiała zatem nastąpić w nim przemiana wewnętrzna, wskutek której wcześniej lojalny c.k. radca budownictwa przeszedł na stronę wrogiego państwa. Ponadto już w następnym roku, w przededniu powrotu wojsk austriackich do miasta, aby uniknąć sądu polowego, zmuszony był uciekać ze Lwowa¹⁴¹.

¹³⁵ *Doroczne walne Zgromadzenie „Koła Architektów Polskich”*, „Czasopismo Techniczne” 1913, nr 11, s. 127.

¹³⁶ Powołanie Alfreda Zachariewicza na urząd konsularny z woli króla Danii Fryderyka VIII zostało potwierdzone dyplomem z 3 stycznia 1908 r., przechowywanym w archiwum Krystyny Jurasz-Dąbskiej.

¹³⁷ Stanisław Grabski napisał w swoich wspomnieniach o postawie zwolenników Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego w czasie Wielkiej Wojny, gdy „[t]rwali też nadal wiernie przy orientacji na trójporozumienie, w szczególności na Francję, prezes Cieński, prof. Piniński, książę Czartoryski, radny miejski – Wczelak, *najznakomitszy architekt galicyjski – Zacharjewicz*” (zob. S. Grabski, *Pamiętniki*, t. 1, Warszawa 1989, s. 269).

¹³⁸ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 7133.

¹³⁹ Zaproszenie na ceremonię zaślubin, która odbyła się 11 sierpnia 1896 r. w Hamburgu w luteńskim kościele św. Jerzego (właściwie Świętej Trójcy), przechowywane jest w archiwum Krystyny Jurasz-Dąbskiej.

¹⁴⁰ Ustna informacja od Krystyny Jurasz-Dąbskiej.

¹⁴¹ H. Kramarz, *Samorząd Lwowa w czasie pierwszej wojny światowej i jego rola w życiu miasta*, Kraków 1994, s. 64. Materiały archiwalne śledztwa wszczętego przeciwko Alfredowi Zachariewiczowi przez policję austriacką znajdują się w: ЦДДАУЛ, ф. 146, оп. 4, спр. 5161. Zob. także: [I. Żuk], *Julian Zachariewicz...*, s. 14. Nie jest jasne, dlaczego Jurij Biriuliow podaje, że Alfred Zachariewicz „został wzięty przez Rosjan jako zakładnik przed ich odwrotem ze Lwowa w czerwcu 1915 r.” (zob. Ю. Бірюльов, *op. cit.*, s. 308). W publikacji nie ma odniesienia do źródła informacji. Wydaje się,

Rosyjskie peregrynacje Zachariewicza w latach 1915-1918, w tym m.in. pobyt w Saratowie, nadwyrężyły jego zdrowie. Według przekazów rodzinnych powrócił do rodzimego miasta w stanie skrajnego wyczerpania fizycznego i psychicznego. Dramatycznie zmienił się także jego wygląd zewnętrzny: na fotografiach powojennych architekta odnotowujemy całkowitą utratę włosów¹⁴².

W latach 20. XX w. Alfred Zachariewicz we współpracy ze swoim młodszym kolegą Eugeniuszem Czerwińskim, jednym z wcześniejszych asystentów Iwana Lewińskiego, zajął się opracowaniem projektów i budową szeregu ważnych lwowskich budynków: nowego akademika Politechniki Lwowskiej – II Dom Techników (ul. Abrahamowiczów / Boya-Żeleńskiego 14; 1924-1927); kilku rozpoznawalnych pawilonów kompleksu wystawienniczego Targów Wschodnich w Parku Stryjskim oraz szeregu innych „nowobudów” ówczesnego Lwowa¹⁴³. W miejscowości wypoczynkowej Krynica-Zdrój (województwo małopolskie) wybudował pensjonat „Lwigród”¹⁴⁴. W późniejszych publikacjach o tych budynkach wzmiankowano jako o projektach autorstwa Czerwińskiego, nie wspominając o udziale Alfreda Zachariewicza¹⁴⁵. W rzeczywistości konieczna jest dokładna weryfikacja, na ile można mówić o współautorstwie dwóch wybitnych architektów.

W 1928 r. Alfred Zachariewicz wraz z Adamem Mściwujewskim wziął udział w konkursie na projekt architektoniczny gmachu Banku Gospodarstwa Krajowego (BGK) w Warszawie, jednak przedstawiona przez niego praca nie została wybrana przez jury konkursowe do realizacji (ich projekt zajął IV miejsce)¹⁴⁶, zaś w powstaniu budynku przy al. Jerozolimskich 7 jego rola ograniczyła się do pełnienia funkcji kierownika budowy¹⁴⁷.

Pod koniec życia Alfred Zachariewicz opuścił rodzime miasto i osiadł na stałe w Warszawie. Na krótko przed śmiercią napisał autobiografię, której tekst zachował się w archiwum rodzinnym:

że autor nie przeczytał uważnie tekstu źródłowego, z którego dowiedział się o pobycie Zachariewicza juniora na Wschodzie.

¹⁴² Portrety fotograficzne zgromadzone w archiwum rodzinnym i ustna informacja pochodzą od Krystyny Jurasz-Dąbskiej.

¹⁴³ M. Orłowicz, *op. cit.*, s. 134; J. Bohdanova, *Public Buildings and the Eastern Fairs*, [w:] *Lviv. City, Architecture, Modernism*, eds. B. Cherkes, A. Szczerski, Wrocław 2016, s. 213-214.

¹⁴⁴ R. Żebrowski, „Lwigród” – *utracone decorum*, „Almanach Muszyny” 2009, s. 88.

¹⁴⁵ Ś. p. inż. Eugeniusz Czerwiński. *Inżynier-architekt, wykładający w Politechnice Lwowskiej*. Lwów, [w:] *Album inżynierów i techników w Polsce*, Lwów 1932, s. 50-51.

¹⁴⁶ E. Norwerth, *Konkurs na budowę gmachu Ministerstwa Robót Publicznych i Banku Gospodarstwa Krajowego*, „Architektura i Budownictwo” 1927, z. 10, s. 315-317, 320-321.

¹⁴⁷ J. Pańkowski, *Gmach Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie*, „Architektura i Budownictwo” 1932, z. 10, s. 302.

Urodzony we Lwowie w r. 1871, po ukończeniu Politechniki we Wiedniu i Lwowie i złożeniu 2. egzaminu państwowego po 2-ach latach asystentury przy Katedrze Architektury, odbytych praktykach w zakresie budownictwa, uzyskałem prawa rządowo-upoważnionego budowniczego. Prowadziłem szereg lat wspólnie z inż. Sosnowskim przedsiębiorstwo budowy, biuro konstrukcyjne i biuro projektów, wykonałem ponad 280 żelbetowych mostów o różnych konstrukcjach, między innymi kesony żelbetowe na Wiśle pod Krakowem i na Sole pod Oświęcimem. Wybudowałem i projektowałem szereg monumentalnych obiektów, banków, Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, Lwów, – projekt i budowa – Izba Przemysłowo-Handlowa we Lwowie projekt i kierownictwo, Dworzec Główny we Lwowie, przedsiębiorstwo i kierownictwo, za co uzyskałem odznaczenie austr. Ministerstwa Robót Publ. i tytuł radcy budownictwa. Wykonałem kilkanaście fabryk, rzeźni, chłodni, bekoniarni i długi szereg budynków, jak szkoły, gmachy publiczne i domy czynszowe. Kierowałem budowami P.K.O. [Pocztowej Kasy Oszczędności] we Lwowie, gmach główny B.G.K. w Warszawie, II. Dom Techników Lwów (projekt i kierownictwo bezpłatnie) i cały szereg innych prac, nagrodzonych na konkursach.

Jestem ocenicielem i mężem zaufania w sprawach technicznych B.G.K.

Warszawa, dnia 31. Maja 1937¹⁴⁸.

Czterdzieści dni później, 11 lipca 1937 r., wielki twórca architektury żelbetowej zmarł. Został pochowany na cmentarzu protestanckim w Warszawie.

Wybitny wkład Alfreda Zachariewicza w rozwój architektury nowoczesnego Lwowa na początku ubiegłego wieku można porównać z wkładem czołowych lwowskich budowniczych epok dawnych – Paola Dominiciego pod koniec XVI w., Bernarda Meretyna w połowie XVIII w. czy Juliana Zachariewicza w ostatnim trzydziestoleciu XIX w.¹⁴⁹

Iwan Lewiński

Iwan Lewiński – czołowy przedsiębiorca budowlany w Galicji przełomu XIX i XX w., uczeń i późniejszy partner budowlany Juliana Zachariewicza, starszy kolega i współpracownik Alfreda Zachariewicza – był swego czasu jedną z najśłynniejszych postaci Lwowa¹⁵⁰. Stanisław Hoszowski wyróżnia firmę Lewińskiego pośród największych zakładów przemysłowych w mieście¹⁵¹. Według założyciela Ukraińskiego Towarzystwa Technicznego, inż. Andrija Kornelli, Lewińskiego

¹⁴⁸ Maszynopis w archiwum Krystyny Jurasz-Dąbskiej.

¹⁴⁹ I. Żuk, *Twórczość ...*, s. 356.

¹⁵⁰ I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 13.

¹⁵¹ S. Hoszowski, *op. cit.*, s. 89.

można umieścić w szeregu genialnych twórców wielkiego przemysłu, których przykłady widzimy tylko wśród wysoce kulturalnych i potężnych narodów Niemiec, Anglii i Ameryki. [W] analogicznych warunkach i na gruncie własnego państwa prof. Iwan Lewiński stanąłby obok takich potentatów jak Morgan, Rockefeller, Ford, Batya...¹⁵²

Lewiński to charakterystyczna, wręcz ikoniczna postać pogranicza ukraińsko-polskiego. Jego mieszana tożsamość zmusza badaczy do stawiania trudnych pytań, a odpowiedzi nie zawsze są trafne¹⁵³. Głównym źródłem informacji biograficznych o Lewińskim w literaturze przedmiotu był tekst nekrologu, napisany w 1919 r. przez dziennikarza Fed'a Fedorciwa¹⁵⁴. Wiadomo, że Iwan Lewiński urodził się 6 lipca 1851 r. w Dolinie, mieście powiatowym ówczesnego Królestwa Galicji (obecnie w obwodzie iwanofrankińskim w Ukrainie) w rodzinie dyrektora szkoły ludowej¹⁵⁵. Ojciec zmarł, gdy chłopiec miał sześć lat, a Iwan musiał zdobywać wykształcenie w trudnych warunkach finansowych. W młodości zrezygnował z możliwości, które dawała kariera duchownego (choć istniała perspektywa kariery kantorskiej, bo miał dobry głos)¹⁵⁶. Zamiast tego młody Iwan Lewiński poszedł na studia techniczne do Szkoły Realnej we Lwowie, a od 1869 r. w tamtejszej Akademii Technicznej, gdzie poznał swojego mistrza i przyszłego współpracownika w projekcie rozwoju dzielnicy willowej Kastelówka, profesora Juliana Zachariewicza¹⁵⁷. W trakcie studiów dogłębnie opanował dostępną w latach 70. XIX w. „encyklopedię” nauk technicznych („wszystkiego po trochu” z zakresu wiedzy inżynierskiej, znów cytując za Nahirnym).

Na nagrobku Iwana Lewińskiego wyryto napis: „Przemysłowiec profesor Techniki Lwowskiej”. Warto zwrócić uwagę na brak wzmianki o tym, że był „architektem”. Można też zauważyć, że w c.k. Akademii Technicznej we Lwowie (Politechnice

¹⁵² А. Корнелля, „Різьбив душі людей силою характеру, молотом енергії і кров'ю серця”, [w:] Іван Левинський. Його життя..., s. 32. W oryginale: „можна поставити в ряді геніяльних творців великого промислу, яких приміри бачимо лише серед висококультурних та могутніх народів Німеччини, Англії та Америки. [В] аналогічних умовах та на ґрунті власної держави проф. Іван Левинський станувби побіч таких потентатів як Морган, Рокфеллер, Форд, Батя...”

¹⁵³ W książce autorstwa Stanisława Niciei figurują dwie osoby z nazwiskiem „Lewiński”: Iwan Lewiński, ukraiński przemysłowiec, i Jan Lewiński, autor kaplicy Cetnerów (zob. S.S. Nicieja, *Stementarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786-1986*, Wrocław [et al.] 1988, s. 27, 236, indeks osobowy na s. 423). W rzeczywistości jest to jedna i ta sama osoba.

¹⁵⁴ Ф. Ф[едорців], *Іван Левинський*, [w:] *Ілюстрований календар товариства „Просвіта” з літературним збірником на переступний рік 1920*, Львів 1919, s. 341-343. Należy mieć na uwadze, że często cytowany tekst biograficzny autorstwa Iwana Ołeksyna powtarza z drobnymi, czysto „kosmetycznymi” zmianami, wspomniany tekst Fedorciwa (zob. І. Олексин, *op. cit.*, s. 8-22).

¹⁵⁵ Cerkiewna metryka urodzenia Iwana Lewińskiego znajduje się w: ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 1666, арк. 89.

¹⁵⁶ Ф. Ф[едорців], *op. cit.*, s. 341.

¹⁵⁷ Zachowały się dzienniki z ocenami wystawionymi przez prof. Zachariewicza studentowi Lewińskiemu (zob.: ДАЛЮ, ф. 27, оп. 5, спр. 18671, арк. 122, 126; спр. 18672, арк. 60; спр. 18673, арк. 145, 155, 159, 159).

Lwowskiej) ukończył nie Wydział Budownictwa, lecz Inżynierii¹⁵⁸. Charakterystyczne jest również to, że w tekstach profesora Lewińskiego nie da się zauważyć omówienia problematyki artystycznej sensu stricto. Iwan Lewiński to typ zdolnego, uniwersalnego inżyniera drugiej połowy XIX w., który wkroczył do świata architektury i poświęcił się tworzeniu niepowtarzalnego obrazu architektonicznego Lwowa.

W 1881 r. Lewiński uzyskał tytuł budowniczego¹⁵⁹ i przez kolejne cztery dekady na pieczęciach jego firmy w różnych językach widniała podwójna formuła jego specjalności zawodowej: „architekt-budowniczy”, „архітект-будівничий”, „Architekt-Baumeister”, co odzwierciedlało łączenie przez niego dwóch kompetencji zawodowych, powiązanych, ale nie identycznych ze sobą – „architekta” i „budowniczego”.

„Wytrawny praktyk i przemysłowiec” – w ten sposób Lewińskiego nazywał jego młodszy kolega, krakowski architekt Franciszek Mączyński¹⁶⁰. Rzeczywiście, Iwan Lewiński działał przede wszystkim jako praktyk, a nie akademik – chociaż w 1901 r. otrzymał profesurę na Politechnice Lwowskiej, po czym przez wiele lat kierował katedrą budownictwa utylitarnego¹⁶¹. To, jak postrzegał swoją rolę w architekturze, przedstawił w wykładach *O budownictwie utylitarnem* i *Znaczenie rzutu poziomego w budownictwie utylitarnem i w gospodarstwie społecznem*¹⁶², co pozwala współczesnym badaczom tematyki na wyodrębnienie charakterystycznych dla jego twórczości na polu architektury i budownictwa cech. W tekstach tych Lewiński skupiał się na trzech parach kategorii: „budowla utylitarna” – „budowla monumentalna”, „budowniczy” – „architekt”, „rzut poziomy” – „rzut pionowy”.

Zdaniem Lewińskiego głównym celem wznoszenia budowli „uitylitarnych” było „dać człowiekowi wszystko, co dla swego życia i kultury potrzebuje”, w tym „użyteczność przeważa”. Inną kategorią były dla niego budowle „monumentalne”, które reprezentują władzę państwową lub zostały stworzone wspólnymi siłami w celu urzeczywistnienia ideałów religijnych lub kulturowych narodu, a które powinny stać się monumentem dla potomności. Obiekty utylitarne budowniczy wznosi samodzielnie lub przy pomocy architekta, te monumentalne zaś architekt buduje przy pomocy budowniczego¹⁶³.

¹⁵⁸ *Księga pamiątkowa towarzystwa „Bratniej pomocy” słuchaczy Politechniki we Lwowie*, Lwów 1897, s. 236.

¹⁵⁹ ЛІННБУ ім. Стефаника, ф. ГЛБ, спр. 27, арк. 99, 100.

¹⁶⁰ F. Mączyński, *op. cit.*, s. 95.

¹⁶¹ Z. Popławski, *Dzieje ...*, s. 123, 129, 145.

¹⁶² J. Lewiński, *O budownictwie utylitarnem. Wykład wstępny prof. Jana Lewińskiego, wygłoszony dnia 14 listopada 1901 w Szkole Politechnicznej*, „Czasopismo Techniczne” 1902, nr 3, s. 38-39; nr 4, s. 54-56; J. Lewiński, *Znaczenie rzutu poziomego w budownictwie utylitarnem i w gospodarstwie społecznem. Wykład inauguracyjny prof. Jana Lewińskiego, wygłoszony w auli Szkoły politechnicznej w dniu otwarcia roku szkolnego 1903/4*, „Czasopismo Techniczne” 1903, nr 23, s. 320-321; nr 24, s. 332-334; I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 28-29.

¹⁶³ J. Lewiński, *O budownictwie...*, s. 54.

Zgodnie z podziałem budynków na utylitarne i monumentalne Iwan Lewiński rozróżniał także charakter planów architektonicznych i różnicował prace projektowe. Projektant – jego zdaniem – miał modelować przyszły budynek,

zakreślając linię na płaszczyźnie poziomej, jako odgraniczenie przestrzeni, którą odpowiednio do celu budowy zająć zamierza. Równocześnie grupuje w umyśle masy przestrzenne [...] i w ten sposób nad powierzchnię poziomą wznosi budowlę [...] nazywając *rys*, czyli *plan podstawowy – rzutem poziomym*, zaś drugi, przestrzenny – *rzutem pionowym*¹⁶⁴.

Rzut poziomy to obszar odpowiedzialności budowniczego. Rzutem pionowym – stylowym „kostiumem” architektury – zajmować się miał asystent architekta¹⁶⁵. Lewiński pozycjonował się przede wszystkim jako „budowniczy”, zatem w projektach z podpisem „Jan Lewiński koncesjonowany budowniczy” / „Іван Левинський, концесіонований будівничий” to w planie, w naturze „projekcji poziomej” należy szukać jego ręki¹⁶⁶.

Dla oceny profesjonalizmu wykonania rzutu poziomego Lewiński wprowadził dwa kryteria: „gospodarność” i „wartościowość”. „Gospodarny” plan to taki, który czyni budynek najwygodniejszym dla wypełnienia jego głównej funkcji. W planie „wartościowym” zaś powierzchnia pomieszczeń przeznaczonych do wypełniania podstawowej działalności przebywa w najkorzystniejszej proporcji do ogólnej zabudowy. Pośród różnych wariantów projektu wybrać należy ten, który jednocześnie jest najbardziej „gospodarny” i „wartościowy”. Taki plan Iwan Lewiński nazywał „racjonalnym”¹⁶⁷.

„Racjonalny” plan Lewińskiego dopuszczał możliwość pełnienia przez budynek różnych funkcji i łatwość, w razie konieczności, zmiany jego przeznaczenia. Dlatego jego ulubionym „gatunkiem” było projektowanie obiektów o mieszanej funkcjonalności. W tym koncepcja „racjonalnego” planu często była przez niego stosowana w projektowaniu nie tylko nowych, planowanych od podstaw budynków, lecz także w rekonstrukcjach istniejących budowli, które należało adaptować do pełnienia nowych funkcji. „Racjonalna” adaptacja docelowo powinna być zrealizowana w sposób oszczędny i kosztem niewielkich zniszczeń.

¹⁶⁴ Idem, *Znaczenie...*, s. 320-321.

¹⁶⁵ Podział pracy ze względu na specyfikę opracowania projekcji „poziomych” i „pionowych” był ugruntowaną praktyką w czasach Zachariewiczów i Lewińskiego. Za przykład mogą posłużyć słowa Juliana Zachariewicza na temat współpracy z budowniczym Karlem Gregorem przy projektowaniu klasztoru ss. Franciszkanek: „Za podstawę służyły mi plany budowniczego pana Karola Gregora ze Lwowa, który w swoich planach wszystkie [...] różnorodne wymagania klauzurowe [...] uwzględnił. Podział wewnętrzny budowy klasztoru pozostał prawie ten sam jak w projekcie pana Gregora” (zob. J. Zachariewicz, *Budowa...*, s. 92).

¹⁶⁶ I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 29.

¹⁶⁷ J. Lewiński, *Znaczenie...*, s. 321.

Metodyka planowania Lewińskiego była ściśle powiązana ze sposobem parcelacji gruntów budowlanych we Lwowie. Obrót nieruchomościami był nieodłączną częścią jego działalności, ponadto reklama firmy stale przypominała, że u Iwana Lewińskiego można nabyć parcele pod wille lub kamienice na Kastelówce czy też w innych dzielnicach miasta. Występował zatem na rynku także jako „deweloper”.

Od 1881 r. do I wojny światowej zakłady budowlane Lewińskiego mogły się pochwalić ponad 30-letnim okresem prosperity we Lwowie, przerwany jedynie stagnacją gospodarczą w latach 1900, 1907 i 1913 r.¹⁶⁸ W tym czasie wiodącemu budowniczemu Lwowa przyszło zrealizować zadania o różnej skali, projektować rozmaite budowle, kierować pracami na setkach placów budowy, nadzorować wykonanie prac ziemnych, murarskich, kamieniarskich, stolarskich, betonowych i wszelkich dekoracyjnych oraz wykończeniowych. Przy tym Lewiński podejmował się realizacji zamówień od bardzo różnej klienteli, co znajduje odbicie w różnorodnych wersjach jego pieczętki oraz reklamy.

Podpis budowniczego Lewińskiego znajduje się na planach najpiękniejszych zabudów architektury Lwowa przełomu XIX i XX w., wśród których należy jednak rozróżnić (1) projekty opracowane przez jego biuro architektoniczne od (2) projektów budowlanych które zostały zlecone jego firmie do wykonania¹⁶⁹.

Do tej ostatniej grupy zaliczamy: gmach Teatru Miejskiego (ul. Karola Ludwika / prospekt Swobody 28; 1897-1900) wybudowany według projektu Zygmunta Gorgolewskiego¹⁷⁰; budynek Hotelu George (pl. Mariacki/ Mickiewicza 1; 1899-1900) wzniesiony na podstawie projektu Ferdinanda Fellnera młodszego i Hermanna Helmera z Wiednia¹⁷¹; kompleks budynków Dworca Głównego (1901-1904) – projekt wieloautorski, o czym była mowa powyżej; gmach Izby Handlowo-Przemysłowej we Lwowie (1907-1910) – uprzednio wspomniany projekt Alfreda Zachariewicza i Tadeusza Obmińskiego. W grupie tej znajduje się również kilka świątyń rzymsko- i greckokatolickich: kościoł pod wezwaniem Matki Bożej Nieustającej

¹⁶⁸ S. Horszowski, *op. cit.*, s. 60.

¹⁶⁹ Fed' Fedorciw napisał o Lewińskim w nekrologu tak: „Wszystkie najlepsze i najbardziej imponujące budynki we Lwowie [...] są dziełami Iwana Lewińskiego [...]” (zob. Ф. Федорців), *op. cit.*, s. 342). To samo powtórzył Ołeksyn: „Wszystkie najlepsze i najbardziej imponujące budynki we Lwowie [...] są dziełami Iwana Lewińskiego” (zob. І. Олексин, *op. cit.*, s. 11). Później cytaty te stały się dla niektórych autorów aksjomatem do tego stopnia, że autorstwo Lewińskiego było przypisywane wielu budowlom, z którymi miał on jedynie pośredni związek (lub nie miał go wcale). Dotyczy to w szczególności publikacji Ołesia Nohy, który bezkrytycznie łączy w jedną amorficzną masę własne projekty Iwana Lewińskiego, pracowników jego biura, zlecenia budowlane jego firmy, produkty jego przedsiębiorstw fabrycznych itd. (zob. О. Нора, *op. cit.*). Temu bałaganowi towarzyszą liczne nieścisłości faktograficzne, pominięcie materiałów źródłowych i niezgrabny styl wywodu. Niestety, większe znaczenie autor przypisuje objętości tekstu niż jakości badań.

¹⁷⁰ M. Lityński, *Pamiętkowy opis teatru miejskiego we Lwowie*, Lwów 1900, s. 7, 9, 28, 30, 34, 35; С. Лінда, *Архитектура*, s. 311; Ю. Ямаш, *Архитектура Львівської опери*, Львів 2020, s. 28-33, 46-52.

¹⁷¹ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 1242, 1243; С. Лінда, *Архитектура*, s.366-367.

Pomocy wraz z klasztorem karmelitanek bosych (ul. Krzyżowa/ Generała Czupryni 70; 1893-1895) według projektu Franza Statza z Kolonii¹⁷² oraz przybudowa do dawnej cerkwi św. Onufrego (ul. Żółkiewska/ Chmielnickiego 36; 1902) według projektu Edgara Kovátsa¹⁷³. Przedsięwzięcie budowlane Lewińskiego podejmowało się także we współpracy z Julianem Zachariewiczem prac renowacyjnych (restauracja kościołów św. Jana Chrzyciela oraz Matki Boskiej Śnieżnej)¹⁷⁴.

Wszystkie projekty opracowywane przez biuro architektoniczne Lewińskiego mają podpis: „Jan Lewiński” oraz „Іван Левинський” (lub „Іванъ Левинський”), jednakże jest pewne, że „rzuty pionowe” wykonywano z udziałem różnych architektów – współautorów budowniczego Lewińskiego.

Ten ostatni osobiście sprawował pieczę nad konfiguracją parceli i zasadniczą strukturą planu, skupiając się głównie na „rysie, czyli planie podstawowym”¹⁷⁵. Wyznaczywszy założenia, od których zależała funkcjonalność oraz rentowność obiektu, Lewiński przekazywał dopracowanie projektu współautorom zaangażowanym do pracy w jego biurze. Opracowanie szczegółowych planów roboczych oraz stylowego „kostiumu” było zadaniem różnych asystentów. W ten sposób prawie wszystkie budynki projektowane i budowane przez firmę Lewińskiego są wieloautorskie¹⁷⁶.

Lista licznych zawodowych partnerów Lewińskiego¹⁷⁷ rozpoczyna się od nazwiska Juliana Zachariewicza. Z biurem Lewińskiego w różnych latach współpracowali: Michał Kowalczuk, Tadeusz Münnich, Jan Tomasz Kudelski, Józef Sosnowski, Emanuel Jarymowicz, Władysław Godowski, Kazimierz Mokłowski, Ołeksandr Łuszczyński, Lew Lewiński młodszy, Witold Minkiewicz, Władysław Derdacki, Eugeniusz Czerwiński i inni architekci¹⁷⁸. O Alfredzie Zachariewiczzu wspomniano już wyżej, a o Tadeuszu Obmińskim opowiada dalsza część niniejszego artykułu.

¹⁷² P. Krasny, *Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Potocy...*, s. 135.

¹⁷³ В. Вуйцик, *Монастир Святого Онуфрія у Львові*, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»” 2004, ч. 14, s. 57.

¹⁷⁴ T. Münnich, *op. cit.*, s. 135; M. Kowalczuk, *op. cit.*, s. 338, 344.

¹⁷⁵ J. Lewiński, *Znaczenie...*, s. 320-321.

¹⁷⁶ W czasach Iwana Lewińskiego istniała dobrze ugruntowana, oficjalnie zatwierdzona nomenklatura prac wykonywanych przez architekta lub budowniczego z odpowiadającymi im stawkami (zob.: *Projekt norm do obliczania wynagrodzenia za pracę architektów i budowniczych*, „Dźwignia” 1878, nr 5 (dodatek), s. 1-3). W zależności od wykonywanej pracy odnoszono ją do jednej z sześciu głównych kategorii: na etapie projektowania – 1) opracowanie szkicu; 2) opracowanie zestawu ogólnych planów; 3) sporządzenie szczegółowych planów roboczych. Następnie architekt lub budowniczy: 4) przygotowywał kosztorys; 5) kierował pracami budowlanymi; oraz 6) przeprowadzał audyt. Na każdym z tych etapów Iwan Lewiński mógł mieć innego wykonawcę.

¹⁷⁷ Należy zauważyć, że model pracy w „tandemach” sprawdzał się także w krakowskim biurze projektowym Tadeusza Stryjeńskiego, działającym podobnie do partnerstw Lewińskiego (zob.: L. Lameński, *Z dziejów środowiska architektonicznego Krakowa w latach 1879–1932. Tadeusz Stryjeński i jego współpracownicy*, [w:] *Architektura XIX i początku XX wieku*, red. T. Grygiel, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 23-37).

¹⁷⁸ І. Жук, *Іван Левинський, архітектор-будівничий Львова*, „Архітектура України” 1992, № 2, s. 25-28; idem, *Львів Левинського...*, s. 29.

Biuro architektoniczne Lewińskiego podejmowało się projektowania budynków różnego typu, w tym absolutnie nowoczesnych, do których zalicza się uprzednio wspomniany Pasaż Mikolascha zbudowany w latach 1899-1900 we współpracy z Alfredem Zachariewiczem.

W biurze Lewińskiego projektowano również najnowocześniejsze lwowskie szpitale. Wartościowym zabytkiem architektury, do powstania którego dołożył rękę Iwan Lewiński, był kompleks szpitala żydowskiego (ul. Rappaporta 8; 1899-1903) zbudowany kosztem fundacji bankiera Maurycego Lazarusa, gdzie „plan podstawowy” autorstwa Lewińskiego zabezpieczył pełnowartościowe funkcjonowanie sal szpitalnych na 100 łóżek, natomiast Kazimierz Mokłowski stworzył barwny „rzut pionowy” w stylu mauretańskim¹⁷⁹.

Później Lewiński zaprojektował gmach kliniki prywatnej „domu zdrowia” dr. Kazimierza Soleckiego (ul. Łyczakowska 107; 1908-1910) – we współpracy z Ołeksandrem Łuszczyńskim, który zastosował wyrafinowaną stylizację motywów sztuki ludowej, połączonych z planem w kształcie krzyża (jedne z najbardziej kreatywnych rozwiązań „rzutu poziomego” wykonanych w biurze architektonicznym Iwana Lewińskiego)¹⁸⁰.

Najwięcej projektów Lewiński stworzył w dziedzinie projektowania mieszkań. Początek jego wielkiego sukcesu zawodowego wiąże się z zabudową Kastelówki we współpracy z Julianem Zachariewiczem, kontynuowaną z Alfredem Zachariewiczem. Poza Kastelówką Iwan Lewiński projektował i budował wiele domów jednorodzinnych w innych dzielnicach – m.in. willę wydawcy Ludwika Masłowskiego (ul. Sykstuska / Doroszenki 73) rekonstruowaną w latach 1888-1890 przy udziale Tadeusza Münnicha¹⁸¹ albo stworzoną później (najpewniej we współpracy z Łuszczyńskim) willę prawnika Romana Kowszewicza z lat 1911-1912 (ul. Wyspiańskiego / Wszeńskiego 12), która zwraca uwagę eleganckimi, późnosecesyjnymi wzorami geometrycznymi na fasadzie¹⁸².

Klientami biura architektonicznego Iwana Lewińskiego bywali nie tylko odnoszący sukcesy profesjonaliści – przedstawiciele średniej klasy miejskiej, lecz także zamożni ziemianie, którzy zakładali sobie rezydencje w nowoczesnym mieście. We współpracy z Janem Tomaszem Kudelskim Lewiński zbudował miejskie wille-pałace hrabiom Franciszkowi Potulickiemu (ul. Matejki 4; 1891-1894¹⁸³) i Wilhelmowi Siemieńskiego-Lewickiemu (ul. Piekarska 19; 1891-1897) – w tym drugim wypadku było to kilka przebudów starego budynku¹⁸⁴. W obu przypadkach Kudelski nadał budynkom neobarokowy „kostium”.

¹⁷⁹ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 3069; J. Wiczkowski, *Lwów. Jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście*, Lwów 1907, s. 319; M. Bałaban, *Szpital żydowski we Lwowie*, „Wschód” 1902, nr 107 z 19 XI, s. 4; С. Лінда, *Архитектура*, s. 329.

¹⁸⁰ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 330.

¹⁸¹ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 3768.

¹⁸² Ibidem, спр. 1743.

¹⁸³ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 652.

¹⁸⁴ Ibidem спр. 2288; С. Лінда, *Архитектура*, s. 362-363.

Lwią część projektów biura architektonicznego Lewińskiego stanowią domy czynszowe, których lista jest tak długa, że nie sposób wymienić w artykule wszystkich projektów zrealizowanych od lat 80. XIX w. do drugiej dekady XX stulecia. Poniżej omówione zostaną tylko niektóre z tych najznamienitszych. Z wczesnych prac, datowanych na koniec XIX w., wymienić można jedną z rekonstrukcji – budynek kapituły łańcubskiej (pl. Kapitulny/ Katedralny 6-7; 1887-1888)¹⁸⁵. Później Iwan Lewiński zbudował liczne grupy czynszówek, które można oglądać we wszystkich dzielnicach Lwowa. Jak pisał Franciszek Mączyński, w mieście „w wielu ulicach są całe pasma domów, które budował profesor [Lewiński]”¹⁸⁶.

Ważne jest zrozumienie tradycyjnej metody budowania, praktykowanej przez Lewińskiego i innych budowniczych omawianego okresu. Rozpoczynając nowy projekt, przedsiębiorca budowlany podejmował się realizacji następujących działań: kupował na kredyt jak największy (na ile pozwalały środki) kompleks gruntów, następnie na zakupionym terenie przeprowadzał parcelację, planował grupę budynków i szybko (jeszcze w momencie projektowania) sprzedawał obiekty klientom. Właśnie w taki sposób wyrastały architektoniczne ansamble w różnych dzielnicach Lwowa¹⁸⁷.

W połowie pierwszej dekady XX w. na przestrzeni sezonów 1904/1905, 1905/1906, 1906/1907 firma Lewińskiego zbudowała osiedle składające się z dziewięciu kamienic, ulokowane na południowych obrzeżach lwowskiego śródmieścia wzdłuż niedawno wytyczonej ul. Asnyka (obecnie ul. Bohomolca). Wszystkie te budynki oznaczone „orientacyjnymi” numerami od 2 do 11 zostały udekorowane modnymi wówczas secesyjnymi fasadami, zaprojektowanymi przez Kazimierza Mokłowskiego, Tadeusza Obmińskiego i innych architektów. Na archiwalnych planach osiedle to figuruje pod nazwą „Zaciszje”¹⁸⁸.

Budynki „Zaciszja” usytuowane są wokół kameralnego placu (tudzież podwórka otwartego na ulicę), stworzonego na conceptualnych zasadach „racjonalnego planu”. Oczywiście, „wielce przedsiębiorczy p. prof. architektury”, jak pisał o Lewińskim Krajewski, wykupił grunty od poprzednich właścicieli, uzgodnił z magistratem bieg nowej ulicy i podzielił całą działkę na parcele do zabudowy¹⁸⁹. Głównym klientem projektu „Zaciszja” stała się firma „Elster & Topf” produkująca gilzy do papierosów, której współwłaścicielami byli Izrael i Salomon Elsterowie oraz Leon Topf¹⁹⁰. Z całej grupy kamienic przy ul. Asnyka pierwsze zostały postawione domy czynszowe Elsterów i Topfa pod numerami 9 i 11 (1904-1905)¹⁹¹. Pierwszy z nich miał podwójną funkcję (jak wspomniana uprzednio kamienica Marii Hoffmann): w oficynie

¹⁸⁵ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 6286.

¹⁸⁶ F. Mączyński, *op. cit.*, s. 95.

¹⁸⁷ I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 112, przyp. 71.

¹⁸⁸ I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 87, 88.

¹⁸⁹ *Ibidem*, s. 87 (reprodukcja planu działki).

¹⁹⁰ S. Hoszowski, *op. cit.*, s. 90.

¹⁹¹ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 129.

oddzielonej podwórkiem od części frontowej, mieszkalnej, mieściła się fabryka papierosowych gilz („tutek”). Widzimy tam elastyczne połączenie mieszkalnej i przemysłowej architektury, a także umiejętną organizację planu w niestandardowym położeniu narożnej działki. Do firmy „Ester & Topf” przy ul. Asnyka należały jeszcze budynki 4 (1905-1906) i 8 (1906-1907)¹⁹².

Wspomniano już, że w czasach obu Zachariewiczów i Lewińskiego przeciętny dom czynszowy miał tradycyjny plan, a mianowicie: główną część budynku stanowił frontalny blok z wydatną fasadą od strony ulicy, który mieścił dwa rzędy pomieszczeń (właściciel kamienicy otrzymywał największy dochód z wynajmu pomieszczeń wychodzących na „front”), a od strony dziedzińca do bloku frontowego dołączone były jedna lub dwie oficyny, które razem tworzyły obrys L- lub U-kształtnego planu¹⁹³.

Do tego tradycyjnego schematu Lewiński wniósł znaczne udoskonalenia, dodając nowoczesne stylowe elewacje, a także przekształcając same plany. Kamienica nr 8 przedstawia najoryginalniejszy z „rzutów poziomych” ul. Asnyka: klatka schodowa, wkomponowana w środku budynku o U-kształtnym planie, została tu podzielona na dwa równoległe szyby, w których poprowadzono spiralne schody¹⁹⁴. Franciszek Mączyński zachwalał tego typu kamienice, pisząc:

Rzuty poziome domów studiowane i opracowane sumiennie, klatki schodowe jasne i wygodne, sieni wejściowe ozdobne i w proporcji do całości domów, pokoje i przedpokoje jasne. Gaz, elektryka, woda na wszystkich piętrach¹⁹⁵.

W tym samym czasie Lewiński wznosił wiele innych domów czynszowych w różnych dzielnicach Lwowa, często wykonując zamówienie żydowskich „kamieniczników”. Nieopodal ul. Asnyka znajduje się kompleks domów Marii Frenkel (ul. Gliniańska / Doncowa 8, 8a, 10 i 10a; 1906-1907)¹⁹⁶. Plan jego otwartego podwórza, zintegrowanego komunikacyjnie z bramą starego budynku przy ul. Łyczakowskiej 22, ukazuje typologiczne podobieństwo do przestrzennej „zatoki” ul. Asnyka.

W innej dzielnicy miasta stoi kamienica Jana Stromengera (pl. Smolki/ Hryhorienki 4; 1906-1907)¹⁹⁷, która stanowi przykład współpracy w tandemie budowniczego z architektem. Początkowo Lewiński opracował plan przebudowy starego domu pochodzącego z I połowy XIX w. Niektóre jego części zostały włączone do nowej

¹⁹² Ibidem, snp. 124, 128.

¹⁹³ I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 47-48; J. Lewicki, *op. cit.*, s. 276, 472. Metodę rozplanowania bryły budynku z bloku frontowego i tylnych skrzydeł stosowano w projektowaniu nie tylko domów czynszowych, lecz także gmachów publicznych. Ilustracją tego może być plan Galicyjskiej Kasy Oszczędności autorstwa Juliana Zachariewicza (zob. *Gmach Galicyjskiej Kasy Oszczędności we Lwowie*, „Architekt” 1900, nr 1, s. 10).

¹⁹⁴ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, сnp. 128; I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 90.

¹⁹⁵ F. Mączyński, *op. cit.*, s. 94.

¹⁹⁶ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, сnp. 5555.

¹⁹⁷ Ibidem, сnp. 6409.

trzy piętrowej kamienicy, a inne usunięto. Do przebudowanego w ten sposób budynku architekt asystent Tadeusz Obmiński dopasował jedną ze swoich efektownych secesyjnych elewacji¹⁹⁸.

W drugiej połowie pierwszego dziesięciolecia XX w. Lewiński stworzył jeszcze dziesiątki innych wielomieszkańczych domów na działkach rozrzuconych po całym Lwowie¹⁹⁹.

Z późniejszych projektów Lewińskiego na szczególną uwagę zasługują dwie późnosecesyjne kamienice na zakręcie ul. Nabelaka (obecnie ul. Kotlarewskiego): budynek Mariana Kuczyńskiego oznaczony „orientacyjnym” numerem 25 (1908-1909) i sąsiedni z numerem 23 (1910-1911)²⁰⁰, których formalne rozwiązania pozwalają przypuszczać, że ich współautorem był Łuszczyński. Wreszcie, dobrym przykładem postsecesyjnego neoklasycyzmu jest dom czynszowy na końcu ul. Nabelaka (obecny adres ul. Kotlarewskiego 67; 1911-1912)²⁰¹, którego pierwszym właścicielem był sam Lewiński. Charakter jego architektury wskazuje na to, że w projekcie uczestniczył Witold Minkiewicz oraz/lub Władysław Derdacki.

W ciągu swojej długiej kariery Iwan Lewiński zbudował wiele obiektów przemysłowych, wśród których na szczególną uwagę zasługuje kompleks jego własnej fabryki przy ul. Krzyżowej (obecnie ul. Generała Czupryni 58a). Do niewielkiej parceli z numerem konskrypcyjnym 98¼ co roku dokupywał sąsiednie grunty, aż „miasteczko przemysłowe” objęło większą część przestrzeni między ulicami Krzyżową, Na Bajkach (obecnie ul. Kijowska) i Murarską (obecnie ul. Jefremowa). Do 1919 r. Lewiński przebudował ją ponad 30 razy, stosując strategię adaptacji i przybudów („przybudówek”, cytując ulubione słowo Lewińskiego). W rezultacie powstały cztery fabryczne korpusy – centralny, zachodni, wschodni i północny²⁰², w których produkowano wszystkie niezbędne materiały budowlane. Wschodni blok (rozbudowany w sześciu etapach na przestrzeni lat 1885-1904) początkowo był wykorzystywany jako magazyn, a potem przejął funkcje administracyjne. Ostatecznie Lewiński urządził w nim swój dom rodzinny²⁰³.

¹⁹⁸ I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 115, il. 17 na s. 114.

¹⁹⁹ Budynki jeszcze jednego kompleksu należącego do Józefa i Aleksandra Elsterów przy ul. Sapiehy / Bandery 4 i 6 oraz ul. Szaszkiewicza 2 i 4 z lat 1908-1910 wraz z przylegającymi do nich kamienicami innych właścicieli, a także liczne grupy domów przy ulicach Krzyżowej / Generała Czupryni, Chodkiewicza / Bohuna, Kochanowskiego / Lewyckiego, Jabłonowskiego / Rustawellego, Krasickich / Ohijenki, św. Anny / Leontowicza, Chocimskiej i innych (zob. I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 48-49, 60-62, 76-78, 85-86, 125-129). Tu ponownie można przywołać słowa Mączyńskiego: „w wielu ulicach są całe pasma domów, które budował profesor” (F. Mączyński, *op. cit.*, s. 95).

²⁰⁰ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 5248, 5250.

²⁰¹ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 699.

²⁰² Ibidem, спр. 2571, 2572, 2573; I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 23-26, 51-55.

²⁰³ I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 53.

Lewiński mieszkał na terenie swojej fabryki, jak przystało na prawdziwego fabrykanta, prezentując się tym samym jako „architekt-budowniczy-deweloper-fabrykant”.

Iwan Lewiński przeszedł do historii jako główny kurator budowlany, który efektywnie obsługiwał zamówienia praktycznie wszystkich ruskich/ukraińskich instytucji Lwowa na przełomie XIX i XX w. Jeszcze w trakcie Powszechnej Wystawy Krajowej w 1894 r. na terenie Parku Stryjskiego w partnerstwie z Julianem Zachariewiczem stworzył „pawilon ruskich towarzystw”, o którym opowiada przewodnik po wystawie:

[P]lan pawilonu wykonał profesor Politechniki Lwowskiej d[obrodziej] J. Zachariewicz, a architekt i budowniczy d. Iwan Lewiński wziął na siebie budowę tego pawilonu i wiedziony patriotyzmem tak obniżył koszty, że wszystkie wymienione towarzystwa bez większego uszczerbku na swoich budżetach wspólnie pokryły koszty jego budowy²⁰⁴.

W połowie następnego dziesięciolecia biuro architektoniczne Lewińskiego zaprojektowało, a firma budowlana wzniosła przy ul. Ruskiej 20 trzypiętrowy budynek Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Dniester” (1905-1906)²⁰⁵. Gmach tej instytucji finansowej połączono tu z kamienicą czynszową, przy czym przewidziano możliwość zmiany funkcji budynku poprzez rozbudowę biur kosztem pomieszczeń mieszkalnych. Plan wyróżniał się wygodnym układem klatek schodowych, korytarzy i połączonych ze sobą podwórek, co zapewniało komfortową komunikację. Dodatkowe funkcje pełniły pomieszczenia na parterze, gdzie umieszczono sklepy, magazyny i salę sportową. Wielofunkcyjna budowla była „gospodarna” i „wartościowa” jednocześnie. Szczegółowe opracowanie form architektonicznych – barwnej stylowej „szaty” – zostało powierzone Tadeuszowi Obmińskiemu (dokładniej o jego pracach będzie mowa w dalszej części niniejszego tekstu). Projekt dekoracji ceramicznej na fasadach opracował zaś Ołeksandr Łuszpiński²⁰⁶.

Iwan Lewiński po budynku „Dniestra” zabrał się do budowy bursy Ruskiego Towarzystwa Pedagogicznego (1906-1908) ulokowanej na końcu ul. Krzyżowej (po zamachu na namiestnika Galicji Andrzeja Potockiego przemianowanej na ul. Potockiego²⁰⁷; obecny adres tego gmachu – ul. Generała Czupryni 103)²⁰⁸. Lewiński sam rozplanował parcelę pod budowę bursy, uprzednio sprzedając zamawiającemu działkę ziemską w atrakcyjnej cenie²⁰⁹. Wykonawszy „rys, czyli plan

²⁰⁴ Провідник по виставі..., s. 2-3 (na 2 poz.).

²⁰⁵ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 3806; І. Жук, *Львів Левинського...*, s. 148-150.

²⁰⁶ І. Жук, *Тадеуш/Тадей Обмінський – архітектор сецесійного Львова*, „Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість” 2015, вип. 8, s. 46, 49.

²⁰⁷ І. Жук, „*Теорія архітектурних цивілізацій*”..., s. 228.

²⁰⁸ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 2609.

²⁰⁹ Jedynie 3 korony za sążeń kwadratowy (1 sążeń kwadratowy = 3,597 m², zob. *Zвіт Комітету будови Руского товариства педагогічного у Львові за час від 1 січня до 31 грудня 1909*, Львів 1909, s. 4). Dla porównania: w 1911 r. Towarzystwo Kredytowe Ziemskie rozważało propozycję

podstawowy²¹⁰, dalsze opracowanie rysunków projektowych budowniczy powierzył architektowi Tadeuszowi Obmińskiemu. Lew Lewiński młodszy (bratanek prof. Iwana Lewińskiego), którego przewodnik Mieczysława Orłowicza wskazuje jako autora „bursy ukraińskiej”, przyłączył się do pracy nad szczegółowymi planami prawdopodobnie na nieco późniejszym etapie²¹¹.

Z usług Iwana Lewińskiego niejednokrotnie korzystała Cerkiew greckokatolicka. Budynek bursy diaków (ul. Skargi / Ozarkewycza 2; 1903-1904), wzniesiony na koszt władzy Andrzeja Szeptyckiego²¹², jest jednym z najwcześniejszych przykładów architektury w „stylu ludowym”²¹³. Otwartym pozostaje pytanie, który z architektów asystentów Lewińskiego podjął się opracowania „rzutu pionowego” w tym projekcie.

Na zamówienie klienteli moskalofiskiej Lewiński zaprojektował solidny budynek bursy Narodnego Domu (ul. Kurkowa / Łysenki 14; 1906-1907)²¹⁴. Ze względu na to, że władze „Narodnego Domu” chciały widzieć swoją bursę w stylowym „kostiumie” doby nowoczesnej, motywy ludowe na dekoracji budynku zostały wykonane w niekonwencjonalnej „secesyjnej” interpretacji. W realizację projektu zaangażowany był Ołeksandr Łuszpiński²¹⁵.

Szczególne miejsce na długiej liście prac wykonanych przez biuro Iwana Lewińskiego zajmuje niezrealizowany projekt teatru ukraińskiego, pod którego budowę przeznaczono parcelę przy ul. Sapiehy 8²¹⁶. Obecnie miejsce to wypełnia niezabudowana działka z pomnikiem i skwerem. Gdyby doszło do realizacji projektu Lewińskiego we Lwowie stałyby dwa „monumentalne” (według jego terminologii) gmachy teatrów: polskiego (Teatr Wielki na Wałach Hetmańskich również wzniesiony przez firmę Lewińskiego) i ukraińskiego, podobnie jak w Pradze, gdzie na przełomie XIX i XX w. jednocześnie funkcjonowały budynki opery niemieckiej i czeskiej²¹⁷.

Iwanowi Lewińskiemu nie było pisane zbudować gmachu teatru ukraińskiego, ale obok niezabudowanej działki przy ul. Sapiehy 8 wznosił budynek dla Instytutu

sprzedaży swojej „realności” w centrum Lwowa na rogu ul. Kopernika i Karola Ludwika po 1270 koron za sążeń kwadratowy (zob. ЦДІАУЛ, ф. 146, оп. 4, спр. 4321, арк. 138).

²¹⁰ J. Lewiński, *Znaczenie...*, s. 320-321.

²¹¹ M. Orłowicz, *op. cit.*, s. 159; I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 117.

²¹² ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 2676.

²¹³ Oto typowy przykład użycia terminu „styl ludowy” („народний стиль”) w ukraińskich publikacjach z początku XX w.: autor tekstu o gmachu „Dniestra” opisuje na fasadzie „wielobarwne koronki w stylu ludowym, zbudowane z kolorowych płytek” („Дністер” у власній хаті, „Діло” 1906, ч. 227 z 21 X, s. 3). Albo: „Lewiński ma wielką zasługę w ogóle, że wprowadza *styl ludowy* do budownictwa i instalacji...” (zob. В. Шухевич, *Участь Русинів у промислово-літургичній виставі*, „Діло” 1909, ч. 154 z 17 VII, s. 1).

²¹⁴ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 7338.

²¹⁵ Ф. Ф[едорців], *op. cit.*, s. 342; M. Orłowicz, *op. cit.*, s. 187.

²¹⁶ ЦДІАУЛ, ф. 514, оп. 1, спр. 137; I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 60, 63.

²¹⁷ I. Жук, *Іван Левинський та його будівельна фірма за часів передвоєнної кризи і Великої війни*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” 2015, ч. 26, s. 255-256.

Muzycznego im. Łysenki (ul. Szaszkewycza 5; 1913-1916)²¹⁸. Był to ostatni wielki projekt architekta-budowniczego Lewińskiego przez I wojnę światową. Wykonał go z Eugeniuszem Czerwińskim. W ilustrowanym roczniku Towarzystwa „Proswita”, którego oddziałem był Instytut Muzyczny, pisano: „Budynek wykonano stylowo, według planów bardzo dobrego młodego architekta p. Czerwińskiego”²¹⁹. Formuła „wykonany stylowo” oznaczała wówczas, że budynek został wzniesiony w stylu post-scesyjnego neoklasycyzmu początku XX w.

Inżynier Andrij Kornella pisał o Iwanie Lewińskim: „idealista pracy realnej, pracy organicznej”²²⁰, przedstawiając go jako zwolennika koncepcji pracy organicznej. We wspomnieniach ludzi z otoczenia Lewińskiego jawi się on jako osoba wyjątkowo pracowita, wydajna i nadzwyczaj mobilna. Iwan Lewiński miał bowiem zwyczaj codziennie objeżdżać jednokonnym wozem dziesiątki obiektów, które budował²²¹.

Profesor Lewiński był barwną postacią. Wspomina się go jako człowieka lubiącego żartować, obdarzonym poczuciem humoru. Studenci i robotnicy z jego fabryki nazywali go „Serdeńkiem”, bowiem tym określeniem miał zwyczaj zwracać się do innych²²². Osobliwą cechą, ważną dla zrozumienia charakteru Iwana Lewińskiego, była jego fizyczna wada: „Serdeńko” był garbaty. Bywa tak, że ludzie z ułomnościami fizycznymi dysponują niezwykle siłą wewnętrzną i determinacją w dążeniu do celu. Tak było również w przypadku Lewińskiego²²³.

Podobnie jak Zachariewiczów, także rodowód Lewińskiego był mieszany. Po ojcu Iwan Lewiński wywodził swoją genealogię od starego rodu ruskiej szlachty herbu Sas²²⁴, z kolei jego matka, Józefa z domu Hauser, pochodziła z rodziny niemieckich kolonistów z Bawarii²²⁵. Dla oceny jego ambiwalentnej pozycji na polsko-ukraińskim pograniczu ważny jest fakt, że jego brat Lew Lewiński starszy był weteranem powstania styczniowego z 1863 r.²²⁶

²¹⁸ ДАЛО, ф. 2, оп. 3, спр. 1009.

²¹⁹ А. Барицький, *Дім музичного товариства ім. М. Лисенка*, [w:] *Український ілюстрований календар товариства „Просвіта” з термінарком і літературно-науковим збірником на звичайний рік 1917*, Львів 1917, s. 223. W książce Lewickiego reprodukowane są różne warianty kompozycji fasady stworzonej przez Eugeniusza Czerwińskiego w trakcie prac nad projektem (zob. J. Lewicki, *op. cit.*, s. 307).

²²⁰ А. Корнелля, *op. cit.*, s. 30.

²²¹ І. Олексин, *op. cit.*, s. 14, 16.

²²² А. Корнелля, *op. cit.*, s. 30; І. Олексин, *op. cit.*, s. 12.

²²³ І. Жук, *Львів Левинського...*, s. 20.

²²⁴ А. Вонієcki, *Herbarz polski. Część I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 14, Warszawa 1911, s. 205-206.

²²⁵ ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 1666, арк. 89; Ф. Ф[едорців], *op. cit.*, s. 341. Zob. także: І. Жук, „*Теорія архітектурних цивілізацій*”..., s. 238-239.

²²⁶ В. Слободян, *Архітектор Лев Левинський*, „*Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»*” 2005, ч. 15, s. 14. W księdze Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania 1863-1864 znajduje się wpis na listę członków, o następującej treści: „Lewiński Leo zarządca fabryki” (zob. ЦДІАУЛ, ф. 195, оп. 1, спр. 62, арк. 123v).

W 1894 r. pod Tarnowem Iwan Lewiński wziął ślub z panną Marią Bronikowską²²⁷. W mieszanej ukraińsko-polskiej rodzinie Lewińskich było dwoje dzieci: syn Stepan, późniejszy pisarz ukraiński, podróżnik i badacz kultury Dalekiego Wschodu, oraz córka Maria, po matce zapisana jako Polka²²⁸.

Przez większą część życia Iwan Lewiński sprawnie wykorzystywał swój „pograniczny” status, który sprzyjał jego zawodowemu i ogólnie życiowemu sukcesowi. W wieloetnicznym środowisku Lwowa Iwan Lewiński czuł się jak ryba w wodzie²²⁹. Będąc samowystarczalnym, nie odczuwał specjalnie dyskomfortu nawet w okresie pogarszania się stosunków ukraińsko-polskich, w czasie gorących dyskusji co do powołania uniwersytetu ukraińskiego oraz w innych sytuacjach konfliktowych²³⁰, i utrzymywał stosunki z różnymi środowiskami narodowo-politycznymi.

W czasie I wojny światowej podczas dziesięciomiesięcznej rosyjskiej okupacji Lwowa jego stosunki z Rosjanami były napięte. W czerwcu 1915 r. prof. Lewińskiego wraz ze sporą grupą znanych mieszkańców Lwowa zatrzymano i przymusowo zesłano do Rosji w charakterze cywilnego zakładnika. Pobyt w latach 1915-1918 na wschodzie – zwłaszcza w Kijowie – zakończył proces kształtowania się jego ukraińskiej tożsamości²³¹.

Iwan Lewiński nieustannie wykazywał wyjątkową zdolność dostosowania się do skomplikowanych warunków życia. Jednak w 1919 r. stanowczo odmówił kompromisowego rozwiązania i nie podpisał służbowej deklaracji lojalności wobec II Rzeczypospolitej Polskiej. Skutek był dramatyczny – prof. Lewińskiego zwolniono z Politechniki Lwowskiej²³².

Lewiński zmarł 4 lipca 1919 r., na dwa dni przed swoimi 68 urodzinami. Został pochowany na Cmentarzu Łyczakowskim, oddzielnie od żony i brata²³³.

„Serdenko” miał lekką rękę do rozpoczynania wszystkich spraw. Jego koledzy, klienci, uczniowie i pracownicy wiedzieli, że gdzie Lewiński bierze się do działania,

²²⁷ *Дрѳбнї вѳсти*, „Дѳло” 1894, ч. 15 z 20 I, s. 3.

²²⁸ *Енциклопедїя українознавства. Словникова частина*, зош. 16, ред. В. Кубїйлович, Париж–Нью-Йорк 1962, s. 1264; I. Лучишин, *Товариство „Праця”*, [w:] *Іван Левинський. Його життя та праця*, s. 47.

²²⁹ Zauważono już powyżej, że Iwan Lewiński był charakterystyczną, niezwykle wyrazistą postacią pogranicza ukraińsko-polskiego. Nie ma jednak podstaw, by identyfikować go jako *gente Rutheni, natione Poloni* (biorąc pod uwagę zwłaszcza jego postawę w 1919 r. i zwolnienie z Politechniki Lwowskiej, o czym będzie mowa dalej). Dlatego nie zgadzam się ze Zbysławem Popławskim, który pisze: „profesor zwyczajny budownictwa Jan Lewiński, należący do «gente Ruthenus, natione Polonus»” (zob. Z. Popławski, *Dzieje ...*, s. 166).

²³⁰ Świadczy o tym fakt, że w tym czasie prof. Lewiński został wybrany dziekanem Wydziału Budownictwa Politechniki Lwowskiej (kadencje 1912/1913 i 1913/1914). Zob. *ibidem*, s. 307.

²³¹ Ф. Ф[едорців], *op. cit.*, s. 342; I. Жук, *Іван Левинський та його...*, s. 258-261.

²³² ДАЛО, ф. 27, оп. 4, спр. 363, арк. 45.

²³³ Iwan Lewiński został pochowany w kwaterze 73, jego starszy brat Lew i żona Maria – w kwaterze 68.

tam będzie sukces. Dziś można mówić o tym wybitnym architekcie-budowniczym jako o jednym z prekursorów pomyślnej Ukrainy.

Tadeusz Obmiński

W 1904 r. Towarzystwo Ubezpieczeniowe „Dnister” otrzymało zgodę na rozbiorę starych budynków przy ul. Ruskiej 20 celem budowy przyszłego gmachu tej instytucji. W ciągu kolejnego roku prowadzono skomplikowane rozmowy na temat zatwierdzenia proponowanych projektów. Zarys działki zmieniał się, gdy „Dnister” stopniowo dokupywał sąsiednie parcele. W związku z tym budowniczy Iwan Lewiński kilkakrotnie zmieniał koncepcję planistyczną. W rezultacie lwowski magistrat uchwałami z dnia 3 marca 1905 r. oraz 23 lipca 1905 r. zatwierdził absolutnie różne warianty planów nowego budynku²³⁴. Projekt zatwierdzony 3 marca 1905 r., jeżeli chodzi o „rzut pionowy”, był utrzymany w duchu historyzmu drugiej połowy XIX w. i wykorzystywał motywy neorenesansowe (przypominał gmach Galicyjskiej Kasy Oszczędnościowej zbudowany 14 lat wcześniej przez Zachariewicza seniora)²³⁵. Plan ten nie zadowolili jednak strony zamawiającej.

W międzyczasie plac przyszłej budowy udało się rozszerzyć dzięki dokupieniu do działek z numerami konskrypcyjnymi 199m i 201m – scheda III sąsiednie grunty (200m, 201m – scheda I, II)²³⁶. Lewiński zaplanował tę powiększoną przestrzeń, opracowując nowy „racjonalny” plan z dwoma podwórkami. W zatwierdzonej 23 lipca 1905 r. wersji projektu została przewidziana zupełnie inna fasada²³⁷, a obok podpisu Lewińskiego widnieje autograf współautora – projektanta nowej elewacji: „Т. Обмінський”.

Tadeusz Obmiński był z jednym z najlepszych uczniów Juliana Zachariewicza, a później kolegą i współpracownikiem Iwana Lewińskiego oraz Alfreda Zachariewicza. Przeszedł do historii architektury jako badacz drewnianego budownictwa ludowego i – równocześnie – czołowy architekt lwowskiej secesji²³⁸.

Przez długi czas głównym źródłem informacji o Obmińskim był biogram napisany przez Stanisława M. Brzozowskiego dla *Polskiego słownika biograficznego*²³⁹.

²³⁴ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 3806, арк. 44, 67; I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 116.

²³⁵ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 3806, арк. 103, 105. Pierwszy wariant fasady budynku „Dnistra” został przedstawiony w książce Jakuba Lewickiego (zob. J. Lewicki, *op. cit.*, s. 155).

²³⁶ I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 116.

²³⁷ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 3806, арк. 102, 104.

²³⁸ Nie można się zgodzić z Jakubem Lewickim co do jego oceny roli Tadeusza Obmińskiego w szerzeniu secesji we Lwowie jako nie tak znaczącej („Podkreślana we wcześniejszej literaturze rola Tadeusza Obmińskiego nie była tak znaczna”; zob. J. Lewicki, *op. cit.*, s. 276).

²³⁹ S.M. Brzozowski, *Obmiński Tadeusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 23, Wrocław [et al.] 1978, s. 431.

W późniejszym czasie, w drugiej dekadzie XXI w., opublikowano dokładniejsze prace poświęcone jego życiu i twórczości²⁴⁰, oparte na aktach osobowych prof. Obmińskiego w archiwum Politechniki Lwowskiej i na innych materiałach źródłowych²⁴¹.

Tadeusz Obmiński urodził się we Lwowie 16 kwietnia 1874 r.²⁴² Pozostaje otwartym pytaniem, czy podobnie do swoich starszych kolegów z omawianego „kwartetu” wywodził się z mieszanej etnicznie rodziny²⁴³

Obmiński nauki pobierał w Szkole Realnej we Lwowie, następnie studiował na Politechnice Lwowskiej, gdzie w 1897 r. ukończył Wydział Budownictwa²⁴⁴. Dodatkowo w roku akademickim 1900/1901 odbył stypendium w Berlinie (w Wyższej Szkole Technicznej Charlottenburg)²⁴⁵. Całe życie związany był z Politechniką Lwowską, gdzie rozpoczął pracę na stanowisku asystenta w Katedrze Budownictwa Lądowego I, której wieloletnim kierownikiem był prof. Gustaw Bisanz. Obmiński jeszcze jako student (wraz z młodym Alfredem Zachariewiczem) brał udział w przygotowaniu do publikacji podręcznika autorstwa Bisanza²⁴⁶. W 1910 r. zastąpił swojego profesora na stanowisku kierownika wspomnianej katedry i sam otrzymał profesurę²⁴⁷.

Bardzo ważnym aspektem działalności Tadeusza Obmińskiego były badania i promocja tradycyjnej drewnianej architektury Galicji Wschodniej. Celem zbadania i dokumentacji ikonograficznej zabytków Obmiński zorganizował cykl ekspedycji i przygotował szereg gruntownych publikacji naukowych²⁴⁸. W jednym z opublikowanych tekstów pisał o hipotetycznym modelu architektury, który „przedostał

²⁴⁰ I. Жук, *Тадеуш Обмінський – творець і дослідник сакральної архітектури*, „Наукові записки Українського католицького університету” 2010, ч. 2: *Історія*, вип. 1, s. 149-161; i dem, *Тадеуш/Тадей Обмінський...*, s. 35-56; I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 97-126; M. Pszczołkowski, *Tadeusz Obmiński – architekt dwóch kultur*, „Studia z Architektury Nowoczesnej” 2018, t. 6: *Architektura polska – między Wschodem a Zachodem*, s. 71-93.

²⁴¹ Akta osobowe prof. Obmińskiego znajdują się w archiwum Politechniki (zob.: ДАЛЮ, ф. 27, оп. 4, спр. 461).

²⁴² Obmiński został ochrzczony jako rzymski katolik (jego metryka znajduje się w: ДАЛЮ, ф. 27, оп. 4, спр. 461, арк. 106).

²⁴³ Matka architekta, według wspomnień jednego z jej rodaków, była parafianką cerkwi św. Dymitra w Obroszynie pod Lwowem: „Matka prof. Obmińskiego wynajmowała folwark należący do archidiecezji łacińskiej w innej wsi tej samej parafii, Bartatowie. Była bardzo pobożną, owdowiała kobietą, która nigdy nie opuszczała nabożeństwa w miejscowej cerkwi [sic!]” (zob. Л. Шанковський, *Оброшин і оброшинці у визвольних змаганнях 1918-1919 років (на підставі споминів учасників)*, Львів 2000, s. 6).

²⁴⁴ I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 98; M. Pszczołkowski, *op. cit.*, s. 73. Czterej lwowscy architekci, którym poświęcono ten artykuł, kształcili się najpierw w miejscowej Szkole Realnej, a następnie na Politechnice Lwowskiej. Sugeruje to możliwość wykorzystania podejścia prozopograficznego w dalszych badaniach.

²⁴⁵ I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 99-100.

²⁴⁶ *Ibidem*, s. 99, il. 2, przyp. 18.

²⁴⁷ *Ibidem*; Z. Popławski, *Dzieje...*, s. 135, 145.

²⁴⁸ T. Obmiński, *Kilka uwag o drewnianych cerkwiach w Galicyi (z trzema tablicami)*, „Czasopismo Techniczne” 1902, nr 7, s. 100-101, tabl. III, IV, V; i dem, *Fragmenty budownictwa drewnianego*

się do nas wraz z pierwszymi apostołami wiary”, a także o typie budowli sakralnych, który „powstał zapewne już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa na Rusi i przypuszczalnie z końcem XII stulecia był już ogólnie panującym po wsiach na ziemiach ruskich”²⁴⁹. Celem autora było „poznanie i zbadanie budownictwa drewnianego w okolicach położonych na uboczu, z dala od arterii cywilizacyjnych, gdzie ono żyje jeszcze w całej pełni”. Był miłośnikiem zabytków, w których „motyw dekoracyjny jest *zupełnie wolny od wpływu stylów historycznych*”, biorąc za przykład legendarną drewnianą cerkiew ze wsi Krywka na Bojkowszczyźnie. Według Obmińskiego „tego rodzaju pojęcie dekoracji wnętrza doskonale odpowiadałoby jakiejś świątyni pogańskiej ze starej baśni, w ogóle czasom *pierwotnej słowiańszczyzny*”²⁵⁰. Koncepcje wybrzmiewające w przytoczonych cytatach zostały szerzej wyjaśnione w rozprawie doktorskiej, którą Tadeusz Obmiński obronił w 1908 r.²⁵¹

Tadeusz Obmiński był niezwykle utalentowanym rysownikiem – autorem setek mistrzowsko wykonanych rysunków architektonicznych, które mogłyby ilustrować jego naukowe koncepcje. Rysował lekko i szybko, co przydało się podczas studiów w terenie nad obiektami tradycyjnego budownictwa wsi huculskich i bojkowskich, ale również owocnej pracy projektanta wielkomiejskich kamienic²⁵². Ta umiejętność łączyła się z precyzyjnym myśleniem technicznym w kategoriach konkretnego materiału i konstrukcji, wiedzą w zakresie materiałoznawstwa oraz głębokim rozumieniem logistycznych aspektów architektury. W ten sposób ukształtował się profil zawodowy Obmińskiego – jako profesjonalisty i intelektualnego badacza zabytków, a jednocześnie odnoszącego sukcesy komercyjnego architekta, który odznaczał się nadzwyczajną szybkością pracy i produktywnością.

W jego najwcześniejszych projektach wykonanych w pierwszych latach XX w. szczególnie miejsce zajmują formy stylu zakopiańskiego z domieszką motywów huculskich i innych, które zapożyczał z tradycyjnej architektury i sztuki ludowej ze wschodnich terenów Galicji. Razem z Alfredem Zachariewiczem Obmiński dołączył do projektowania nowego dworca kolejowego we Lwowie, gdzie opracował projekt mebli dla restauracji III klasy²⁵³. Poza Lwowem, we wsi Mikuliczyn (obecnie obwód iwanofrankowski), została wzniesiona według jego projektu willa profesora

w ziemi nowogrodzkiej, „Architekt” 1909, z. 4, s. 67-70, tabl. 9; idem, *O cerkwiach drewnianych w Galicji*, „Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce” 1915, z. 9, s. 399-432.

²⁴⁹ Idem, *O cerkwiach ...*, s. 413.

²⁵⁰ Idem, *Fragmety ...*, s. 69-70.

²⁵¹ Świadectwo nadania stopnia doktora zob. w: ДАЛО, ф. 27, оп. 4, стр. 461, арк. 94.

²⁵² Niestety, zachowała się tylko część unikatowych studiów graficznych wykonanych przez Obmińskiego z jego wypraw terenowych. Rysunki te, zebrane w fondach Muzeum Architektury Ludowej i Życia Wsi im. Klemensa Szeptyckiego we Lwowie, były prezentowane na kilku wystawach, ale katalog nigdy nie został opublikowany (zob.: А. Данилюк, *Скарби народної архітектури Гуцульщини. Етнографічний нарис*, Львів 2000, s. 128-135).

²⁵³ *Nowy dworzec...*, tabl. XXXI; zob. także przyp. 99 niniejszego tekstu.

Politechniki Jana Boguckiego (ok. 1904 r.)²⁵⁴. Zaprojektował także willę Mieczysława Zadory Paszkudzkiego, zbudowaną we Lwowie przy końcu ul. 29 listopada (obceny adres ul. Konowalca 98; 1904-1905)²⁵⁵.

W sezonach budowlanych 1904/1905, 1905/1906, 1906/1907, kiedy powstawały dziesiątki nowych domów czynszowych, Tadeusz Obmiński udowodnił, że jest czołowym architektem lwowskiej secesji. Opracował model nowatorskiej dekoracji fasad, który wyróżniał się pomysłowym wykorzystaniem kompozycji ornamentalnych, w szczególności z motywami roślin i kwiatów²⁵⁶.

Fundamentem jego reputacji jako mistrza architektury secesyjnej był udział w projektowaniu dużej kamienicy należącej do rodziny adwokata Adolfa Segala (ul. Chorążczyzny / Skoryka 6; 1904-1905). Obmiński dla tej elitarniej rezydencji opracował spektakularną kompozycję fasady²⁵⁷. Rok później zaprojektował fasady „bliźniaczych” domów przy ul. Kościuszki 1-1a (1905-1906), zbudowanych dla właściciela Grand Hotelu, Berischa Wolfa Hausmana, ale po zakończeniu prac budowlanych natychmiast zakupionych przez ukraińską firmę „Narodna Hostynycja”, a następnie przekształconych w hotel²⁵⁸. Obydwa projekty Obmiński wykonał we współautorstwie z architektem-budowniczym Michałem Ulamem i jego starszym współpracownikiem Zygmuntem Kędzierskim. W 1906 r. współpraca ta zakończyła się z powodu ostrego konfliktu zawodowo-etycznego²⁵⁹.

W tych samych latach Obmiński zaprojektował jeszcze kilka innych budynków wielomieszkańczych, widocznych w zabudowie lwowskich ulic. Przykładem może być typowo secesyjna kamieniczka Tomasza i Wandy Bieniawskich (ul. Łąckiego / Kałyneć 4; 1904-1905). Budynek ma dużą maskę na attyce. W tym przypadku modny model secesyjnej fasady łączy się z tradycyjnym planem podobnym do litery L²⁶⁰.

W późniejszym okresie Tadeusz Obmiński przez kilka lat bardzo owocnie współpracował z Iwanem Lewińskim. W połowie pierwszej dekady XX w. styl Obmińskiego można wyczuć w kompozycyjnym charakterze fasad i repertuarze dekoracyjnych form wielu kamienic zbudowanych przez firmę Lewińskiego w różnych dzielnicach miasta, w tym kilku budynków przy ul. Asnyka na osiedlu „Zacisze”. Mowa o kamienicy Leona Staubera (ul. Asnyka / Bohomolca 6; 1905-1906). Na rysunku jej fasady, ozdobionej maszkaronami fantastycznych istot, znajduje się podpis

²⁵⁴ *Willa prof. J. Boguckiego w Mikuliczynie*, „Architekt” 1904, z. 7, s. 125-126, tabl. XL, XLI, XLII; M. Pszczołkowski, *op. cit.*, s. 83.

²⁵⁵ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 3640; zob. także: I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 102-103, przyp. 39.

²⁵⁶ I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 117, il. 11, 12 na s. 108.

²⁵⁷ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 36, 38; I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 104; Ż. Komar, J. Bohdanova, *op. cit.*, s. 106-114; M. Pszczołkowski, *op. cit.*, s. 81.

²⁵⁸ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 5170; I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 105, 107; Ż. Komar, J. Bohdanova, *op. cit.*, s. 122.

²⁵⁹ I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 104-105.

²⁶⁰ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 590;

Obmińskiego²⁶¹. Najprawdopodobniej architekt zaprojektował też fasadę sąsiedniej kamienicy Elsterów i Topfa (ul. Asnyka 4; 1905-1906)²⁶². Jej attykę zdobi maska młodej, egzaltowanej „muzy”. Widać, że architektka inspirowały obrazy romantycznej fantazji.

Nieopodal „Zacisza” Tadeusz Obmiński uczestniczył – znów jak można podejrzewać po wyglądzie fasad – w stworzeniu zabudowy początkowego odcinka ul. Domagaliczów (obecnie ul. Czubaja). Wraz z Lewińskim zaprojektował domy czynszowe o numerach 1 i 3 (dla Józefa i Aleksandra Elsterów – zapewne była to gałąź wspomnianej rodziny Elsterów), 2 (dla Jana Langego) oraz 4 (dla Adolfa Pillera). Wszystkie kamienice zbudowano w sezonie budowlanym 1905/1906²⁶³. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można Obmińskiemu przypisać także opracowanie „rzutu pionowego” kolejnego domu Józefa i Aleksandra Elsterów przy ul. Kochanowskiego (obecnie ul. Łewyckiego 14-16; 1906-1907²⁶⁴), kamienicy czynszowej Edmunda Riedla (Łyczakowska 70; 1905-1906)²⁶⁵, a także udział w przebudowie kamienicy Stromengera przy pl. Smolki 4 (o czym była już mowa). Fasady budynków pod wspomnianymi adresami zdobią bogate formy ornamentyki roślinnej, groteskowe wyobrażenia fantastycznych stworów, maski nimf i chimer²⁶⁶. Na rysunku powtarza się charakterystyczny motyw *Peitschenheib* – „uderzenia biczem”.

W „repertuarze” motywów ikonograficznych, po które Obmiński regularnie sięgał, kobieca maska niewątpliwie była jednym z jego ulubionych. Motyw ten jest typowy dla dekoracji architektury secesyjnej w ogóle. Jako element teatralny, dramatyczny, symbolizujący pośrednictwo między aktorem a jego rolą, między wewnętrznym, ukrytym znaczeniem symbolu a jego zewnętrzną manifestacją, maska stała się środkiem wyrażania dwoistości, która ogarnęła „nowy styl” – jednym z symboli, które stały się zaskakująco atrakcyjne w epoce mieszanych tożsamości i wielorakich lojalności²⁶⁷.

Autor niniejszego artykułu w swoich wcześniejszych publikacjach poświęconych Tadeuszowi Obmińskiemu pisał o charakterystycznym etapie jego zawodowej biografii – „ukraińskim okresie” w twórczości²⁶⁸, mając na uwadze udział architekta w projektowaniu budynków na zlecenie instytucji ukraińskich w początku wieku XX. O udziale Obmińskiego w powstaniu budynków Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Dnister” i bursy Ruskiego Towarzystwa Pedagogicznego wspomniano już powyżej. Do tej grupy należy dodać jeszcze budynek Ukraińsko-Ruskiego Domu

²⁶¹ Ibidem, стр. 126, арк. 32; I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 93; i d e m, *Zakopiańszczyzna...*, s. 115, il. 16.

²⁶² Zob. przyp. 192 niniejszego tekstu.

²⁶³ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, стр. 2254, 2255, 2256.

²⁶⁴ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, стр. 5308, 5311.

²⁶⁵ ДАЛО, ф. 2, оп. 2, стр. 288.

²⁶⁶ I. Žuk, *Zakopiańszczyzna...*, il. 13 na s. 109.

²⁶⁷ I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 93; I. Žuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 118, il. 13, 15.

²⁶⁸ I. Жук, Тадеуш Обмінський – творець..., s. 156; i d e m, Тадеуш/Тадей Обмінський – архітектор..., s. 45.

Akademickiego (ul. Supińskiego/ Kociubyńskiego 21a; 1905-1906)²⁶⁹. Na projektach wszystkich tych budynków Obmiński umieścił swój osobisty podpis cyrylicą w wersji ukraińskiej²⁷⁰. W dekoracji ich fasad celowo użył motywów ruszyńców i pisaneł, snycerstwa i repusowania, dostosowując je z zasadami tworzenia formy secesyjnej²⁷¹. Secesja odeszła od dokładnego reprodukcji wzorów archeologicznych czy etnograficznych, co było w poprzednim okresie normą dla architektury stylów historycznych. Tradycyjne formy w nowej epoce pojawiały się w nietradycyjnej interpretacji.

Upřednio wspomniano o tym, że w zaprojektowanych przez Tadeusza Obmińskiego secesyjnych budynkach często pojawiał się motyw maski. W projekcie graficznym budynku Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Dnister” architekt również umieścił parę kobiecych masek w kompozycji północnej fasady²⁷². Jednakże, oglądając fasadową ścianę od ul. Ruskiej, żadnych masek nie widać. Natomiast pod attyką pojawiły się dwa reliefy z herbami: na jednym – lew oparty o skałę (historyczny herb województwa ruskiego), na drugim anioł z mieczami (herb Kijowa). Rozmieszczenie ich obok siebie na budynku ukraińskiego banku niosło przesłanie o politycznym podłożu – ideę zjednoczonej Ukrainy²⁷³. Secesyjne maski usunięto, ponieważ zamawiający projekt przy uzgadnianiu wyglądu fasady wołał mieć nie estetyczną, lecz polityczną deklarację.

W drugiej połowie XX w. Tadeusz Obmiński we współpracy z Alfredem Zachariewiczem intensywnie pracował nad projektem lwowskiej Izby Handlowo-Przemysłowej oraz Instytutu Technologicznego²⁷⁴. Cechy indywidualnego stylu Obmińskiego są widoczne zwłaszcza w formach budynku Instytutu przy ul. Bourlarda 5 (obecnie ul. Nyżankiwskiego)²⁷⁵. Wspomnieliśmy już o użyteczności nowoczesnego planu i harmonijności późnosecesyjnego detalu, którą wykazuje ten kompleks. Można dodatkowo zwrócić uwagę na metamorfozę architektonicznej dekoracji: motywy bujnej ornamentyki roślinnej okresu dojrzalej secesji zostały zastąpione klasycznymi

²⁶⁹ ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 5494.

²⁷⁰ „Т. Обмінський”, „Тадей Обмінський”, „рис. Тад. Обмінський 1906”.

²⁷¹ Należy przy tym zaznaczyć, że fasady budynku przy ul. Ruskiej 20 są nieco przeładowane ornamentyką (zwłaszcza północna elewacja). Oczywiście szczodra ornamentyka odpowiadała życzeniom klientów.

²⁷² ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 3806, арк. 102.

²⁷³ I. Жук, *Львів Левинського...*, s. 155; i d e m, *Тадей/Тадей Обмінський – архітектор...*, s. 48-49.

²⁷⁴ Na wszystkich planach podpisy obu współautorów, Alfreda Zachariewicza i Tadeusza Obmińskiego występują obok siebie (zob. ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 56, 58).

²⁷⁵ Instytut ten, będąc filią Izby Handlowo-Przemysłowej, pełnił funkcję centrum edukacyjno-informacyjnego, swego rodzaju „akademii rzemiosła”, organizując kursy zawodowe, wystawy i prezentacje. W latach 1909-1910 Obmiński był dyrektorem Instytutu Technologicznego (zob.: *Instytut technologiczny Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie. Sprawozdanie za lata 1909 do 1912*, Lwów 1913, s. 17-18; Ż. Komar, J. Bohdanova, *op. cit.*, s. 163-165).

girlandami. Dekoracja skłania się ku formom klasycystycznym. W rysunku i plastyce wyraźniej dominują formy graniaste i pryzmatyczne. Fasady stopniowo stają się monochromatyczne.

Zmiana stylu była wyraźnie widoczna w konkursie z 1913 r. na nowy budynek Uniwersytetu Lwowskiego, który planowano zbudować na terenie uniwersyteckiego ogrodu botanicznego przy ul. św. Mikołaja (obecnie ul. Hruszewskiego). Obmiński przedstawił komisji konkursowej aż trzy propozycje – wersje F1, F2 i F3 projektu, który nosił tytuł *Quod felix faustum fortunatumque sit*. We wszystkich tych wersjach rzucała się w oczy radykalna zmiana stylu architekta: nie ma śladu po fantastycznych, chimerowatych motywach z sezonów budowlanych 1904/1905, 1905/1906, 1906/1907. Wspólną cechą przedstawionych projektów jest formalna, uporządkowana i neoklasycystyczna dekoracja²⁷⁶.

Konieczne jest uwzględnienie tła politycznego epoki, w której odbywał się ten konkurs. Na przełomie pierwszej i drugiej dekady XX w. doszło do eskalacji konfliktu ukraińsko-polskiego związanego z walką o utworzenie odrębnego ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie²⁷⁷. Być może konkurs architektoniczny ogłoszony w 1912 r. należy postrzegać w kontekście politycznym – jako reakcję na rozwój konfrontacji. Był to konkurs na projekty wielkoskalowej rozbudowy kampusu polskiego uniwersytetu we Lwowie²⁷⁸.

Po 1908 r. symbolika i formalny język secesji z jego dziwnymi dychotomiami, dwuznacznościami, polimorfizmem i połączeniem przeciwieństw były postrzegane jako narracja już przestarzała. Wraz ze zbliżającą się Wielką Wojną minęła doba ambiwalentnych wartości i podwójnych lojalności²⁷⁹. Wydaje się również, że w tym czasie Tadeusz Obmiński stopniowo dystansował się od swoich ukraińskich klientów – w każdym razie nie powrócił do „stylu ludowego” w swoich późniejszych pracach²⁸⁰.

W II Rzeczypospolitej Polskiej Obmiński zaprojektował liczne budynki o różnym przeznaczeniu²⁸¹, w tym jeden z najbardziej znanych, gmach Biblioteki Politechniki Lwowskiej, który dopełnił historyczny zespół kampusu (ul. Nikorowicza / Profesorska 1; 1928-1932)²⁸². Na jego wyszukanej neoklasycystycznej fasadzie ozdo-

²⁷⁶ Rozstrzygnięcie konkursu na gmach uniwersytetu we Lwowie. (Wyciąg z protokołu), „Architekt”, 1913, z. 5-6, s. 69, 76-79, tabl. 11; J. Lewicki, *op. cit.*, s. 176; I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 123.

²⁷⁷ M. Nowak, *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865-1914*, Gdańsk 2018, s. 464-476.

²⁷⁸ I. Жук, *Тадейуш/Тадей Обмінський – архитектор...*, s. 53.

²⁷⁹ I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 123.

²⁸⁰ I. Жук, *Тадейуш/Тадей Обмінський – архитектор...*, s. 52. Projektem wykonanym przez Obmińskiego dla ukraińskich klientów po 1908 r. jest cerkiew św. Dymitra w Obroszynie pod Lwowem (1912-1914), obok której pochowano matkę architekta (zob. I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 122).

²⁸¹ S.M. Brzozowski, *op. cit.*, s. 431; I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 124, przyp. 136; M. Pszczółkowski, *op. cit.*, s. 88, 93.

²⁸² O. Czerner, *Lwów na dawnej rycinie i planie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1997, s. 86; Z. Popławski, *Dzieje ...*, s. 200; I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 123; M. Pszczółkowski, *op. cit.*,

bionej rzędem smukłych pilastrów nie sposób już odnaleźć śladów dawnej fascynacji aurą „pogańskiej świątyni ze starej baśni”.

Do tego czasu profesor Obmiński z powodzeniem rozwijał swoją karierę naukową. Pełnił funkcję dziekana Wydziału Budownictwa Lądowego (1915/1916, 1920/1921) i rektora Politechniki Lwowskiej (1916/1917)²⁸³. Po wojnie wydał podręcznik budownictwa ogólnego²⁸⁴ i nadzorował prace konserwatorskie przy lwowskiej katedrze Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny oraz innych zabytkach²⁸⁵. W latach międzywojennych był osobą publiczną, a w okresie rządów sanacyjnych piastował wysokie stanowisko zastępcy komisarza miasta Lwowa. Został odznaczony Orderem Odrodzenia Polski²⁸⁶.

Uprzednio wspomniano, że Tadeusz Obmiński był autorem setek mistrzowsko wykonanych rysunków architektonicznych, które ilustrowały koncepcję naukową w jego dysertacji *Geneza i rozwój budownictwa drewnianego jako przyczynek do historii kultury Słowian*²⁸⁷. Oczywiście w okresie międzywojennym zainteresowanie tą tematyką zanikło. Fascynacja czasami „pierwotnej słowiańszczyzny”²⁸⁸ minęła, a graficzne opracowania zabytków tradycyjnej architektury drewnianej nigdy nie zostały opublikowane.

Profesor Obmiński został zapamiętany jako człowiek o łagodnym usposobieniu, z którym łatwo było znaleźć wspólny język. Cieszył się popularnością wśród studentów, którzy nazywali go „Tadeuszem Dobrotliwym”. Był wirtuozem akwareli, a w ostatnich latach życia, mieszkając w przytulnym dworku przy ul. Szumlańskich, często malował akwarelę kwiaty²⁸⁹.

Ostatnim dziełem architektonicznym Tadeusza Obmińskiego, swoistym testamentem, był kościół wotywny pw. Matki Boskiej Ostrobramskiej na górnym Łyczakowie (ul. Łyczakowska 175; 1932-1934)²⁹⁰. Podobnie jak klasztor ss. Franciszkanek zaprojektowany przez jego nauczyciela – prof. Juliana Zachariewicza – tak i kościół Matki Boskiej Ostrobramskiej stoi na wzgórzu, na wzniesieniu jednego ze wzgórz Łyczakowa, dzięki czemu jest doskonale widoczny na tle pejzażu architektonicznego Lwowa.

s. 88-89.

²⁸³ Z. Popławski, *Dzieje ...*, s. 151, 303, 307.

²⁸⁴ T. Obmiński, *Budownictwo ogólne*, Lwów 1925.

²⁸⁵ I. Жук, *Тадеуш Обмінський – творець...*, s. 158; M. Pszczółkowski, *op. cit.*, s. 75-76.

²⁸⁶ I. Жук, *Тадеуш/Тадей Обмінський – архитектор...*, s. 55; I. Żuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 125; M. Pszczółkowski, *op. cit.*, s. 76.

²⁸⁷ ДАЛО, ф. 27, оп. 4, спр. 461, арк. 94.

²⁸⁸ T. Obmiński, *Fragmenty...*, s. 70.

²⁸⁹ Ustna informacja od wnuczki architekta, p. Marii Obmińskiej-Frydrychowicz.

²⁹⁰ A. Betlej, *Kościół wotywny p.w. Matki Boskiej Ostrobramskiej na Łyczakowie*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej...*, cz. 1, t. 12, s. 261-277.

Inicjatorzy i fundatorzy tego projektu ocenili nowy kościół jako „wotum na cudowne ocalenie (...) w żywiołowej burzy wojennej, z zalewu ukraińskiego i bolszewickiego”²⁹¹. W przeciwieństwie do tej myśli wyraźnie klasyczna forma łyżczakowskiego kościoła, naśladująca historyczny typ wczesnochrześcijańskiej bazyliki, nie odzwierciedla żadnych oznak architektury zaangażowanej narodowo²⁹².

Kościół Matki Boskiej Ostrobramskiej został konsekrowany w 1934 r. W tym czasie Tadeusz Obmiński już nie żył. Zmarł na zawał serca 18 lipca 1932 r. w wieku 58 lat. Został pochowany na Cmentarzu Łyczakowskim²⁹³.

Wybitny przedstawiciel lwowskiej szkoły architektonicznej, Tadeusz Obmiński, przeszedł do historii jako polsko-ukraiński architekt o europejskiej renomie.

Podsumowanie

Osobowości czterech twórców omówionych w niniejszym artykule można interpretować w różnych kontekstach: politycznym, społecznym, narodowym, konfesyjnym, językowym czy artystycznym. Znalazły one pośrednie odzwierciedlenie w połączeniu archaicznych i nowoczesnych cech architektury, w mieszanym, przejściowym stylu współautorskich projektów. Konkluzja ta pozwala przypomnieć tezę postawioną przez autora artykułu w jednej z jego wcześniejszych publikacji.

Była w niej mowa o architekturze Lwowa jako unikatowym dokumencie który odzwierciedla różne aspekty pluralistycznej kultury miejskiej, co pokazuje, jak różnorodne, czasem nawet antagonistyczne elementy współlistnieją w zintegrowanej przestrzeni architektonicznej – tak jak różne charaktery i dusze bliźniąt syjamskich mogą współlistnieć we wspólnym ciele. Powtarzając za przywołaną publikacją:

Różnorodne elementy historyczne, kulturowe i narodowe odzwierciedlone w historycznej architekturze Lwowa powinny być badane jako całość, we wspólnym kontekście. Wyznaczając linie demarkacyjne między nimi, należy być bardzo precyzyjnym i niezwykle ostrożnym: tylko doświadczony chirurg może rozdzielić bliźnięta syjamskie i nie skaleczyć pacjentów podczas operacji²⁹⁴.

²⁹¹ Cyt. za: *ibidem*, s. 262.

²⁹² I. Жук, *Тадеш Обмінський – творець...*, s. 161. Andrzej Betlej słusznie zauważył, że dla łyżczakowskiej świątyni historia pozostawiła tylko „jej uniwersalną funkcję sakralną” (A. Betlej, *Kościół...*, s. 277).

²⁹³ I. Жук, *Тадеш/Тадеш Обмінський – архитектор...*, s. 56; I. Žuk, *Zakopiańszczyzna...*, s. 125, przyp. 141.

²⁹⁴ I. Zhuk, *The Architecture of Lviv from the Thirteenth to the Twentieth Centuries*, [w:] *Lviv: A City in the Crosscurrents of Culture*, ed. J. Czaplicka, Cambridge, Mass. 2005, s. 122.

Historie czterech wybitnych architektów łączy kontekst wspólnego losu: w czasach *fin de siècle* i późniejszych historycznych katastrof każdy z nich, w większym czy mniejszym stopniu, miał na różny sposób doświadczyć głębokiego kryzysu, a nawet dramatycznego upadku swojej mieszanej tożsamości.

*Z języka ukraińskiego przetłumaczyli Adam Świątek
i Wiktoria Kudela-Świątek*

Bibliografia

Publikacje Juliana Zachariewicza

- Zachariewicz J., *Budowa kościoła i klasztoru PP. S. Św. Franciszka i Przenajśw. Sakramentu we Lwowie*, „Dźwignia” 1879, nr 12, s. 92, tabl. II, III, VI, VII, IX, XI, XII.
- Zachariewicz J., *Israelitischer Tempel in Czernowitz*, „Allgemeine Bauzeitung” 1882, s. 48-49, tabl. 28-32.
- Zachariewicz J., *Kilka słów o niedosłej restauracji Synagogi na placu Rybim we Lwowie (z 6 tablicami)*, „Czasopismo Techniczne” 1896, nr 5, s. 60-61, tabl. I-II, IV-VII; nr 6, s. 73-75.
- Zachariewicz J., *K.k. technische Hochschule in Lemberg*, „Allgemeine Bauzeitung” 1881, s. 95-96, tabl. 70-76.
- Zachariewicz J., *O poglądach J. Świecianowskiego na harmonię w architekturze*, [w:] „Dźwignia” 1879, nr 3, s. 17-19.
- Zachariewicz J., *Odczyt o architekturze. Wygłoszony 19. Marca 1877, Lwów 1877.*
- Zachariewicz J., *Szafa biblioteczna c. k. lwowskiej Szkoły Politechnicznej*, „Dźwignia” 1880, nr 3, s. 22-23, tabl. II.
- Zachariewicz J., *Wiadomości o pracach architektonicznych w kraju*, „Czasopismo Techniczne” 1891, nr 9, s. 65-67.
- Zachariewicz J., *Wycieczka w powiat sokalski*, Lwów 1892.
- Zachariewicz J., *Zamek w Husiatynie projektu prof. J. Zachariewicza*, „Czasopismo Techniczne” 1890, nr 6, s. 49, tabl. 5.
- [Zachariewicz J., Szaraniewicz I.], *Wycieczka do Załukwi, Halicza i na Kryłos*, „Dźwignia” 1882, nr 11, s. 164-165; nr 12, s. 175-195; tabl. XII-XV.

Publikacje Iwana Lewińskiego

- Lewiński J., *O budownictwie utylitarnem. Wykład wstępny prof. Jana Lewińskiego, wygłoszony dnia 14 listopada 1901 w Szkole Politechnicznej*, „Czasopismo Techniczne” 1902, nr 3, s. 38-39; nr 4, s. 54-56.
- Lewiński J., *Znaczenie rzutu poziomego w budownictwie utylitarnem i w gospodarstwie społecznym. Wykład inauguracyjny prof. Jana Lewińskiego, wygłoszony w auli Szkoły politechnicznej w dniu otwarcia roku szkolnego 1903/4*, „Czasopismo Techniczne” 1903, nr 23, s. 320-321; nr 24, s. 332-334.

Publikacje Tadeusza Obmińskiego

Obmiński T., *Budownictwo ogólne*, Lwów 1925.

Obmiński T., *Fragmety budownictwa drewnianego w ziemi nowogrodzkiej*, „Architekt” 1909, z. 4, s. 67-70.

Obmiński T., *Kilka uwag o drewnianych cerkwiach w Galicyi (z trzema tablicami)*, „Czasopismo Techniczne” 1902, nr 7, s. 100-101, tabl. III, IV, V.

Obmiński T., *O cerkwiach drewnianych w Galicyi*, „Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce” 1915, z. 9, s. 399-432.

Źródła archiwalne

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ЦДІАУЛ):

ф. 146, оп. 4,

спр. 4321, 5161.

ф. 165, оп. 66,

спр. 119.

ф. 195, оп. 1,

спр. 62.

ф. 201, оп. 4a,

спр. 1666.

ф. 514, оп. 1,

спр. 137.

Lwowska Narodowa Biblioteka Naukowa Ukrainy im. W. Stefanyka (Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, ЛННБУ ім. Стефаника):

ф. ТЛБ,

спр. 27.

Muzeum Architektury Ludowej i Życia Wsi im. K. Szeptyckiego we Lwowie (Музей народної архітектури та побуту ім. К. Шептицького):

інв. № АП-6176/23 Д-107.

Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego (Державний архів Львівської області, ДАЛО):

ф. 2,

оп. 1,

спр. 36, 38, 56, 58, 124, 126, 128, 129, 159, 590, 958, 1009, 1086, 1743, 1780, 2119, 2676, 3069, 3640, 3768, 4198, 4530, 5170, 5177, 5248, 5250, 5266, 5272, 5308, 5311, 5425, 5428, 5431, 5494, 5555, 6286, 6409, 7133, 7338, 7367.

оп. 2,

спр. 288, 330, 652, 698, 699, 706, 1228, 1242, 1243, 2254, 2255, 2256, 2288, 2528, 2550, 2571, 2572, 2573, 2609, 2676, 2899, 3700, 3806, 4763, 4764, 5504.

оп. 3,

спр. 1009.

- ф. 27,
 оп. 4,
 спр. 363, 461, 967.
 оп. 5,
 спр. 18671, 18672, 18673.

Źródła drukowane

- [Chmiel A.], *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Historii Sztuki za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1899 roku*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1906, t. 7, z. 1-2.
Institut technologiczny Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie. Sprawozdanie za lata 1909 do 1912, Lwów 1913.
Księga pamiątkowa towarzystwa „Bratniej pomocy” słuchaczy Politechniki we Lwowie, Lwów 1897.
Sprawozdanie dyrekcji Miejskiego Muzeum Przemysłowego we Lwowie za lata 1874-1910, Lwów 1911.
Sprawozdanie z czynności i posiedzeń plenarnych Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie za rok 1907, Lwów 1909.
Звіт Комітету будови Руского товариства педагогічного у Львові за час від 1 січня до 31 грудня 1909, Львів 1909.

Wspomnienia

- Grabski S., *Pamiętniki*, t. 1, Warszawa 1989.
 Нагірний В., *З моїх споминів*, Львів 1935.
 Шанковський Л., *Оброшин й оброшинці у визвольних змаганнях 1918-1919 років (на підставі споминів учасників)*, Львів 2000.

Źródła wywołane

- Ustne informacje od Krystyny Jurasz-Dąbskiej.
 Ustne informacje od Marii Obmińskiej-Frydrychowicz.

Czasopisma

- „Allgemeine Bauzeitung” 1881-1882.
 „Architekt” 1900, 1904, 1907-1909, 1913.
 „Czasopismo Techniczne” 1888, 1890-1891, 1896, 1901-1904, 1907, 1913.
 „Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim” 1870, 1885, 1909.
 „Dźwignia” 1877-1880, 1882.
 „KurjerLwowski” 1901.
 „Nasz Kraj” 1910.
 „Przemysłowiec” 1903-1904.
 „Słowo Polskie” 1901.
 „Wschód” 1902.
 „Діло” / „Дѣло” 1894, 1906, 1909.

Literatura przedmiotu

- Achleitner F., *The Pluralism of Modernity. The Architectonic „Language Problem” in Central Europe*, [w:] *Shaping the Great City. Modern Architecture in Central Europe, 1890-1937*, eds. E. Blau, M. Platzer, Munich-London-New York 1999, s. 94-106.
- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 2, t. 7, Wrocław [et al.] 1995.
- Album inżynierów i techników w Polsce*, Lwów 1932.
- Bałaaban M., *Szpital żydowski we Lwowie*, „Wschód” 1902 z 19 XI, s. 3-5.
- Barański F., *Przewodnik po Lwowie. Z planem i widokami Lwowa*, Lwów [1902].
- Die Bauunternehmung J. Sosnowski & A. Zacharjewicz*, „Moderne Illustrierte Zeitung” 1913, Nr. spec.: Galizien, s. 178-180.
- Betlej A., *Kościół wotywny p.w. Matki Boskiej Ostrobramskiej na Łyczakowie*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, cz. 1, *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J. K. Ostrowski, t. 12, *Kościoty i klasztory Lwowa z wieków XIX i XX*, red. A. Betlej, Kraków 2004, s. 261-277.
- Bohdanova J., *Public Buildings and the Eastern Fairs*, [w:] *Lviv. City, Architecture, Modernism*, eds. B. Cherkes, A. Szczerski, Wrocław 2016, s. 170-214.
- Bohdanova J., Cherkes B., Linda S., *Sources of modernism: architectural education in the Lviv Polytechnic*, [w:] *Lviv: city, architecture, modernism*, eds. B. Cherkes i A. Szczerski, Wrocław 2016, s. 370-403.
- Boniecki A., *Herbarz polski. Część I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 14, Warszawa 1911.
- Brzozowski S.M., *Obmiński Tadeusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 23, Wrocław [et al.] 1978, s. 431-432.
- Budowa nowego dworca we Lwowie*, „Kurjer Lwowski” 1901, nr 210 z 31 VII, s. 4.
- Curtis W.J.R., *Modern Architecture Since 1900*, London 1996.
- Czaplicki H., *Mosty żelazno-betonowe systemu Hennebique’a na drogach krajowych i powiatowych w Galicyi*, „Czasopismo Techniczne” 1907, nr 13, s. 206-209; nr 14, s. 217-218; nr 15, s. 229-230, tabl. XIV-XVI.
- Czerkes B., Danczak I., *Architekt Julian Zachariewicz w ukraińskiej i polskiej kulturze*, [w:] *Ochrona wspólnego dziedzictwa kulturowego*, Warszawa 1993, s. 72-85.
- Czerner O., *Lwów na dawnej rycinie i planie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1997.
- Doroczne walne Zgromadzenie „Koła Architektów Polskich”*, „Czasopismo Techniczne” 1913, nr 11, s. 127.
- Finkelstein M., *System Hennebique w Galicyi*, „Czasopismo Techniczne” 1902, nr 14, s. 199.
- Galicyjska Kasa Oszczędności*, A.B., „Czasopismo Techniczne” R. 9, 1891, nr 21, s. 163-167.
- Geist J.F., Kürvers K., *Das Berliner Mietshaus 1862-1945. Eine dokumentarische Geschichte von „Meyer’s-Hof” in der Ackerstraße 132-133, der Entstehung der Berliner Miethausquartiere und der Reichshauptstadt zwischen Gründung und Untergang*, München 1984.
- Gmach Galicyjskiej Kasy Oszczędności we Lwowie*, „Architekt” 1900, nr 1, s. 10.
- Gmach kasy oszczędności we Lwowie*, „Czasopismo Techniczne” 1890, nr 14, s. 119.
- Graf O.A., *Otto Wagner. Das Werk des Architekten*, Bd. 2, *Werkverzeichnis 1903-1918*, Wien-Köln-Weimar 1994.
- Herzig F., *Katedra niegdyś kolegiata w Tarnowie wraz z krótką wzmianką o innych kościołach tarnowskich. Szkic historyczny na pamiątkę 500. rocznicy istnienia tegoż kościoła*, Tarnów 1900.

- Hitchcock H.-R., *Architecture. Nineteenth and Twentieth Centuries*, New Haven–London 1977.
- Hoszowski S., *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772-1914*, Lwów 1935.
- Janusz B., *Zabytki architektury Lwowa*, [w:] *Lwów dawny i dzisiejszy*, red. B. Janusz, Lwów 1928, s. 7-49.
- Jaroszewski T.S., *Od klasycyzmu do nowoczesności. O architekturze polskiej XVIII, XIX i XX wieku*, Warszawa 1996.
- Jurasz-Dąmbska K., Julian Oktawian Zachariewicz 1837-1898. Życie i dzieło (maszynopis w zbiorach Krystyny Jurasz-Dąmbskiej).
- Kamienobrodzki A., *O budowie gmachów c.k. Szkoły Politechnicznej we Lwowie*, „Dźwignia” 1877, nr 5, s. 35-36.
- Kassal-Mikula R., *Heinrich von Ferstel (1828-1883). Bauten und Projekte für Wien. Hermessvilla, Lainzer Tiergarten, 26. März 1883 bis 18. März 1884*, Wien 1983, *Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien*, 81.
- Komar Ż., *Allegory and symbol: Galicia in art*, [w:] *The Myth of Galicia*, eds. J. Purchla [et al.], Kraków 2014, s. 209-213.
- Komar Ż., Bohdanova J., *Secesja we Lwowie*, Kraków 2014.
- Komorowski B., *Rozwój ruchu umysłowego i towarzyskiego we Lwowie w okresie 1870-1895*, [w:] *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870-1895*, Lwów 1896, s. 664-683.
- Konkurs na dom izby handlowej i przemysłowej we Lwowie*, „Architekt” 1907, z. 7, s. 3-9, tabl. 1.
- Kościół w Zarzeczcu*, „Dźwignia” 1880, nr 11, s. 98.
- Kowalczuk M., *Rozwój terytoryalny miasta*, [w:] *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870-1895*, Lwów 1896, s. 299-351.
- Krajewski A., *Lwowskie przedmieścia. Obrazki i szkice z przed pół wieku*, Lwów 1909.
- Kramarz H., *Samorząd Lwowa w czasie pierwszej wojny światowej i jego rola w życiu miasta*, Kraków 1994.
- Krasny P., *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596-1914*, Kraków 2003.
- Krasny P., *Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i Św. Józefa oraz klasztor SS. Karmelitanek Bosych*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, cz. 1, *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, t. 12, *Kościoty i klasztory Lwowa z wieków XIX i XX*, red. A. Betlej, Kraków 2004, s. 135-152.
- Krasny P., *Kościół p.w. Najświętszego Serca Jezusa i klasztor SS. Franciszkanek Najświętszego Sakramentu*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J. K. Ostrowski, cz. 1, *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J. K. Ostrowski, t. 12, *Kościoty i klasztory Lwowa z wieków XIX i XX*, red. A. Betlej, s. 77-101.
- Kronika*, „Słowo Polskie” 1901, nr 355 z 1 VIII, s. 2.
- Kronika miejscowa*. Lwów, 1 sierpnia, „Słowo Polskie” 1901, nr 356 z 2 VIII, s. 4.
- Kruft H.-W., *A History of Architectural Theory. From Vitruvius to the Present*, New York 1994.
- Księga pamiątkowa towarzystwa „Bratniej pomocy” słuchaczy Politechniki we Lwowie*, Lwów 1897.
- Lambourne L., *The Aesthetic Movement*, London 1996.
- Lameński L., *Z dziejów środowiska architektonicznego Krakowa w latach 1879-1932. Tadeusz Stryjeński i jego współpracownicy*, [w:] *Architektura XIX i początku XX wieku*, red. T. Grygiel, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 23-37.

- Lewicki J., *Między tradycją a nowoczesnością. Architektura Lwowa lat 1893-1918*, Warszawa 2005.
- Lityński M., *Pamiętkowy opis teatru miejskiego we Lwowie*, Lwów 1900.
- Lwowski dworzec kolejowy, „Przemysłowiec” R. 1, 1903-1904, nr 27, s. 7-8.
- Łoza S., *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954.
- Mańkowski T., *Początki nowożytnego Lwowa w architekturze*, Lwów 1923.
- Mączyński F., *Najnowszy Lwów*, „Architekt” 1908, z. 9, s. 91-97.
- Merkury, „Nasz Kraj” 1910, nr 82 z 22 I, s. 8-9.
- Mitican I., *Gara Iași la 100 de ani*, „Revista Căilor Ferate” 1971, nr 1, s. 47-49.
- Münnich T., *Kościół św. Jana Chrzciciela we Lwowie*, „Czasopismo Techniczne” 1888, nr 16, s. 135-136, tabl. VIII.
- Nechaj J., *Pierwsze kroki żelbetu w Polsce*, „Cement” 1937, nr 8, s. 113-115.
- Nicieja S.S., *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786-1986*, Wrocław [et al.] 1988.
- Norwerth E., *Konkurs na budowę gmachu Ministerstwa Robót Publicznych i Banku Gospodarstwa Krajowego*, „Architektura i Budownictwo” 1927, z. 10, s. 307-330.
- Nowak M., *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865-1914*, Gdańsk 2018.
- Nowy dworzec kolei państwowej we Lwowie, „Architekt”, 1904, nr 7, s. 101-110, tabl. XXXI, XXXIII-XXXVIII.
- Olszewski A.K., *Nowa forma w architekturze polskiej 1900-1925. Teoria i praktyka*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.
- Omilanowska M., *Świątynie handlu. Warszawska architektura komercyjna doby wielkomięskiej*, Warszawa 2004.
- Orłowicz M., *Ilustrowany przewodnik po Lwowie. Ze 102 ilustracjami i planem miasta*, Lwów-Warszawa 1925.
- Ostaszewski-Barański K., *Pogląd na działalność reprezentacji król. stołecznego miasta Lwowa w okresie 1871-1895*, [w:] *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870-1895*, Lwów 1896, s. 53-263.
- Ostrowski J.K., *Kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Śnieżnej*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, cz. 1, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, t. 19, *Kościół i klasztory Lwowa z okresu przedrozbiorowego. 1*, Kraków 2011, s. 35-54.
- Ostrowski J.K., *Kościół parafialny p.w. Św. Wojciecha w Bucniowie*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, cz. 1, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, t. 16, Kraków 2011, s. 33-41.
- Ostrowski J.K., *Kościół p.w. Św. Jana Chrzciciela*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, cz. 1, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, t. 19, *Kościół i klasztory Lwowa z okresu przedrozbiorowego. 1*, Kraków 2011, s. 13-33.
- Pańkowski J., *Gmach Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie*, „Architektura i Budownictwo” 1932, z. 10, s. 301-320.
- Petrus J.T., *Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Stryju*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, cz. 1, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, t. 9, Kraków 2001, s. 207-242.

- Pevsner N., *Pioneers of Modern Design. From William Morris to Walter Gropius*, Harmondsworth 1987.
- Pisma do redakcji, „Czasopismo Techniczne” 1904, nr 9, s. 135-136
- Popławski Z., *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844-1945*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992.
- Popławski Z., *Wykaz pracowników naukowych Politechniki Lwowskiej w latach 1844-1945*, Kraków 1994.
- Powszechna wystawa krajowa 1894 r. i siły produkcyjne kraju. Wstęp geograficzno-statystyczny. *Historia i organizacja wystawy*, t. 1, Lwów 1897.
- Projekt norm do obliczania wynagrodzenia za pracę architektów i budowniczych, „Dźwignia” 1878, nr 5 (dodatek), s. 1-3.
- Prokopowych M., *Habsburg Lemberg. Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772-1914*, West Lafayette 2009.
- Pszczółkowski M., *Tadeusz Obmiński – architekt dwóch kultur*, „Studia z Architektury Nowoczesnej” 2018, t. 6: *Architektura polska – między Wschodem a Zachodem*, s. 71-93.
- Purchla J., *Czy Lwów wybije się na „Mikrokosmos”? Uwagi na marginesie książki Markiana Prokopowycza Habsburg Lemberg. Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772-1914, West Lafayette, Indiana 2008*, ss. 365, „Kwartalnik Historyczny” R. 119, 2012, nr 2, s. 341-363.
- Rozmaitości, „Czasopismo Techniczne” 1903, nr 11, s. 156.
- Rozstrzygnięcie konkursu na gmach uniwersytetu we Lwowie. (Wyciąg z protokołu), „Architekt”, 1913, z. 5-6, s. 69-81, tabl. 12-17.
- Schorske C.E., *Fin-de-Siècle Vienna. Politics and Culture*, New York 1981.
- [Sosnowski J., Zachariewicz A.], *J. Sosnowski i A. Zachariewicz*, Kraków [1913].
- Szczepanowski S., *Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, Lwów 1888.
- Szysko-Bohusz A., *Zadania polskiej architektury nowoczesnej*, Lwów 1913.
- Towarzystwo Politechniczne we Lwowie 1877-1902. *Pamiętnik Jubileuszowy*, red. E.B. Grzębski, Lwów 1902.
- Wagner-Rieger R., *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*, Wien 1970.
- Wallis M., *Secesja*, Warszawa 1974.
- Wiadomości personalne, „Dźwignia” 1877, nr 5, s. 40.
- Wiczkowski J., *Lwów, jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście*, Lwów 1907.
- Willa prof. J. Boguckiego w Mikuliczynie, „Architekt” 1904, z. 7, s. 125-126, tabl. XL-XLII.
- Zabytki sztuki w Polsce. Zdjęcia wykonane przez słuchaczy Wydziału Budownictwa c. k. Szkoły Politechnicznej we Lwowie pod przewodnictwem profesora Juliana Zachariewicza i asystentów, z. 2, 3, Lwów 1885.
- Zajączkowski W., C.K. *Szkoła Politechniczna we Lwowie. Rys historyczny jej założenia i rozwoju, tudzież stan jej obecny*, Lwów 1894.
- Żuk I., *The Architecture of Lviv from the Thirteenth to the Twentieth Centuries*, [w:] *Lviv: A City in the Crosscurrents of Culture*, ed. J. Czaplicka, Cambridge, Mass. 2005, s. 95-130.
- Żebrowski R., „Lwigród” – utracone decorum, „Almanach Muszyny” 2009, s. 85-101.
- Żuk I., *Architektura Lwowskiej Izby Handlowo-Przemysłowej*, [w:] *Przed wielkim jutrem. Sztuka 1905-1918. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*. Warszawa, październik 1990, [red. T. Hrankowska], Warszawa 1993, s. 115-129.
- [Żuk I.], *Julian Zachariewicz 1837-1898. Alfred Zachariewicz 1871-1937. Wystawa twórczości*. Katalog, Warszawa 1996.

- Żuk I., *Twórczość Alfreda Zachariewicza a historia architektury Lwowa*, [w:] *Sztuka i historia. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Kraków, listopad 1988*, red. M. Bielska-Lach, Warszawa 1992, s. 343-356.
- Żuk I., *Zakopiańszczyzna – secesja – neoklasycyzm. Ewolucja stylowa w twórczości Tadeusza Obmińskiego*, „Folia Historiae Artium. Seria Nowa” 2017, t. 15, s. 97-126.
- Барицький А., *Дім музичного товариства ім. М. Лисенка*, [w:] *Український ілюстрований календар товариства „Просвіта” з термінарком і літературно-науковим збірником на звичайний рік 1917*, Львів 1917, s. 223.
- Бірюльов Ю., *Захаревич Альфред Владислав*, [w:] *Енциклопедія Львова*, ред. А. Козицький, т. 2, Львів 2008, s. 412-415.
- Бірюльов Ю., *Захаревич Юліан Октавіан*, [w:] *Енциклопедія Львова*, ред. А. Козицький, т. 2, Львів 2008, s. 415-420.
- Бірюльов Ю., *Захаревичі: творці столичного Львова*, Львів 2010.
- Вуйцик В., *Монастир Святого Онуфрія у Львові*, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»” 2004, ч. 14, s. 48-59.
- Данилюк А., *Скарби народної архітектури Гуцульщини. Етнографічний нарис*, Львів 2000.
- „Дністер” у власній хаті, „Діло” 1906, ч. 227 z 21 X, s. 3.
- Дрб́нй вѣсти*, „Дѣло” 1894, ч. 15 z 20 I, s. 3.
- Енциклопедія українознавства. Словникова частина*, зош. 16, ред. В. Кубійлович, Париж–Нью-Йорк 1962.
- Жук І., *Іван Левинський, архітектор-будівничий Львова*, „Архітектура України” 1992, № 2, s. 20-28.
- Жук І., *Іван Левинський та його будівельна фірма за часів передвоєнної кризи і Великої війни*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” 2015, ч. 26, s. 252-266.
- Жук І., *Львів Левинського: місто і будівничий*, Київ 2010.
- Жук І., *Проект „Кастелівка”*, [w:] *Іван Левинський. Імпульс*, Львів 2019, s. 20-33.
- Жук І., *Тадеуш/Тадей Обмінський – архітектор сецесійного Львова*, „Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість” 2015, вип. 8, s. 35-56.
- Жук І., *Тадеуш Обмінський – творець і дослідник сакральної архітектури*, „Наукові записки Українського католицького університету” 2010, ч. 2: *Історія*, вип. 1, s. 149-161.
- Жук І., *„Теорія архітектурних цивілізацій”: критичні уваги щодо монографії Маркіяна Прокоповича Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772–1914 (West Lafayette: Purdue University Press, 2009)*, „Україна Модерна” 2016, ч. 23, s. 216-271.
- Грицак Я., *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886)*, Київ 2006.
- Корнелля А., *„Різьбив душі людей силою характеру, молотом енергії і кров'ю серця”*, [w:] *Іван Левинський. Його життя та праця*, Львів 1934, s. 23-38.
- Лінда С., *Архітектура*, [w:] *Архітектура Львова. Час і стилі. XIII–XXI ст.*, ред. Ю. Бірюльов, Львів 2008, s. 270-385.
- Лінда С., *Кастелівка: народно-романтичні тенденції у розвитку архітектури львівського історизму*, „Народознавчі Зошити” 2000, ч. 2, s. 272-281.
- Лучишин І., *Товариство „Праця”*, [w:] *Іван Левинський. Його життя та праця*, Львів 1934, s. 39-52.

- Нога О., *Іван Левинський: архітектор, підприємець, меценат*, Львів 2009.
- Олексин І., *Життя і діяльність Івана Левинського*, [w:] *Іван Левинський. Його життя та праця*, Львів 1934, s. 8-22.
- Провідник по виставі краєвій у Львові з особливим оглядом на відділ етнографічний і на навільон руских народних товариств*, Львів 1894.
- Слободян В., *Архітектор Лев Левинський*, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»” 2005, ч. 15, s. 12-21.
- Ф[едорців] Ф., *Іван Левинський*, [w:] *Ілюстрований календар товариства „Просвіта” з літературним збірником на переступний рік 1920*, Львів 1919, s. 341-343.
- Шевченко І., *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття*, Львів 2001.
- Шухевич В., *Участь Русинів у промислово-літургічній виставі, „Діло” 1909*, ч. 154 z 17 VII, s. 1-2.
- Ямаш Ю., *Архітектура Львівської опери*, Львів 2020.

Илустрације

1. Julian Zachariewicz. Źródło: Fot. ze zbiorów rodzinnych K. Jurasz-Dąbskiej.
2. Alfred Zachariewicz. Źródło: Fot. ze zbiorów rodzinnych K. Jurasz-Dąbskiej.
3. Iwan Lewiński. Źródło: Fot. z publikacji *Towarzystwo Politechniczne we Lwowie 1877-1902. Pamiętnik Jubileuszowy*, red. E.B. Grzębski, Lwów 1902, s. 8.
4. Tadeusz Obmiński. Źródło: Fot. ze zbiorów rodzinnych M. Obmińskiej-Frydrychowicz.
5. Politechnika Lwowska, gmach główny i budynek Wydziału Chemicznego. Źródło: Fot. z kolekcji O. Korobowa.
6. Willa „Julietka”. Stan na 2015 r. Źródło: Fot. Ihor Żuk.
7. Herb Juliana Oktawiana z Lwigródu Zachariewicza z jego dyplomu nadania szlachectwa. Źródło: archiwum rodzinne K. Jurasz Dąbskiej.
8. Publikacja o firmie „J. Sosnowski i A. Zachariewicz”, fot. Budynku Banku Lwowskiego („Moderne Illustrierte Zeitung” 1913, Nr. spec.: *Galizien*, s. 178). Tekst pokazuje podział funkcji zawodowych w „tandemie” Sosnowskiego i Zachariewicza: Józef Sosnowski wymieniany jest jako inżynier budownictwa, a Zachariewicz jako architekt.
9. Fotografia mostu na Wisłoce obok wsi Przeczycza. Źródło: [Sosnowski J., Zachariewicz A.], *J. Sosnowski i A. Zachariewicz*, Kraków [1913], s. 13 [19].
10. Sala operacyjna w budynku Ziemskiego Towarzystwa Kredytowego. Źródło: Fot. Ihor Żuk.
11. Alfred Zachariewicz w latach 20. XX w. Źródło: Fot. ze zbiorów K. Jurasz-Dąbskiej.
12. Teksty reklamowe przedsiębiorstwa Iwana Lewińskiego, pieczętki firmowe i podpisy właściciela.
13. Budowa Teatru Miejskiego we Lwowie. Źródło: Fot. z kolekcji I. Kotłobułatowej.
14. Projekt teatru ukraińskiego, rysunek fasady. Źródło: ЦДІАУЛ, ф. 514, оп. 1, спр. 137, арк. 5.
15. List informujący o zwolnieniu prof. Iwana Lewińskiego z Politechniki Lwowskiej. Źródło: ДАЛО, ф. 27, оп. 4, спр. 363, арк. 45.
16. Grób Iwana Lewińskiego („przemysłowca”, „profesora Lwowskiej Techniki”) w kwaterze 73 na Cmentarzu Łyczakowskim oraz grobowiec rodzinny Lewińskich w kwaterze 68,

- w którym pochowano jego żonę, Marię z Bronikowskich Lewińską, i brata Lwa Lewińskiego starszego („powstańca z roku 1863”). Charakterystyczne jest, że imię ostatniego z wymienionych figuruje w ukraińskiej formie: Lew, a nie Leon.
17. Świadcstwo urodzenia i chrztu Tadeusza Obmińskiego. Źródło: ДАЛО, ф. 27, оп. 4, спр. 461, арк. 106.
 18. Projekt północnej fasady budynku Towarzystwa „Dnister” z secesyjnymi maskami i herbami, którymi je zastąpiono. Źródło: ДАЛО, ф. 2, оп. 2, спр. 3806, арк. 102.
 19. Wersje „F1”, „F2”, „F3” projektu budynku uniwersytetu autorstwa Obmińskiego pt. *Quod felix faustum fortunatumque sit*, zaprezentowanego na konkursie w 1912 r. Źródło: „Architekt” 1913, z. 5-6, s. 79, tabl. 14.
 20. Cerkiew św. Jerzego w Drohobyczu i jej detale. Rysunek autorstwa Tadeusza Obmińskiego. Źródło: Muzeum Architektury Ludowej i Życia Wsi im. K. Szeptyckiego we Lwowie, інв. № АП-6176/23 Д-107.

1. Julian Zachariewicz.

2. Alfred Zachariewicz.

3. Iwan Lewiński.

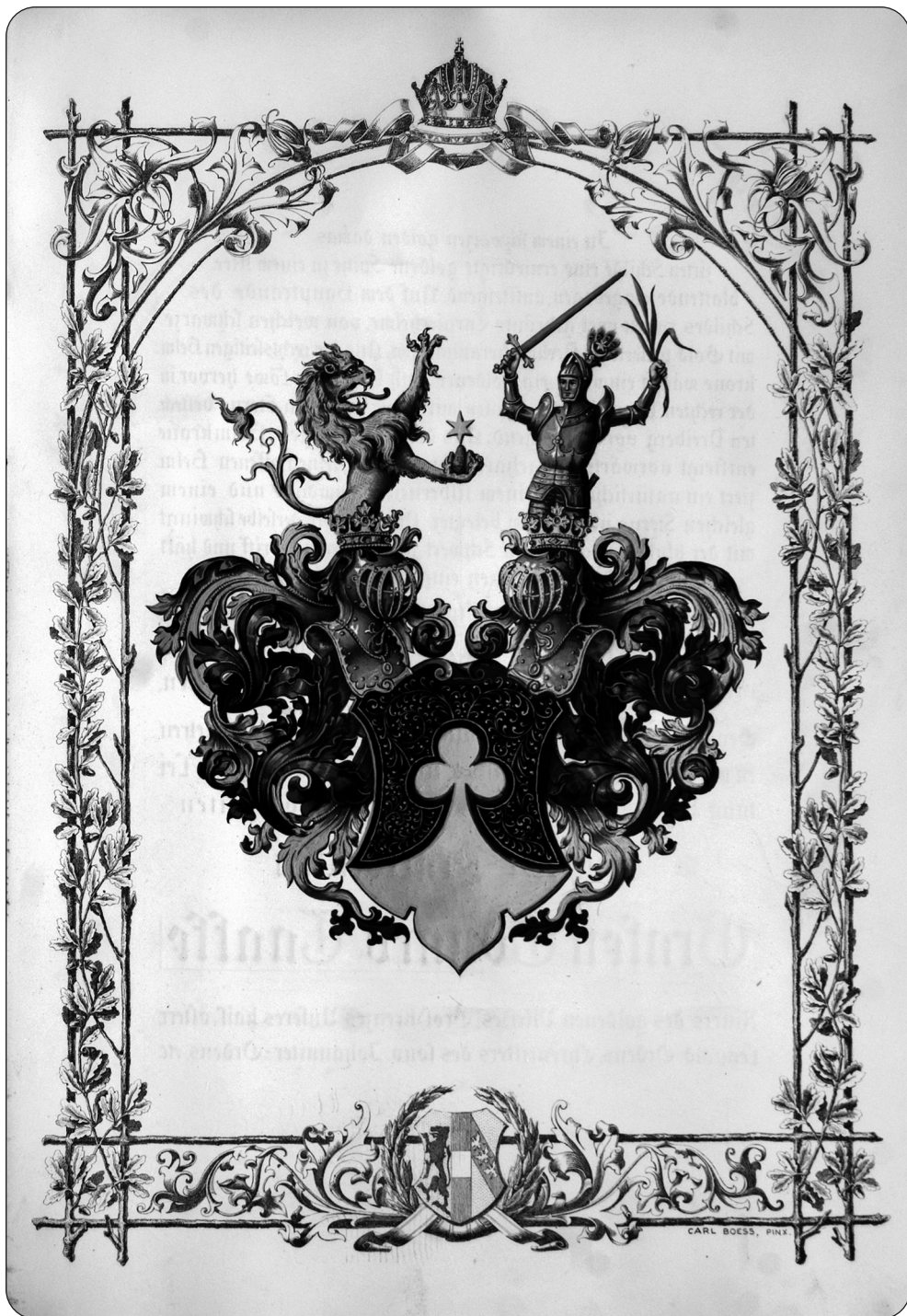
4. Tadeusz Obmiński.

5. Politechnika Lwowska, gmach główny i budynek Wydziału Chemicznego.

6. Willa „Julietka”. Stan na 2015 r.

7. Herb Juliana Oktawiana z Lwigrodu Zachariewiczza z jego dyplomu nadania szlachectwa.

Die Bauunternehmung J. Sosnowski & A. Zacharjewicz.

Unter den Lemberger Baufachleuten jüngerer Generation zählen die Inhaber der vorstehenden Firma (J. Sosnowski und Alfred Ritter von Zacharjewicz) zu den prominenten Persönlichkeiten der Hauptstadt Galiziens. Sosnowski, mehr Bauingenieur, und Zacharjewicz, Architekt, der auch schon mit dem Titel eines Baurates ausgezeichnet wurde, sind Persönlichkeiten von durchaus individueller Prägung, die, in bezug auf Schulen und Meister, an denen sie sich herangebildet haben, als vollbürtige Jünger eingeschätzt wurden und kaum zur Selbständigkeit berechtigt, gleich beim Eintritt in die Öffentlichkeit, Beweise voller Eignung erbracht und auch im Besitze aller Voraussetzungen zu rascher Geltendmachung von Person und Qualität sich erwiesen haben. In allen ihren Handlungen und Werken konnte man bei den beiden schliesslich, auch heute noch jungen Künstlern ein ebenso starkes Wollen wie volles Können beobachten und eben in der Sicherheit ihres Auftretens und dem Festhalten an ihren Grundsätzen lag die überzeugende und gewinnende Kraft, das gewisse Fluidum zwischen der Öffentlichkeit, den verschiedenen Auftraggebern und den beiden schaffenden Künstlern. Sie besserten und feilten gewiss an sich und ihren Bauwerken, sie

folgten auch aufmerksamst dem Zuge der Zeit und der Moderne, ohne jedoch die eigene Note aufzugeben, wie aus sich selbst schöpfend und schaffend. So kann von einer Nüchternempfindung oder Nachbildung keinesfalls die Rede sein. Es sind eben Schöpfungen aus eigenem Ingenium, wenn auch das als angemessen Erkannte volle Berücksichtigung fand.

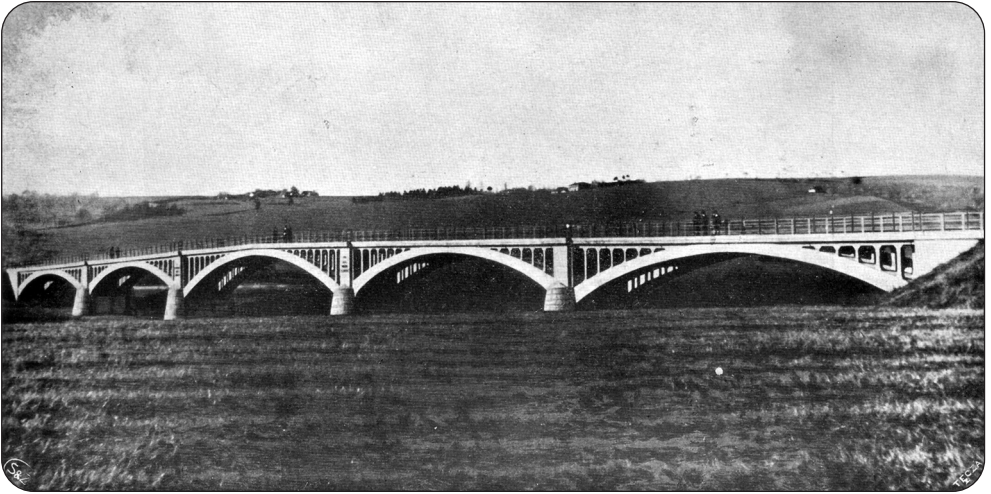
Das Unternehmen, das in Lemberg, „Na Błonie“

Nr. 3 grossangelegte Lager Räume, Konstruktionswerkstätten und Fabrikanlagen errichtet hat, befasst sich, wie bereits bemerkt, nebst dem Bau von Häusern aller Art—also von Mietwohnhäusern, öffentlichen Bauten, Villen usw.— auch mit Brückenbauten, mit der Ausführung von Konstruktionen aller Art in feuersicherem Eisenbeton, stellt Verdachungen, Kuppeln, Tunnelle her, vollführt Kanalisierungen, Mühlenbauten, Fabrikanlagen usw. und hat es verstanden auf allen diesen Gebieten sich einen Namen von bekanntem gutem Klang zu schaffen.— Unsere Leser finden in der heutigen Nummer drei Brücken abgebildet, und zwar die „Brücke bei Białożowa“, ferner die beiden „Brücken bei Kossów“, ebenso die „Unterfahrt der Kapielna-Gasse (Badgasse) in Lemberg“— unter der Eisenbahnstrecke Lemberg-Pod-

Das neue Direktionsgebäude der Lemberger Bank. Ausgeführt von der Bauunternehmung J. Sosnowski & A. Zacharjewicz, Lemberg.

8. Publikacja o firmie „J. Sosnowski i A. Zacharjewicz”, fot. Budyńku Banku Lwowskiego („Moderne Illustrierte Zeitung” 1913, Nr. spec.: Galizien). Tekst pokazuje podział funkcji zawodowych w „tandemie” Sosnowskiego i Zacharjewicza: Józef Sosnowski wymieniany jest jako inżynier budownictwa, a Zacharjewicz jako architekt.

9. Fotografia mostu na Wisłóce obok wsi Przeczyca.

10. Sala operacyjna w budynku Ziemskiego Towarzystwa Kredytowego.

11. Alfred Zachariewicz w latach 20. XX w.

Jan Lewiński

koncesjonowany budowniczy.
Lwów, ul. Krzyżowa 42.

Adres telegr.
Lewiński, Lwów.

Telefon Nr. 199.
0000000000

Rento dyrower:
w austr. weg. Banku
wst. Lwowski.

Rento
pocz. Kasz oszczed.
Dr. 637.015.

Katlowe piece i kominki
kolorowe i białe różnych stylów.
Kuchnie i wanny kąpielowe.
Terrakota i majolika budowlana.

DACHÓWKI
(karpiołki) glazurowe.
Płytki glazurowe
i majolikowe na ściany

Podłogi sosnowe maszynowe
heblowane na pióro i wprost $\frac{3}{4}$ i $1\frac{1}{4}$
cała grube.

LISTWY DREWNIANE profilowane
MATERYAŁY DRZEWNE
impregnowane
przeciw zapaleniu się i grzybowi.

Ścianki gipsowe
własnego wyrobu.

7-55

Иванъ Левинський
концес. будовничий
у Львовѣ.

Левинський

JAN LEWIŃSKI
ARCHITEKT-BAUWEISER
Przedsiębiorstwo fabryczne
dla przemysłu budowlanego
Lwów, ul. A. Gr. Potockiego 58.

Jan Lewiński

Skala 1:100

JAN LEWIŃSKI
ARCHITEKT-BAUMEISTER
Unternehmung mit fabriks-
mässigem Betriebe für Bauindustrie
Lemberg, A. Gr. Potocki-gasse 58.

ФІРМА
Іван Левинський
у Львові, ул. А. гр. Потоцького ч. 58.

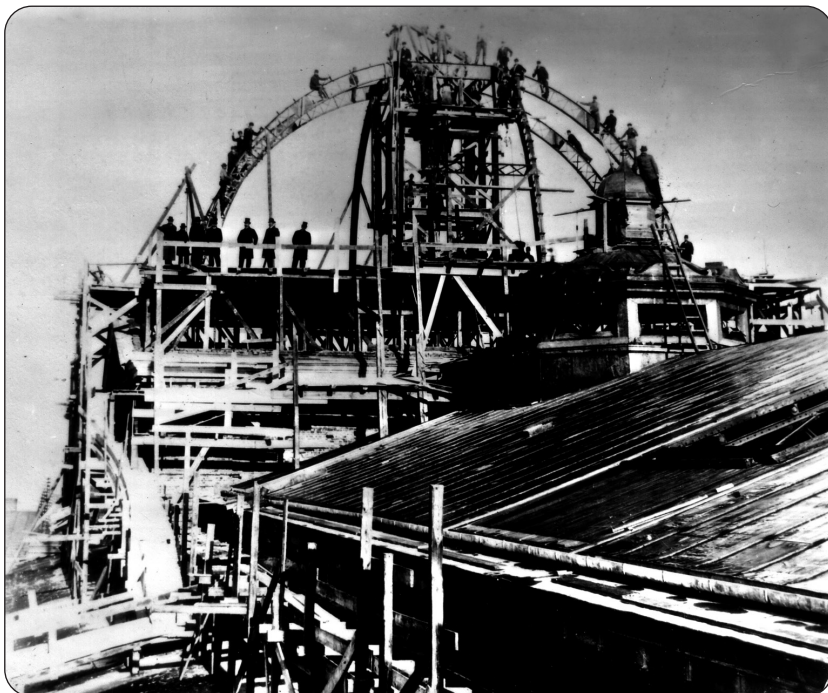
АРХИТЕКТОНІЧНЕ БЮРО І ФАБРИЧНЕ ПІДПРИЄМСТВО
ДЛЯ БУДІВЕЛЬНОГО ПРОМИСЛУ

Відзначене гонорарними дипломними та золотими медалями на краєвих
і заграничних виставках

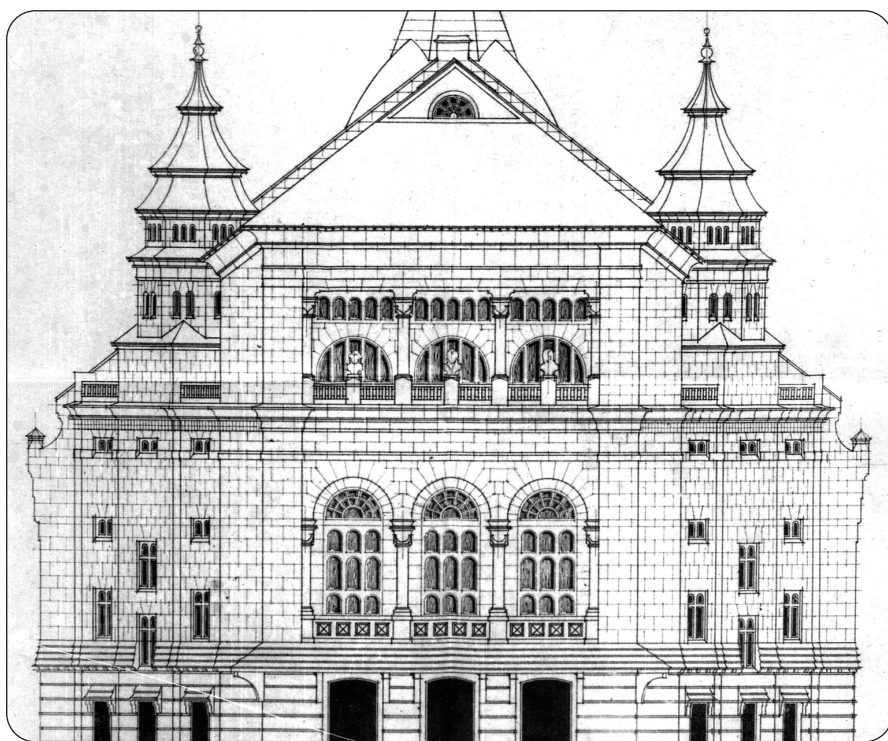
ПОРУЧАЄ:

- Казелні печі, кухні і коминки, білі та кольорові різних стилів власного виробу.
- Терракота і будівельна майоліка.
- Архитектурна майоліка, монументальна посуда.
- Декоративні (карпики) і глазуровані гусани.
- Глазуровані плитки на викладені стіни в лазнях, сінях і т. п.
- і глазуровані варіанти для охорони берегів мурів.
- Помостові штапигувальні плитки до вестибулів і церков.
- Будівельні матеріали всякого роду.
- Незаніщені фасади із штучного каменя, штукатурні і сходи способом Вілья Шредля у Відні.
- Підлоги основи і машинної гнбловані на перо і впуск $\frac{3}{4}$ і $\frac{1}{4}$ грубі.
- Всякі столярські виробы, портали, брами, двері і вікна в комплектній виконанні разом з окутом і лакеюванням.
- Школярські варіанти до виробу зелізних конструцій і артистичних робіт.
- Лазерні варіанти.
- Гіпсові оскупування нових і старих будівель патентованими апаратами Гольдштра і Вагша.
- Гіпсові стінки власного виробу для переділу та ізоляції від гомосу і зима.

12. Teksty reklamowe przedsiębiorstwa Iwana Lewińskiego, pieczętka firmowa i podpisy właściciela.

13. Budowa Teatru Miejskiego we Lwowie.

14. Projekt teatru ukraińskiego, rysunek fasady.

4519

*me skop z ppa i mms
4/21/19*

Do
Jaśnie Wielmożnego Pana
~~xxxxx~~ Jana Lewińskiego
Profesora Szkoły Politechnicznej
we Lwowie.

Generalny Delegat Rządu dla Galicji reskrytem z 14
maja 1919 L.2544 Prez.Nam.zawiadomił Rektorat, że wszyscy
tutejsi funkcyonary~~xxxx~~którzy odmówili ^{wstąpienia}ślubowania Państwu
Polskiemu mają być natychmiast zwolnieni od pełnienia
wszystkich czynności służbowych, związanych z ich stanowiskiem
oraz że zostaje im wstrzymana dalsza wypłata poborów służbow-
wych z końcem maja 1919.

Wobec tego, że Wielce Szanowny Pan Kolega listem
z dnia ...maja 1919 odmówił złożenia ~~xxxxxx~~ślubowania wier-
ności Panstwu Polskiemu, przeto w myśl zacytowanego powyższe-
go reskryptu upraszam, aby Wielce Szanowny Pan Kolega zechciał
oddać wypełnione swoje katalogi słuchaczy co do frekwentacyi
i postępów i powierzony Sobie inwentarz Swojej katedry Budow-
nictwa uylitarnego i kolejowego na ręce Pana Dziekana Wydzia-
łu Budownictwa lądowego Prof.Dra Zubrzyckiego.

*oraz zale-
głe rachunki z dotacyi swej kate-
dri z 1912 do 1914/15 i za rok 1918
(ostatnia rata 50k)
i inwentarz za rok 1911, sądajacy
i w dawniej przez na-
miestni two
Pro Rektor.*

15. List informujący o zwolnieniu prof. Iwana Lewińskiego z Politechniki Lwowskiej.

16. Grób Iwana Lewińskiego („przemysłowca”, „profesora Lwowskiej Techniki”) w kwaterze 73 na Cmentarzu Łyczakowskim oraz grobowiec rodzinny Lewińskich w kwaterze 68, w którym pochowano jego żonę, Marię z Bronikowskich Lewińską, i brata Lwa Lewińskiego starszego („powstańca z roku 1863”). Charakterystyczne jest, że imię ostatniego z wymienionych figuruje w ukraińskiej formie: Lew, a nie Leon.

TESTIMONIUM ORTUS & BAPTISMI.

Ex parte Officii parochialis r. lat. Ecclesiae st. Andreae
notum testatumque fit, in libris metricalibus hujus Ecclesiae Tom. XVI, pag. 317 reperiri
sequentia:

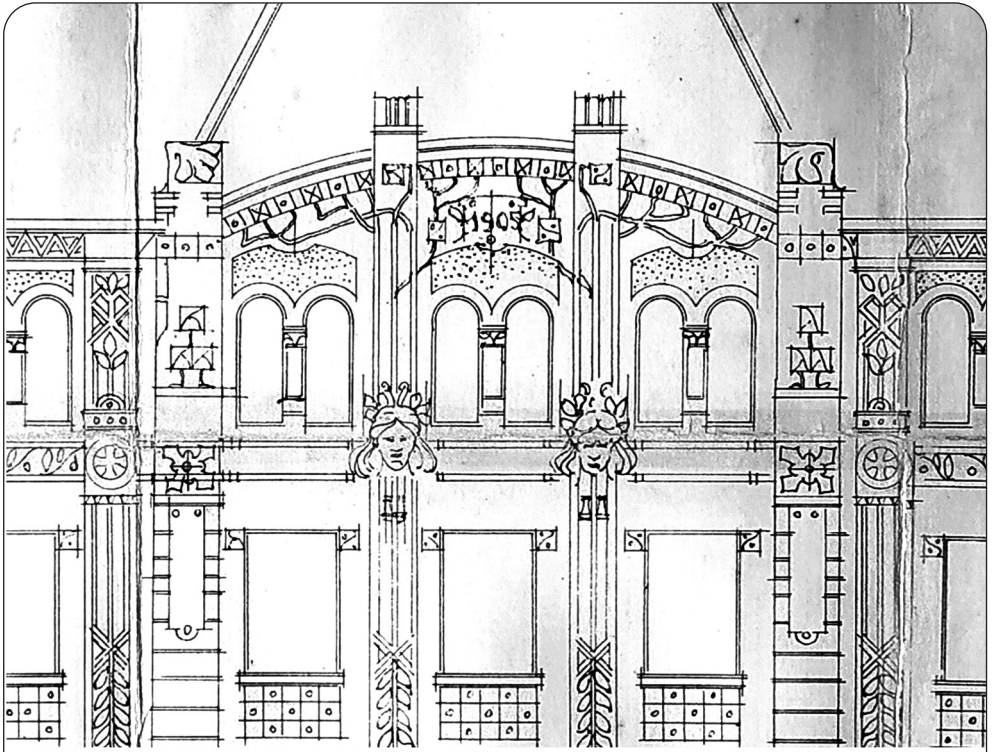
Annus, mensis et dies nativitatis et baptismi	Nrus domus	NOMEN	Religio	Sexus	Thori	Parentes et Conditio	Patrini et Conditio
Anno Domini Millesimo Ocingentesimo septuagesimo quarto (1874) Die 16. Aprilis natus et die 19. e. m. et an. bapt.	G. aha de. mic. ka.	Thaddeus Antonius (binom.) Obst.: Leocadia Kwiatkowska	Rom. cath.	masculini	Septimi	Julius Alexander (binom.) Obmiński official. bandi, fil. Napoleonis Josephi Pauli Francisci (4. uou.) et Martiane n. Prokopowicz. Antonina Broni- slava (bin.) Stachiewicz fil. Petri et Lu- dovicae natae Labecka. Bapt: P. Lactis Okreski coop.	Victor Lyzewski Director bandi et Maria Obmińska maritata.

Quas testimoniales manu propria subscribo et sigillo Ecclesiae parochialis munio.

Seopoli die 28. Septembris A. D. 1899.

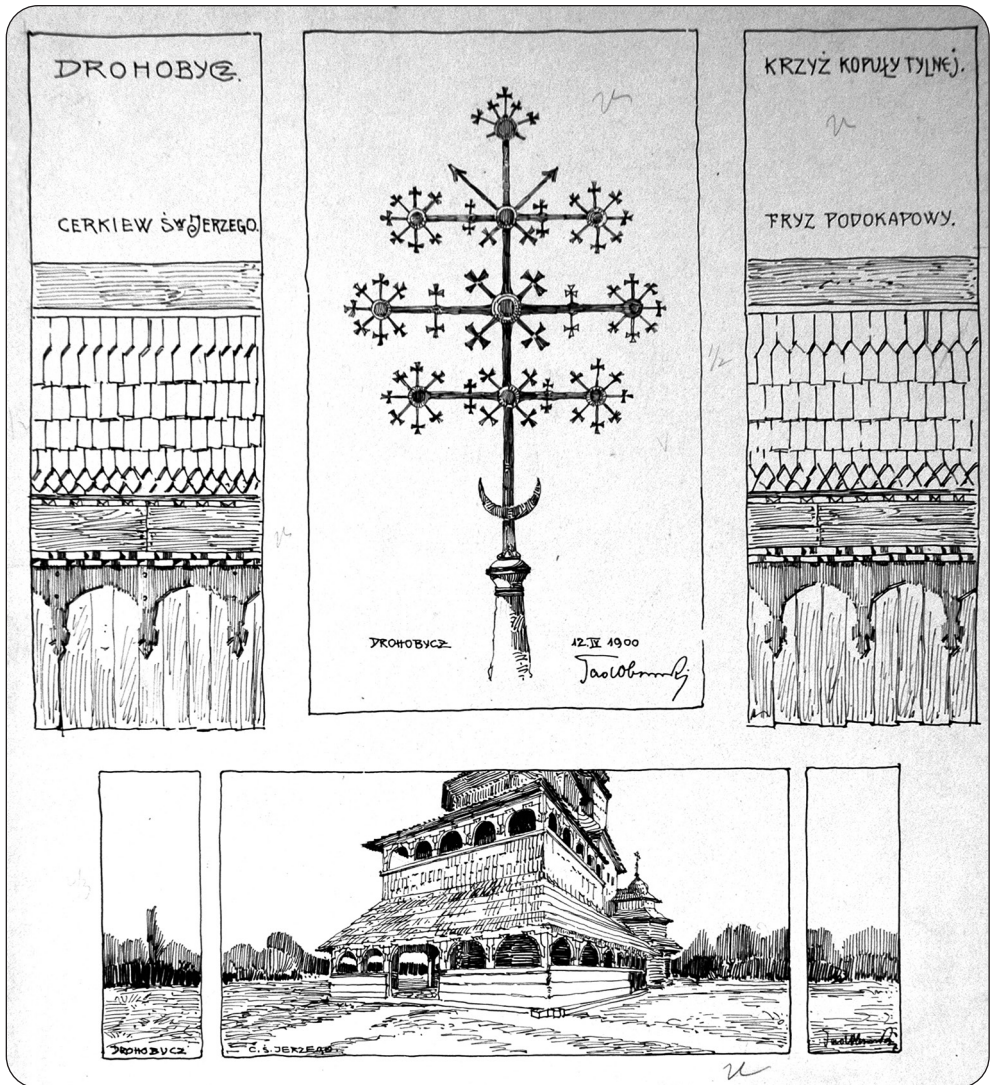
P. Leonardus Okreski
v. paroch

18. Projekt północnej fasady budynku Towarzystwa „Dnister” z secesyjnymi maskami i herbami, którymi je zastąpiono.

19. Wersje „F1”, „F2”, „F3” projektu budynku uniwersytetu autorstwa Obmińskiego pt. „Quod felix faustum fortunatumque sit”, zaprezentowanego na konkursie w 1912 r.

20. Cerkiew św. Jerzego w Drohobyczu i jej detale. Rysunek autorstwa Tadeusza Obmińskiego.